

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TAMAMA Pontus'un Yitik Kızı Yorgo Andreadis

Tamama

PONTUS'UN YİTİK KIZI

Yorgo Andreadis

Yorgos Andreadis 1936 yılında, Selanik'te muhacir barakalarından oluşan Kalamaria mahallesinde doğdu. Babası, babaannesi ve ailenin öteki fertleriyse Pontus göçmeniydi. Babaannesi Afroditî'den Pontus'taki hayatlarına dair, her gece, küçük ayrıntılarla dolu pek çok hikâye dinlemiş. Yazar, babaannesinden dinlediği hikâyelerde Türklere karşı hiç kin ve nefret hissi olmadığını hatırlıyor. Ailenin geçmişine ait bu hikâyeler, eski Pontos'u görüp tanımak için önüne geçilmez bir arzu uyandırmış.

Andreadis eğitimini Almanya'da tamamlıyor. Babaannesinin ölümünden sonra da, artık hayatının tek amacı haline gelen Pontos gezisini yapmak için yola çıkıyor. Önce kısa bir gezi planlıyor ancak bir kere gittikten sonra seyahati birçok kez tekrarlamaktan kendini alamıyor. Babaannesinin yaşamış olduğu topraklarda tanık oldukları, yazarın yüreğinde bu yörenin halkına karşı büyük bir sevgi yaratıyor. Bu sevgi karşılık buluyor, yörenin insanlarıyla yakın arkadaşlıklar kuruyor. Andreadis 2005'te yayınlanan *Pontos'taki Evim* adlı kitabında bunları anlatıyor.

Sayırsız kereler Türkiye'ye geldi, bu çalışmaları ve *Tamama* adlı kitabı nedeniyle 1993 yılında **Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülünü** aldı. Yayınevimiz tarafından yayınlanan kitapları, *Neden Kardeşim Hüsnü* (1996), *Gizli Din Taşınanlar* (1997), *Temel Garip/Todoron* (1998), *Tolika/Bacıkam Al Beni* (1999), *İstnemeyen Adam* (2005) ve *Pontos'taki Evim* (2007)'dir.

Andreadis 1998'de Edirne Üniversitesi tarafından düzenlenen, "Sınırsız Kardeşlik" temalı Kitap ve Kültür haftasına konuşmacı olarak katıldı. Öğrenciler tarafından Kıbrıs konusunda sorulan bir soruya verdiği cevapta Türk ordusunun yirmi seneden beri orada kalmasını eleştirdi. Aynı yılın Aralık ayında İstanbul'a geldiğinde içeri sokulmadı, kendisine sınır dışı edildiğine dair bir belge verildi. Yazar, kitabında konuyu Avrupa Birliği'ne götürmek istemediğini söylüyor, yasağın kendiliğinden kaldırılması için altı yıl bekliyor. 2004 yılında başbakan Erdoğan'a yasağın kaldırılması için baş vuruyor. Bir ay sonra aldığı cevapta, konunun Milli Savunma Bakanlığı'nın yetkisinde olduğu bildiriyor ve bir sonuç çıkmıyor. Bunun üzerine aynı yılın Ekim ayında Avrupa Birliği yetkililerine kendisine serbest dolaşım hakkı tanınması için başvuru yapıyor.

Andriadis Pontus'ta gördüğü yerleri, tanıştığı insanları, ailesini hatırlayan yaşlılarla sohbetlerini anlatıyor ve kitabının sonunda öldüğü zaman doksan kuşak ceddinin yaşamış olduğu Trabzon'da gömülmek istediğini söylüyor. "Ölü bir insandan ülkeye ne zarar gelebilir ki?" diye soruyor.

Halklar arasında sevginin gerçekleşeceğine inanan Andreadis mezarına şu sözlerin yazılmasını istiyor:

Türk Yunan halklarının dostluğuna inanmayan bir kişi varsa mezarıma gelip bu düşüncesini sebestçe söylesin. Ben ona gücenmem. Ama buna inanıyorsa yanıma gelmekten kaçınmasın. Kendisi yüreklenecek, bana da büyük bir sevinç bağışlayacak.

Eğer bu dostluk gün gelip gerçekleşirse, ki buna yürekten inanıyorum, mezarımın başına gelerek gür bir sesle bana bunu haykırın. Sesinizi işiteceğim.

BELGE YAYINLARI: 695

Marenostrum Dizisi

TAMAMA / Pontus'un Yitik Kızı

© Yorgo Andreadis

Türkçesi | Ragıp Zarakolu

Kapak Tasarım | Emel Akgül

Sayfa Düzeni | Aristan

Baskı | Mart 2012

Baskı ve Cilt | Berdan Matbaacılık

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok

No: 239 Topkapı / İstanbul 0 (212) 613 12 11

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK

Divanyolu Cad. Binbirdirek İşhanı No.15/1

Sultanahmet/İstanbul

Tel: 0 (212) 638 34 58 0 (212) 517 44 53

E-mail: belgeyayinlari@gmail.com

www.belgeyayinlari.com

Sertifika No: 11206

YORGOS ANDREADİS

TAMAMA

PONTUS'UN YİTİK KIZI

TÜRKÇESİ
RAGİP ZARAKOLU

MARENOSTRUM

Çevirenin Önsözü

Bu çeviriyi sevgili annemin anısına adıyorum. Annem de bir anlamda savaşın yetim bıraktığı milyonlarca çocuktan biriydi. Babası Ragıp Efendi, Niksar kentinin seçkin ailelerinden birine mensuptu, bedel ödediği için askere gitmemişti. 1915 yılında Ruslar'ın doğudan ilerleyişi sırasında, Niksar'a yığılan mültecilere yiyecek, giyecek taşıırken yaygın salgın hastalıklardan birine yakalanarak ölmüş. Bu son derece kritik bir yıld, annem o yıl doğmuş ve babasını hiç tanımamış. Evde ağıtlar yakılırken, sokaklardan da başkalarının ağlayışları işitiliyormuş. Ölüm ırk, din, milliyet ayrımı tanımaz. Annem, annesinin söylediği bir sözü hiç unutmamıştı ve bu söz beni de derinden etkilemişti: “İçerde biz, dışarıda onlar ağlıyordu”. Kente tüm Ermeniler'in toparlanarak, tehcir yollarına çıkarılmaları emri gelmiş ve gereği yapılmıştı. Sokaktan gelen onların ağlayışlarıydı.

O sıralarda köyleri yakan, basan, soyan başıbozuk çeteleri, kimseye aman vermiyormuş. Bu nedenle, anneannem hemen evlendirilir, ama hiç rahat yüzü görmez, kısa süre sonra bu yaşama dayanamayıp o da ölür.

Annemi, ninesi büyütmüş. Tam bir Osmanlı kadınıydı. Doksan beş yaşında tanıdığımda çok sevmiştim onu. Hâlâ son derece otoriterdi. Subay olan eşleri hep cephelerde öldüğü için, üç kez evlenmişti. Oğulları da subaydı. Biri Cemal Paşa'nın Süveyş Kanalı seferinde, Çölde, gırtlacağı tam Bedeviler tarafından kesilirken, İngilizler tarafından kurtarılıp esir alınmıştı. Daha sonraları, mübadele sırasında Yanya yöresinden Türkiye'ye gelen bir ailenin kızıyla evlenir. Pendik'te denize yakın bir evleri vardı.

Büyük ninem, tehcir olayları sırasında, bir Rum ve bir Ermeni kızını kurtarıp, evinde saklamış, ama mübadele sırasında bunlar elinden alınmış.

Annemin bir dayısı Kanal'da çöl sıcağında esir düşerken, babamın bir dayısı da Enver Paşa'nın Allahuekber Dağları macerasından canını zor kurtarmıştı. 70 bin askerin donduğu bu sefer sırasında, kendisi de tam donmak üzereyken Ruslar tarafından esir alınmış, Sibiry'a gönderilmiş. Ancak 1917 İhtilali'nden sonra ülkeye dönebilmiş. Arif Bey'in o günlere ilişkin anıları, geçenlerde oğlu Ali Nejat Ölçen tarafından yayınlandı.

Sonuç olarak İttihatçıların fütuhat ruhları ve Al-

Tamama

man emperyalizmi çıkarları uğruna savaştı, cepheydi, tehciirdi, sürgündü, kıyımdı, açlıktı, salgın hastalığı derken, Anadolu halkının farklı etnik ve dinsel guruplarından 3 milyon dolayında insan yaşamını yitirdi. İnsanlar yerlerinden yurtlarından oldu, köyler yıkıldı, yakıldı.

Ve bütün bunun temel nedeni savaştı.

Savaşa dur diyememekti.

Annem, yaşamı boyunca annesiz ve babasız büyümenin derin izlerini ve acılarını taşıdı.

Sonuç olarak “Tamama”nın yaşadığı coğrafyada, savaşın izleri, herkes gibi bizlere de düştü. Bu nedenle, kitabı ayrı bir duyarlılıkla, hem geçmiş, hem de yaşanan trajedileri düşünerek ve bir daha bütün bunlar olmasın diyerek çevirdim.

Geçmişte, savaştan herkesin payına bir şeyler düştü. Bugün de düşüyor. Hakkari’de ya da başka yerlerde çöplükte yiyecek arayan çocukların görüntülerini izleyerek, Tamama’nın öyküsünü hatırlamak mümkün mü?

Tarihin kendini yinelememesi ancak onunla derin bir hesaplaşmayı yaşamakla mümkün.

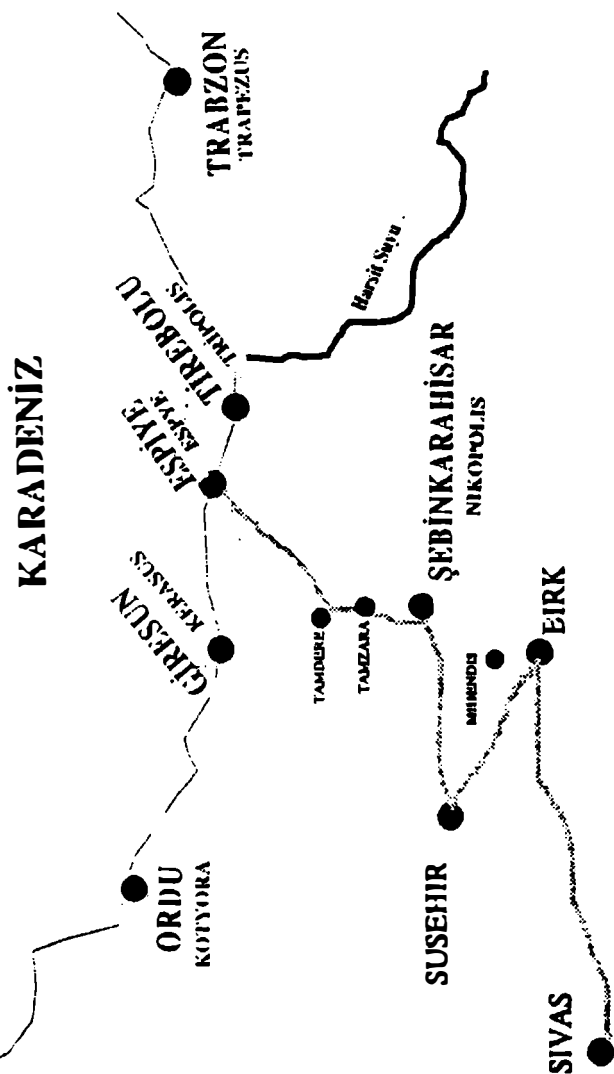
Ragıp Zarakolu

Bu gerçek bir öyküdür.

Adı geçenler gerçek kiřilerdir.

Bu kitap ulusların arasındaki dostluğa adanmıştır.

■ SÜRGÜN YOLU

1 3 Ağustos, 1973. Saat öğlenin 12'si, dayanılmaz bir sıcak var. Ankara hiç bu kadar sıcak olmamış. Isı 40 derecenin üstünde ve güneşin yakıcı ışınları altında kalan insanlar, gerçekten derilerinin acıyla tuttuğunu hissediyorlar. Isı gerçekten dayanılmaz. Ne susuzluğu gidermek mümkün, ne güneşin sıcaklığından korunmak. Sanki bütün kentin soluğu kesilmiş gibi, kimsede en küçük bir çalışma arzusu yok. Sokaklarda dolanan az sayıda insan, terden sıırıslıslam, gölgelik bir yer bulmak için koşturuyor. Ama ne dışarıda, ne de evlerin içinde kendilerini sıcaktan kurtarabilecek bir olanağa sahipler. Güneş tüm evleri, Ankara'nın bütün sokaklarını kavuruyor.

Ankara'nın ağaçlıklı, güzel bir semti olan Tandoğan kızgın yaz güneşinin saydam ışığı altında pırıl pırıl. Yukarı tarafta, tepede ise ülkenin büyük reformcusu Kemal Atatürk'ün anısına yapılmış mozoleum ve müze yer alıyor.

Tandoğan'da gösterişli bir apartmanda oturan genç öğretmen Selma, kocası Kayhan'ın eve dönmesini bekliyor.

Siyah saçlı, çekik gözlü, dolgun dudaklı, hep gülümseyen yuvarlak yüzüyle güzel bir kadın. Neden mutsuz görünsün ki? Kendisine tapan yakışıklı bir eşi, çok sevimli bir kızı ve güzel bir evi var. Bütün bunlar seven bir kadının ruhunu sevinçle doldurmaya yetmez mi?

Her sabah kocasıyla birlikte kalkar. Onun kahvaltısını hazırlar, birlikte, çay içerlerken genellikle önemsiz şeyleri tartışır ya da sessiz otururlar. Ama bu sessizlik öylesine doludur ki, onları daha da birleştirir.

Bunlar sınırlı, sıradan, ama mutlu anlardır. Ve bugün de her günkü gibi kocasını uğurladı ve içinden Tanrı'nın onu koruması için dua etti, sonra ev işlerine daldı.

Saat 10'a doğru küçük kızı uyandı, oturma odasının bir köşesinde yere oturdu, bebeklerini dizdi, diğer oyuncaklarını da alarak, sanki hepsi canlıymış gibi onlarla konuşmaya başladı ve oyuna onları da kattı.

Selma evi temizledikten ve Kayhan'ın sevdiği yemekleri hazırladıktan sonra, yemek odasında bir sandalyeye çöktü ve gözlerini pencereden dışarıya dikti, tepede Atatürk'ün mozoleumu güneş altında pırıl pırıldı.

Selma çok yorgun düşmüştü, sadece ev işlerinden değil, öğleden sonra saat 2'de 42 dereceye çıkan dayanılmaz sıcak onu mahvetmişti. Alnından aşağı inen ter dudaklarını ıslatıyordu.

Masayı hazırlamak için son bir çaba daha harcadı. Üç tabak, ovulmaktan pırıl pırıl üç kristal cam bardak koydu, tabakların yanına gümüş kaplı çatal ve kaşıkları yerleştirdi. Az sonra Kayhan'ın evde olması gerekiyordu. Her zamanki gibi, yorulmuş ve sıcaktan baygın bir vaziyette gelecek, bir lokma yemek ve biraz kestirme dışında bir şey istemeyecekti.

Kayhan hafta içi, normal günlerde de masaya en güzel yemek takımlarının konulmasından hoşlanırdı. Ona göre en iyi takımları misafirlere ayırmak aptalca bir şeydi. Ailesi ile birlikte yaşadığı evinde her şeyden zevk almalı, her şeyden yararlanmalıydı. Ve Selma da eşinin en küçük kaprisine bile karşı çıkmadı.

Küçük keyifler... Mutluluk da, zaten böyle bir sürü küçük ve kısa keyiflerin toplamı değil midir?

Yürüyerek geldiği evine ulaşır ulaşmaz, her yer onun içten gülümseyişi ile aydınlanacaktı. Hep gülünser, hep karısına söyleyecek güzel şeyler bulurdu. Kızını güçlü kollarına alır, havaya hoplatır, çevresinde döndürür ve gül yanaklarına öpücükler kondururdu. Küçük kız mutluluk içinde yürekten güler, kahkahalar koy verirdi.

Selma masayı hazırlama işini bitirdikten sonra, eski önlüğünü çıkardı, gür ve uzun saçlarını yıkayıp taradı, üstünü değiştirdi, yanaklarına allık sürdü, küçük bir ruj ile dudaklarını boyayıp, pikabın yanına oturdu. Uzaklardan gelen etkileyici yumuşak sesle akıp gelen, nostaljik bir doğu melodisi odayı kapladı.

Şimdi saat öğleden sonra üç olmuştu, Kayhan eve hep bu saatte gelirdi. Selma'nın yüreğini bu saatlerde hep tatlı bir heyecan kaplardı.

Selma eşini o kadar çok seviyordu ki, sanki daha dün evlenmişti, onu hep aynı özlemle beklerdi.

Saat 3: 20 olmuştu, ama Kayhan hâlâ ortalarda yoktu. Heyecanı endişeye dönüşmüştü. Oda ona dar geliyor, pikap ile pencere arasında sürekli dolanıp duruyordu. Pencereye kaç kez gidip geldiğini hatırlamıyordu bile, saatin kolları insanın çektiği acılara aldırmadan, telaşsız, kendi bildiğince ilerliyordu.

Kayhan saat gibi düzenliydi. Bir kez olsun şaşmazdı zamanı. Peki, ne oluyordu? Selma düşüncelere dalmıştı. Ağzında acı bir tat vardı, bir yumruk gelip oturmuştu boğazına, gözlerinden inen yaşın tuzu buluşur dudaklarına. Saat 4:30'a gelip dayandığında, endişesi umutsuzluğa dönüşmüştü. Bacakları artık onu taşıyamıyordu. Yakınındaki ilk koltuğa bir külçe gibi çöktü, elleriyle yüzünü kapadı, beyni boşalmış gibiydi. Artık hiçbir şey düşünemiyordum. Bir an küçük kızı odanın bir köşesinde ağlıyormuş gibi geldi ona, oysa bu sese doğru en küçük hareket yapacak derman kalmamıştı dizlerinde. Ama birden bir mucize oldu sanki. Kayhan'ın kapıyı açarken anahtarın kilidin içinde çıkardığı o aşına sesi duymuştu.

Koşmak istedi. Kalbi sevinçle çarpıyordu, ama birden donup kaldı. Kayhan benzi sapsarı kapıda dikilmişti, asabi bir tikle kıpırdayan dudakları ile bir

şeyler mırıldanıyordu.

Dehşet içinde kalan Selma kocasına bakıyor, ne olduğunu bir türlü anlayamıyordu.

Kayhan gibi sakin tabiatlı birini bu denli sarsan can sıkıcı olay ne olabilirdi ki? Ama Selma herhangi bir soru soramıyordu. Her şeyden önce bir öğretmendi. Ayrıca, Doğu toplumunun kural ve geleneklerinin etkisi onda da vardı elbette. Kocasının dini bütün bir Müslüman olduğunu bilmese, onu sarhoş sanabilirdi. Sadece gözlerini ona dikip, herhangi bir açıklama bulmaya çalışıyordu.

Ama bir yanıt alamadı. Selma ürkek ürkek Kayhan'a yaklaştı. Onun dikkatini üzerine çekmeye çalıştı, ama Kayhan onu görmemiş gibiydi, ayağını sürüyerek bir koltuğa çöktü. İfadesiz bir yüzle bomboş bakıyordu. Gözlerini uzakta bir noktaya dikmiş, hiç kıpırdamadan oturuyordu. Sanki bir hortlak görmüş gibi dehşet içindeydi. Selma ne yapacağını bilemez bir haldeydi. Yoksa Raife Anne'ye bir şey mi olmuştu?

Evet. Cici anneleri Raife hastalanmış, hastaneye kaldırılmıştı ve onu muayene eden doktorlar melankoli tanısında bulunmuştu, bellek zayıflığı emareleri vardı. Ama durumunda düzelme olduğu için, Kayhan'ın şu andaki ruhsal durumu buna da bağlanamazdı. Kayhan'ın çocukluğundan beri, ikinci bir ana sayıp Cici Anne diye çağırdığı Raife Teyze'nin durumuyla ilgili olarak hastaneden çağrılmıştı, Selma bunu biliyordu.

Selma'nın bildiği kadarıyla, Raife, Kayhan'ın annesinin, yani kayınvalidesi Ayşe'nin uzaktan kuzeniydi.

Raife on yaşındayken yetim kalmış ve Ayşe'nin bir subay olan babası onu yanına almış, onu kendi kızıyla birlikte büyütmüş, kendi çocuğundan asla ayrı tutmamıştı. Kendisi de eşini yitirmişti, Ayşe on dört, Raife on yaşındaydı. İki kızını tek başına büyötmeyi üstlenmiş, yeniden evlenmek istememişti. Askerlik mesleğini seçmiş biri olarak tüm maceraları iki kızıyla birlikte yaşamış, kendi deyişiyile askeri sevkiyatlar da ona iki kızı eşlik etmişti. Sonuç olarak kuzenler kız kardeş gibi büyümüş, duygusal bakımdan daha da yakınlaşmışlardı.

Babaları, Ayşe'yi genç bir subay ile evlendirip, mürüvvetini gördükten hemen sonra, genç yaşta ölmüş, doğal olarak Raife kuzeni ile birlikte yaşamaya devam etmişti.

Ayşe'nin bu evlilikten Kayhan, Hülya ve Gül diye üç çocuğı olmuştu.

Raife hiç evlenmemiş ve bütün yaşamını, yine genç yaşta dul kalan Ayşe ile birlikte üç çocuğun yetiştirilmesine adanmıştı. Çocuklar her ikisini de anaları bilmiş, ayrı tutmamışlardı. Kayhan özellikle Raife'ye düşkündü. Raife onun her kaprisini kabule hazır dı ve ne zaman yanlış bir şey yapsa, ne zaman annesi Ayşe onu cezalandırmaya kalksa, hep ona arka çıkmıştı.

Çevrelerinde hiç kimse Kayhan'a dokunmaya cesaret edemezdi, hele bir etsinler... Cici annesi Raife'yi karşılarında bulacaklarını bilirlerdi.

Ayşe'nin dul kalmasından sonra iki kadın ve çocuklar Ankara'ya yerleştiler ve iki kadın bu üç çocuğu büyütme kavgası verdiler. Kayhan delikanlı olunca, onu Selma diye genç bir öğretmenle evlendirdiler. Biricik gözdesini damatlıklar içinde görünce, Raife müthiş duygusallaşmış, gözyaşlarına boğulmuştu.

Selma bir an için çekingenliğini yenip, ürkek bir sesle sordu.

“Cici Anne'ye mi bir şey oldu yoksa?”

Sonunda Kayhan gözlerini ona çevirdi, ama ona bakmıyordu. Sanki onun arkasındaki korkunç bir şeye bakıyordu ve kekeleyerek, kendi kendine konuştu:

“Mümkün değil, mümkün değil.”

Kayhan, yumuşak ve yakaran bir sesle “Selma” dedi. Kayhan'ın göz pınarlarından iki damla gözyaşı yuvarlandı. Sinirli bir biçimde gözlerini sildi, başı eğik ve utanç içinde, kırgın ve tiz bir sesle konuştu:

“Raife Rummuş, o bir Hristiyan, adı Tamama...”

Okay ailesinin büyük sırrı işte buydu. Raife'nin onlarla hiçbir akrabalığı yoktu. Bir Rum ailesinin kayıp çocuğuydu o. Ayşe'nin babası onu 1918'de sokaktan almıştı. Adı Tamama'ydı ve o zamanlar sadece on yaşındaydı.

Kayhan bunu yeni öğrenmiş ve yüreğinde çarpışan binlerce çelişik duygu ile sarsılmıştı.

Tamama, Karadeniz'in güzel kıyılarında, Espiye diye sevimli bir köyde doğmuştu. Köyün topu topu iki mahallesi vardı. Biri Hristiyan, diğeri Müslüman... Köylüler ayrı mahallelerde yaşıyor, ama çok iyi geçiniyorlardı. Hemşerilerini seviyor, birbirlerini koruyor ve aynı köyden olma duygusunu paylaşıyorlardı. Hepsi Espiyeli'ydi, o kadar.

Ayrı mahallelere ayrılmış olmak onları pek o kadar ilgilendirmiyordu. Bu tavır babadan oğula hep sürdü, üstelik yalnız Espiye'de değil, Karadeniz'in tüm köylerine özgü bir anlayıştı bu. Hristiyanlar mahallelerini kilisenin etrafında, Müslümanlar ise caminin etrafında kuruyordu. Bu son derece doğaldı.

Aya Yorgi kilisesi Hristiyan mahallesinin tepesinde yükseliyordu. Papazının adı Kontranton ailesinden Papayiannis'ti. Şimdilerde olsa ona Peder John Kotridis derdik. Ama Pondiki aksanı ile o dönemin deyişiyse, Kontrantongillerden Yiannes diye bilinirdi.

Yeni evli Papayiannis ile karısı Kyriaki evlerini Espiye'de kurarlar. Papayiannis, bir yandan, karısı ile birlikte ailenin geçimini sağlamak için tarlada, öte yandan Espiyeli Hristiyanlar'ın ruhi gıdası için de kilisede çalışıyordu. Çok sevilen bir papazdı. Sevgiyle dolu Tanrı, onlara güzel, minik bir kız verdi, Marigoula onların ilk çocuğuydu. Bu, Pontus'lu bir köylü yaşamındaki ilk hayal kırıklığıydı, Papayiannis de dâhil herkesin en büyük hayali ilk çocuklarının oğlan olmasıdır. Ama sevimli Marigoula, bu ilk şokun yarattığı

tatsız havayı çabucak giderdi. Aya Yorgi kilisesinde, gerçek duygularıyla, ikinci çocuğunun oğlan olması için gizlice dua etti Papayiannis. Karısı hemencik hamile kalıp, doğum için gün saymaya başladı. Papayiannis'in yakında doğacak çocuğu için beslediği heyecan görülmeye değerdi. Hizmetkârı olduğu Tanrı elbette bu kez, defalarca yinelediği yakanlarına yanıt verecekti. Ama hiç şansı yoktu, karısının doğumuna yardımcı olan ebe, kucağına bu kez de bir kız çocuğu verir. Symela, Papayiannis'in ikinci kızıydı. İki yıl sonra papazın karısı bir kez daha hamile kaldı. Bu kez Papayiannis ne yapacağını bilemedi. Dua etmeli miydi, yoksa etmemeli miydi? Tanrı daha önce sesine kulak vermiş miydi? İnancı sarsılmıştı. Karısının üçüncü kez bir kız doğurduğu güne değin, sessizce acı çekerek yaşadı. Papaz kızını vaftiz etti ve adını TAMAMA koydu. Bu, o güne değin Hıristiyanlar arasında duyulmamış bir isimdi. Türkçe den geliyordu ve “yeter” gibi bir anlamı vardı. Papayiannis Tanrısına kızmıştı, öç almak için kızını bilinmeyen bir isimle vaftiz etti, üstelik Türkçe olarak, sanki “Tanrım, artık yeter” demek istiyordu.

Papayiannis'in Espiye'deki tek yakın akrabası, erkek kardeşi Kostis ile karısı Eleni idi. Kostis kendisinden daha büyüktü ve sağlığı oldukça bozuktu. Birbirlerini çok severlerdi, evleri de bitişik denecek kadar yakındı, ortak bir parmaklıkla çevriliydi. Böylece çocuklar özgürce bir evden diğerine rahatça geçebiliyorlar,

parmaklıkla çevrili avludan dışarı çıkmıyorlardı. Ne yazık ki Eleni'nin hiç çocuğu olmamıştı, bundan ötürü eşiyle birlikte çok üzüntü çekiyorlardı. Neyse ki Papayiannis'in çocukları onların evlerine de mutluluk saçıyordu. Kostis ve Eleni, papazın bir oğlu olmadı diye çektiği sıkıntıyı asla anlayamıyorlardı. "Yeter ki bir çocuğumuz olsaydı, kız olmasına hiç aldırmazdık" diyorlardı. İnsan tabiatı işte. İnsanlar ancak bir şeyden yoksun kalırlarsa, bir şeyin en azıyla tatmin olur ve onunla yetinirler. Eleni hep Kyriaki'nin yanındaydı, çocukları birlikte büyüttüler. Üstelik papazın küçük kızlarına bakmak onun için büyük bir keyifti, Tanrı onu çocuk sahibi olma mutluluğundan yoksun bırakmıştı. İki elti birbirlerini o kadar çok seviyorlardı ki, köyde çok kimse onları kız kardeş sanırdı.

Bütün bunlar Espiye'de 1909 yılında yaşanmıştı. Bu köy, Pontus'un kıyı bölgesindeki Tirebolu (Tripolis) kasabasına yakındı. Bugün Espiye çok değişti ve gelişti, bize 1909 yılındaki köyden, onu anımsatacak bir şey kalmamış gibi. Sadece köyün arkasındaki, güneydeki dağlar, deniz ve zengin yeşil bitki örtüsü değişmedi, aynen o günlerdeki gibi kaldı.

Papayiannis ve karısı Kyriaki kızlarıyla birlikte, yaşamın tüm sorunlarına rağmen, Espiye'nin barışçıl havasını soluyup gidiyordu.

İkisinin de yaşamı büyük zorluklarla doluydu. Geçimlerini topraktan sağlıyorlardı, ancak beslemek

zorunda olduğunuz üç çocuğunuz varsa, yaşamın ne kadar güç ve ağır olacağını siz de tahmin edebilirsiniz.

Papayiannis'in yıllarca yerine getiremediği bir dileği vardı - Panayia Soumela'ya (Sumela Manastırı) gitmek. Ama günlük yaşamın hay huyu içinde bunu hep ertelemek zorunda kalmıştı. 1913 yılında ant içti, bu kez kesinlikle ertelemeyecekti, 15 Ağustos günü, ailesiyle birlikte Sumela'ya gidecek, oradaki mucizeler yaratan ikona önünde dua edecekti. Karadeniz bölgesindeki tüm Hristiyanlar, hayatlarında hiç olmazsa bir kez Sumela'ya, Pontus'un ve tüm Hristiyan dünyasının en eski anıtlarından biri olan bu manastıra gitmek, hac ziyaretinde bulunmak arzusu besler. Yüreğinin derinliklerinde yine de bir umut vardı, Tanrı'ya ve Aya Yorgi'ye dua ederek emeline nail olamamıştı, belki Kutsal Bakire'ye edeceği dualar kabul görürdü.

Bütün bir yıl boyunca bu yolculuğa hazırlandı, yol masraflarını karşılayabilmek için mümkün olan her tasarrufu yapıp, bir kenara bir şeyler koymaya çalıştı.

Papayiannis, Espiye'den yılda sadece iki kez ayrılırdı. Her keresinde de, kardeşinin ve kendisinin ihtiyaçlarını temin etmek için, komşu kasaba Tirebolu'ya gider, Espiye'de bulamadığı şeyleri oradan alırdı. Tirebolu'ya her gittiğinde, Ermeni arkadaşı Kirkor Kireççiyan'ın dükkânına da uğrar, Espiye'de bulunmayan baharat ve diğer nadir Şark ürünlerinden

satın alırdı. Tirebolu gerçekten çok sevimli bir kasabaydı. Antik dönemde Komnenoi İmparatorları yaz tatillerini burada geçirirmiş. Tüm Pontus'un en güzel iklimi Tirebolu'daymış.

Papayiannis için, Sumela'ya gidiş, hayatında yapacağı en uzun yolculuktu. Hayatında ilk kez köynün sınırlarının bu kadar uzağına çıkacaktı. Papaz olarak atandığı zaman bile, gereken dini işlemler için başpapaz köye gelmek zorunda kalmıştı. Yaşamı boyunca hiç uzak yerlere gitmemişti, gitmeyi istese bile, yaşam koşulları o kadar acımasızdı ki, böyle bir lükse izin vermiyordu. Ağustos ayı yaklaşırken, yüreğindeki hac heyecanı daha da artar.

Kardeşi Kostis ve karısı Eleni dışında, Espiyeli üç aile de, Papayiannis'in niyetini öğrenince, onunla birlikte, mucizeler yaratan Kutsal Bakire ikonasının bulunduğu Mala Dağı'na gitmeye karar verirler. Yaşamlarında bir kez olsun büyük Soumela Yortusu'na tanık olmak isterler. O zamanlar birçok Pontus'lu Hıristiyan'ın ortak rüyasıydı bu.

Her şey hazırlanmıştı, hacılar, Papayiannis ve ailesi ile birlikte, "kayık" la Espiye'den Trabzon'a doğru yola koyuldu. "Kayık"ın adı "Kartal"dı, kaptanı ise, Hasan diye vahşi bakışlı bir Türk... Sanki salt bir bakışıyla vahşi Karadeniz'i sakinleştirecek güce sahipti. Ye Karadeniz o gün sık sık kabarıp azar, tıpkı, üstünde seyreden Yunanlı denizcilere dehşet ve sırlarla dolu, eski zamanlardaki gibi. Hasan'ın vahşi bakışı,

yine de, deniz kıyısında doğdukları halde, asla denizle ilgili bir iş yapmak istemeyen bu sade Hristiyan köylülerini sakinleştiriyordu. Hasan, bakışıyla onların bilinçaltını yatıştırıcı bir etkendi. O, ne kadar azgın olursa olsun, denizi bile denetimi altında tutabiliyordu. Hasan oradaydı. Böylece korkularını yenip, kıyı boyunca Espiye'den Trabzon'a ilerleyerek Karadeniz'i kayıkla aştılar. Gündüzleri deniz sakin görünüyor, ama gece iner inmez, onlara sanki bir cehennemmiş gibi geliyordu. Gün boyu görebildikleri Tirebolu-Giresun kıyılarına hayran kalmışlardı. Ama karanlık bastırır bastırmaz, uyumak ve çevrelerindeki cehennemi unutabilmek endişesiyle, mümkün olduğunca teknenin dibine çöküyorlardı. Ama uyumaları ne mümkün?

Tamama bu yolculuğu yaptığında, daha dört yaşındaydı, tüm Espiye hacılarının en küçüğüydü. Diğer ailelerin çocukları daha büyüktü.

Trabzon'a 11 Ağustos 1913'te ayakbastılar, Herakles Foundoukidis onları bekliyordu. Herakles'in karısıyla, papazın karısı kız kardeşti. Aile Trabzon'un limanı Dafnounda'da (Çömlekçi Mahallesi) yaşıyordu.

Kartal, Trabzon kıyılarına 11 Ağustos 1913'te şafak sökerken vardı. Kıyıya paralel, çok yakın bir mesafede seyretti. Kıyı boyunca hayalet gibi yükselen kayalar, sanki Trabzon'u bir kalkan gibi, Karadeniz'in vahşi gazabından koruyordu. Trabzon'un kendisi de,

kayalıklardan biraz daha dik bir eğimle yükseliyordu. Kartal tam o sırada ünlü “Milleti Rum Mektebi”nin, bütün Doğu’da nam salmış olan “Frontistirio”nun önünden geçiyordu. Papayiannis hayatında ilk kez böyle muhteşem bir bina görüyordu. “Frontistirio” hakkında çok şey işitmişti, ama gördüğü, bu yoksul adamın hayal sınırını aşıyordu. Bunu Espiye’deki binalarla oranlamaya kalkışmak, boşuna bir çabaydı.

Gerçi, Papayiannis yılda iki kez, Tirebolu’yu ziyaret etme alışkanlığında idi. İki tepe üstüne kurulmuş, tıpkı resimlerdeki gibi, sanatkârane bir biçimde inşa edilen Tirebolu’nun büyük evleri ve mağazaları vardı. Evet, Tirebolu’nun da evleri büyüktü, ama bunlar da Trabzon’da gördükleriyle oranlanamazdı.

Trabzon, ilk olarak, İsa’nın doğumundan uzun yıllar önce Elen yerleşimciler tarafından kurulmuş, çok eski bir kentti. Kitaplar, kentin İsa’dan Önce 756 yılında, yani Roma’dan da, Bizans’tan da daha önce kurulduğunu yazar. Trabzon’da üslenen Kommenoi, imparatorluk kurarak, o sıralarda Frankların eline düşen Bizans’tan ayrıldığında, kent parlak bir başkent ve ticari merkez haline gelmiş. Trabzon (Trapezus) adı, masadan gelir, gerçekten de kente, bir resim gibi uzaktan bakılınca, bir masaya benzer. İlk Elen yerleşimciler onu öyle görmüşler. Ya da başka bir anlatıya göre, Trabzon’u kuranlar Arcadia’daki Trapezus köyünden gelmişler, bu yerleşimdeki insanlar köylerini terke zorlanmış, onlar da uzun bir süre dolandıktan

sonra, nihayet Trabzon'a varmışlar. Hangisi doğru olursa olsun, Pontus'lular, bu asil kentlerinden dolayı müthiş gurur duyarlar. Bu şehir, Hristiyanlığa olan inancı uğruna ölen, şehit Evgenios döneminden bu yana anıt ve kiliselerle doluydu. Evgenios aziz ilan edilmişti, Trabzon kentinin baş aziziydi. Fatih Sultan Mehmed'in yönetiminde Türkler Trabzon'a girdikten sonra, her şey değişti ve yeni yerleşimciler, inanç değiştirenlerle birlikte yeni egemenler oldular. Birçok eski kilise cami yapıldı, Aya Evgenios kilisesi de camiye çevrildi, bugün adı Yeni Cuma'dır. II Mehmed, Trabzon'a bir cuma günü girmişti ve onun fermanı uyarınca kilise camiye çevrilmiş ve bir cuma günü ibadet için oraya bizzat gitmişti. Kentin bütün eski kiliseleri aynı kaderi paylaştı. Hrisokefalos kilisesi de Sultan Fatih Camii olacaktı.

Ya Sultan'ın tanıdığı imtiyazlardan dolayı, ya da daha çok, Hristiyanlar'ın iman gücünden dolayı, bir süre sonra her mahallede peş peşe bir iki kilise kuruluverdi. Trabzon'da yedi mahalle vardı. Hristiyanlar mahallelerini kiliselerinin adıyla anmaya başladılar. Egzotika, Faros, Molos, Kemerkaya gibi eski adlarını taşıyan semtler de vardı. Bugün cami olan Eski Aya Sofya Kilisesi de Egzotika Mahallesi'ndeydi. Burası hayat dolu, rekabet ruhuyla dolu bir kentti. Ulusal, dinsel, ticari ve mali rekabet... İster Müslüman, ister Rum, ister Ermeni olsun, bütün Trabzonluların temel karakterini hareketli bir yaşam

ve zenginlik oluşturuyordu. Hepsi uyum içinde, birlikte yaşıyorlardı, hepsi Trabzonluydu ve kendilerini böyle hissediyorlardı. 1913 yılında siyasal alanda Trabzon'un ufkunda ilk kara bulutlar belirmeye başladı. Samsun'dan Kafkasya'ya kadar uzanan bir alanı, Büyük Ermenistan olarak gösteren haritaları ellerinde bulunduran tüm Ermeniler tutuklandı. Kentte yaygın söylentiler dolaşıyordu. Müslümanlar, Ermeni manastırlarında ki silah sandıklarından bahsediyordu. Ermeniler'le Müslümanlar arasında bir kin duygusu yaygınlaşmaya başladı. Peki, ya Rumlar? Onların büyük çoğunluğu da bu söylentilere inanma eğilimindeydi. Zaten Rumlar oldum olası Ermeniler'e karşı şüphe besler. Ayrıca, ticari alanda da baş rakipleri Ermeniler'di. Böylece ister gizlilik yemini etmiş olsun, ister olmasın, zengin ya da yoksul, tüm Ermeniler, bir huzursuzluk yaşamaya başladı. O güne kadar, Trabzon'da barış içinde birlikte yaşadıkları Müslümanlar'ın kinini ve Hristiyan Rumlar'ın husumetini üzerlerinde hissediyorlardı.

Daha Espiye'deyken Ermeni sorununa ilişkin bazı şeyler işitmişlerdi, ama bu söylentiler 1913'de Trabzon'da yaşandığı kadar yoğun değildi. Zaten denizden bakıp, Karadeniz'in başkenti Trabzon kentinde ne gibi ulusal ve dinsel alt akımların ortaya çıktığını kestirmek pek mümkün değildi. Papayiannis, şimdiye değin hakkında sadece hikayeler dinlediği Trabzon'u seyrediyordu. Uzaktan bakınca, sağda,

kulesi ile Aya Sofya kilisesi, önündeki “Frontistirio”, biraz solda ise kentin katedrali sayılan, görkemli Aya Gregori Kilisesi. Bu kilisenin başpapazı Krisanthos’un ünü kentin sınırlarını çoktan aşmıştı. Bu olağanüstü başrahibin sosyal, dinsel ve ulusal konulardaki çalışmaları sayesinde söz konusu kilise Espiye’de de ün salmıştı. Komotini kökenli olan Krisanthos bir Pontus’lu olmadığı halde Pontus ve Trabzon’u, herkes kadar seviyordu. Almanya’da Leipzig’de gördüğü eğitimden sonra, çalışmalarına Konstantinopolis Teoloji Okulunda devam etmiş, yüksek tahsilli ve çok diplomatik biriydi. Bir tarihçiydi, çok iyi Almanca konuşurdu. Türk yönetimi de ona büyük saygı gösterirdi, Trabzon valisi ve diğer birçok memurla özel dostluğu vardı. Başrahibin ayin yönettiği kilise, her pazar onun ağzından vaaz dinlemek isteyen inanmışlarla dolup taşıyordu. Ne bir başpapaz kentini bu kadar sevebilir, ne de bir cemaat başpapazını, Krisanthos’u sevdiği kadar sevebilirdi.

Krisanthos, kiliselerle, okullarla, cemaatin yoksul ve yalnız insanlarıyla ilgilenirdi. Ama en çok “Frontistirio” ve bu okuldan mezun olan kişilere önem verirdi. Onlar geleceğin öğretmenleri, papazları ve genel olarak ulusun manevi elitiydi. “Frontistirio”, Doğu’da 1675 gibi erken bir tarihten beri faaliyetini sürdürmekteydi. Bugünkü görkemli bina 1900-1902 yılları arasında inşa edilmişti. On bin Osmanlı altınına mal olmuştu. Dört kattı ve yaklaşık kırk derslik vardı

içinde. Merkezi ısıtma sistemine sahipti ve tüm pencereler öylesine düzenlenmişti ki, hepsi doğrudan güneş ışığı alıyordu. Bu bina, Trabzonlu mimar Kako-
ulidis'in eseriydi. Okulun iç donanımı ve ders malzemeleri ise bin altına mal olmuştu. Bu paraların hepsi Trabzonlu Hristiyan Rumlar'dan ve Rusya'ya göç etmiş Pontus'lulardan sağlanmıştı. Rusya'ya giden Pontus'lular memleketlerinin ilerlemesi ile hep yakından ilgilenmişlerdir. Esas olarak Rumlar'ın elinde bulunan Trabzon bankaları da binanın yapımı için faizsiz kredi vermişti. O sıralarda tek devlet bankası olan Osmanlı Bankası'nın yanında Trabzon'da dört Elen bankası vardı. Bunlar Kapayiannidi, Theofylaktou, Fostiropoulou ve Atina Bankası'ydı. Yeni yapılan "Frontistirio" binasından dolayı Hristiyan Rumlar, elbette gurur duyuyordu. Diğerlerinde ise kıskançlık yaratmıştı. Ama bu asla bir husumete dönüşmedi, sadece diğer cemaatleri de kendi kurumlarını yaratmaları konusunda teşvik etti. Yararlı rekabet Trabzon'un iyiliği içindi.

Kartal, Karadeniz'in sularında kayıp gider, Aya Yorgi kilisesinin önünden geçip, bir zamanlar Kommenoi Sarayının yer aldığı kayalık Güzel Saray burunun çevresinden döner ve birden karşılarına çıkıveren Trabzon'un Dafnounda limanına girer.

Kayık iskeleyle yanaştığında Papayiannis ile Kyriaki, kendilerini bekleyen Kyriaki'nin eniştesi Herakles'i hemen fark ettiler. On gün önce gelen yolcu-

lardan, Papayiannis'in ailesi ile birlikte yola çıktığını öğrenmişti ve son üç günden beri, her gün sahile iniyor ve Espiye'den gelecek Kartal'ı bekliyordu. Kyriaki, elindeki mendili sallayarak, onları bulmak için etrafa bakınıp duran Herakles'in dikkatini çekmeye çalışır. Gerçekten de mendil kısa sürede Herakles'in dikkatini çekti ve Espiye'de Papayiannis'in evinde son kez buluşmalarından bu yana, aradan beş yıl geçmesine rağmen, hepsini hemen tanıdı.

Herakles'in karısı Panaila ise, kız kardeşini, eniştesi Papayiannis'i ve çocukları evde bekliyordu. On günden beri evi derleyip topluyor, temizliyordu. Sabırsızlıkla kız kardeşini beklediği için ne kadar yorulduğunun farkında bile değildi. İşte fayton kapının önünde durmuştu. Misafirler faytondan inip, çocukları kucaklarına aldılar. Panaila eniştesinin elini öptü ve iki kardeş sevinç ve heyecanla sarılıp, bir süre öyle kaldılar. Panaila'nın çocukları Papayiannis'in eşyalarının taşınmasına yardım etti. İki büyük bohça ve bir sandıktan ibaretti yükleri. Bohçalar giyecekleriyle ve Kyriaki'nin kız kardeşinin ailesine getirdiği hediyelerle doluydu. Sandıkta ise, Espiye'den gelirken yanlarına yolluk olarak aldıkları yiyecekler ve diğer eşyalar vardı, mısır ezmesi, buğday ezmesi, mısır koçanları ve tereyağı gibi...

"Yanına bu kadar çok şey almak zorunda mıydın?" diye sordu Panaila kız kardeşine. "Başın çocuklarla yeterince dertte değil mi? Bari yanına bu

yiyecekleri taşımak için bir araba alsaydın. Sanki burada yiyecek şey yokmuş gibi, ne kadar yüklenmişsin. Tanrı'ya şükürler olsun, Herakles bir zanaatkâr, iyi bir yorgancı.” Herakles çok usta bir işçilikle yorgan diktiği için, Trabzon'da çeyiz hazırlayan birçok aile onun peşinde koşuyordu. Bu kent oldum olası güzel yorganlara düşkündü. Herakles yalnız yorgan dikmekle iyi para kazanmaz. Her yıl aileler şilte ve yorganlarını söküp yünleri çıkarır, yıkar, kurutur, sonra Herakles, elinde arpa benzeyen kocaman bir aletle gelip bu yünleri dövüp tarar. Soylu, ipek gibi bir görünüm kazanan yünler yeniden kılıfların içine doldurulur ve ağızları zanaatkârımız tarafından dikilir.

Trabzon'da ve genel olarak Karadeniz bölgesinde yorgancılar için her zaman iş vardı, hele sanatkârlığı ile kentte nam salan Herakles için fazlasıyla... Bu nedenle evinin bir eksiği yoktu, adeta bir zengin evi gibiydi. Trabzon'a yayan olarak üç saatlik bir mesafede bulunan Zil-mera (Pınarbaşı) köyünde doğmuştu Herakles. Babası da Zilmera'da yorgancılık yaparmış. Eski zamanlarda çalışmak için Trabzon'a ve komşu köylere gidermiş. Bütün çocukları, beş oğlu da bu sanatı babalarından öğrenmiş ve onun kadar usta olmuşlar. Herakles evlenir evlenmez Trabzon'a taşınmış ve Dafnounda mahallesinde ev açmış. Diğer kardeşleri ise, o yıllarda bu sanata büyük talep olan Rusya'ya gitmişler. Zilmera'dan çok sayıda yorgancı ve gurbetçi çıkmış.

Ertesi gün Herakles, Papayiannis ve Kostis birlikte Trabzon'a indiler ve doğru katedrale, dua edecekleri o muhteşem Aya Gregori Kilisesi'ne gittiler. Sonra telaş ve şamata ile kaynaşan "Meydan"a... Herakles, katır sürücülerıyla Dafnounda'dan Soumela'ya yapacakları yolculukla ilgili son ayrıntıları konuşmak istiyordu. İki gün sonra, çok erken saatlerde, şafak sökerken, Manastır'a gitmek için yola koyulacaklardı. Yöredeki anlayışa uygun olarak her şey kuralınca olmalıydı. O sırada, Meydan'ın ilerisindeki yolda askerler geçiyordu. Bütün sıkıntılarına rağmen marş söylüyorlardı:

*Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak*

Askerlerin bakışı Papayiannis'e çok yabancı gel-di ve bilinçaltında korku yarattı. Onun bu hali Herakles'in dikkatini çekti. Papayiannis'e açıklamalarda bulundu, bunlar Makedonya cephesinden dönen askerlerdi. Biraz da Genç Türkler hakkında bilgi verdi, "Komite"den bahsetti. Sonunda Papayiannis'in kafası iyice karıştı. Ama ne olursa olsun askerlerin bakışları dostça değil, yabancıydı. Tabur yürüyüp geçtiği, marş sesleri perde perde söndüğü halde, ruhunun ta derinliklerinde garip izler kalmıştı.

Az sonra, kasırğa gibi, şiddetli bir sağanak başladı ve Meydan boşaldı. Herkes sağa sola koşturuyor,

bir dükkâna ya da bir saçağın altına sığınuyordu. Böyle aniden patlak veren sağanaklar Karadeniz’de, Ağustos ayında bile sık sık meydana gelir. Bu yağışlar ve rutubet Karadeniz’in bereket kaynağıdır. Ormanlarla dolu büyüleyici sarp dağlar, yemyeşil sebzelerle, her türden yabancı çiçeklerle dolup taşan yamaçlar. Her yanda kaynaklar, pınarlar, yılın her mevsiminde bulunan sebze ve yemişler...

Ve yağmur nasıl aniden başladıysa, birden diner. Güneş boy gösterir, ama ne güneş! Yakıcı ve capcanlı. Salyangozlar gibi, insanlar yeniden çabucak meydana doldurdu ve sokaqlarda gezinmeye başladılar.

Herakles ve Papayiannis, Kutsal Bakire Yortusu için son hazırlıkları da tamamladılar, iki gün sonra, tam 14 Ağustos günü, şafak sökerken Manastır’da olmaları gerekmektedir. Zeytin, kuru üzüm ve incir aldılar, diğer şeyleri daha önce temin etmişlerdi. Herakles, son anda çocukların çok sevdiği şekerlerden aldı. Meydandan tepeye doğru biraz yürüdükten sonra, doğuya yöneldiler ve yokuş aşağı Dafnounda’ya indiler. Akşam erkenden yattılar, Panaila hepsini sabah beşte uyandıracaktı.

Sabah daha beş olmadan uyandılar. Küçük çocukları ise, bütün bir yıl boyunca bugünü bekleyen büyük çocuklar uyandırdı. Ya hac ziyaretinin heyecanı, ya da Herakles’in anlaştığı gibi erkenden gelen katır sürücülerıyla hayvanlarının gürültüsü uyandırmıştı çocukları.

Aynı telaş, komşu evlerin avlularında da yaşanıyordu. Herakles'in komşusu Mustafa da uyanmış, ailesiyle birlikte Soumela'ya gitmek üzere hazırlanmıştı. Yıllar önce, hasta kızının iyileşmesi için Panayia Soumela'yı ziyaret etmiş, Meryem Ana'dan şefaati dilemişti. Doktorlar bir çare bulamazken, Kutsal Bakire mucizesini göstermiş, küçük kızı Fatma merhamet dileyen diğer umutsuz hastalar gibi iyileşmişti. Kutsal Bakire çok ünlüydü, nam-ı bütün Karadeniz'e yayılmıştı. Hristiyanlar da Müslümanlar da ona saygı gösterir, ondan çekinirdi. Mustafa ona bir adakta bulunmuştu, eğer kızı iyileşirse, her 15 Ağustos'ta, yaptığı iyilikten dolayı ona teşekkür etmek için Kutsal Bakire'yi ziyaret edecekti.

Herakles, Papayiannis ve Mustafa gibi, yöredeki tüm kasaba ve köylerde yaşayan binlerce aile, Ağustos'un ilk günlerinden, bu yortuya hazırlanırlardı. Rusya'daki Pontus'lular da aynı dönemde hem akrabalarını ziyaret eder, hem de Yortuya katılırlardı.

Yortudan haftalar, aylar önce Manastırda duvarcılar, yapı ustaları ve işçiler çalışmaya başlardı. Barınak ve sığınaklar inşa edilir, çevre temizlenir, Karadeniz bölgesinin sık sık yağın yağmurdan insanların korunabilmesi için çadırlar kurulurdu. Manastırın çevresinde ve aşağısında yer alan vadi ve tüm kiliseler, binlerce hacının ağırlanmasına uygun bir şekilde düzenlenirdi. Özellikle Manastır yakınındaki Aya Barbara Kilisesi'nin önündeki geniş alan ve ön avlu

ibadete gelenlerin ağırlanması bakımından daha uygundu.

Bu barakalar ve derme çatma yapılar, eşyaları ve hayvanları ile birlikte gelen tüm köylüleri ve tacirleri barındıracaktı. Manastırdaki yurtlar, böyle binlerce insanı ağırlamada yetersizdi. Keşişler bütün bu insanları en az on beş gün besleyecek önlemleri almak zorundaydı, on beş gün boyunca burada kalmak ve kutlamalara katılmak isteyen çok sayıda hacı gelirdi. Haftalar boyunca Manastırın on beş katırı Trabzon, Matzouka ve Platana'dan un, zeytin, şeker, kuru fasulye, sebze, meyve, tuzlu balık, hasılı ne gerekiyorsa taşırdı. İlk tacirler gelirdi, sonra bir anda bu sakin ve barışçıl doğa parçası çok sayıda insanın sesleri ve gürültüsü ile bambaşka bir görünüme bürünürdü. Manastırın fırını günde iki üç kez somun pişirirdi. Ve bütün bu işler bin yıldan beri devam etmekteydi. İsa'dan sonra 380'den günümüze değin, hep aynı hazırlıklar yapılmış, bütün bir halk adım adım sarp bir tepeye tırmanarak, Mela Dağı'ndaki Panayia Soumela Manastırı'na erişmeye çalışmıştır. Yüzyıllardır mucizeler yaratan Bakire ikonası kalabalıklar tarafından taşındı. Dini ne olursa olsun, herkesi çoşturdu. Bu ikona, kendisini ölene kadar yanında taşıyan Evangelist Luka tarafından resmedilmiş. Ölümünden sonra Hristiyanlar Thebes'te bir kilise inşa etmişler ve mucizeler yaratan ikonayı buraya yerleştirmişler. Luka'nın öldüğü Atina'dan getirildiği için, o zamanlar

Atinalı Bakire diye bilinirmiş. Yıllar sonra ikona, iki keşişe, Barnabas ve Soforonios'a, Thebes'e gitmelerini ve Karadeniz bölgesindeki Mela Dağı'na ulaşmak için kendisini izlemelerini emretmiş. Hristiyan inançlarına uygun, yöredeki ilk kilise ve Panaiya Soumela'nın evi, bu sarp, kayalık tepede, doğal bir mağarada inşa edilmiş. Büyük babaları, anneleri, kuşaklar boyu hep böyle anlatmışlardı. Belgelere göre ise, Manastırın açılışı İsa'dan sonra 380 yılında muhteşem bir şekilde kutlanmış. O gün bu gündür, Hristiyanlar Mela Dağı'na giden sarp yamacı kimseden çekinmeden, sürekli tırmanmışlardır.

Herakles ve katır sürücüleri üç katırın iki yanına geniş sepetler yerleştirmişlerdi. Sepetlere "kilim" ve battaniye sermiş, çocukları oturtmuşlardı. Küçük Tamama ile kız kardeşi Symela da sepetlerden birine kurulmuştu. Çocuklar sürekli ayağa kalkıyor, başlarını sepetten dışarı çıkarmaya çalışarak etrafı görmeye çabalıyorlardı. Bütün yolculuk boyunca sürdü bu.. Ayağa kalkıyorlar, geçtikleri yerlere bakıyorlar, yorulunca da sepetin dibine serili yumuşak örtülere oturuyorlardı. 14 Ağustos sabahı, Dafnounda'dan Panaiya Soumela'ya doğru, üç katır ve yiyeceklerini yükledikleri bir arabayla yola koyuldular. Büyükler arabanın üstüne oturmuşlardı.

Beş dakika sonra yürüyüş kolu, Değirmendere'nin, antik dönemlerdeki adı ile Pyxitis suyunun denizle buluştuğu noktada Dafnounda'yı terk ettiler.

Yıllarca savaştığı kardeşi Persia kralı Cyrus'un ölümünden sonra, Yunanistan'a dönmeye çalışan Xenophon'un ordusu, aynı nehri izleyerek Trabzon'a varmıştı. Tam Dafnounda'nın bittiği ve Değirmendere kıyılarının başladığı noktada, geniş boş bir alan vardır. Bu alana ev yapılmamıştı, zaman zaman taşan Değirmendere, burayı yerleşim bakımından tehlikeli kılıyordu. Karadeniz'de karlar eridiğinde, ya da yoğun yağış olduğunda ırmaklar sık sık taşar. Manastır'a doğru yola koyulan bütün Trabzonlu gruplar bu açık alanda toplaşır. Davullar ve tulumlar Pontus lirinini yani kemençenin sesini boğarken, gençler büyüleyici Pontus dansları yapıyordu. Kızlar sadece seyretmekle yetiniyordu, yabancıların da bulunduğu açık bir alanda dans etmeleri uygun değildi. Pontus'lu kızlar sadece akrabalarının yer aldığı kutlamalarda, yani aile çevresinde oyuna katılırdı. Lirin sesine kapılan çocuklar, sepetlerden aşağı atlıyor, kalabalığın ve bir sürü gürültülü aletin yarattığı bayram havasını yaşamak istiyordu.

Bütün gruplar ırmağın kıyısını izleyerek ağır ağır güneye doğru, tırmanıyordu. Peş peşe açık alanda toplanan gruplar bir süre sonra ayrılıyor, yerlerini yeni gelen ailelere bırakıyordu. Bu sahne günlerce tekrarlanıyor, alan türküler ve neşeyle dolup taşıyordu.

Güneye inen yol Trabzon'dan Argiroupolis'e (Gümüşhane), oradan da Erzincan, Bayburt ve Erzurum'a varırdı. Bu yol, yüzlerce yıl Bağdat, İran ve

başka yerlerden gelen malları Avrupa'ya taşıyan deve kervanları ve katırlarla dolup taşmıştı. Trabzon limanını her gün gelip giden gemilerle canlı bir merkezdi. Avrupa'dan gelen gemiler Trabzon'a malları indirir, sonra Doğu'dan gelen tüm malları yüklenirdi. Develer de yüklerini indirir, sonra Bağdat'a ya da genel olarak Doğu'ya götürecekleri yeni malları yüklenecek, yeniden aynı yola koyulurlardı.

Yola çıktıklarında ortalık aydınlanmıştı. Güneş pırıl pırıl bir yaz günü müjdeliyordu. Gerçi Karadeniz'de açık bir gökyüzü havanın iyi olacağının garantisi sayılmazdı. Bir anda her şey değişebilir ve bulutsuz bir gökyüzünden sağanak boşalabilirdi. O nedenle yolcular böyle bir ihtimale karşı da önlem almışlardı. Çocuklar yeniden sepetlerine kurulmuşlardı, yorulduklarında oturuyor, sepetin dibinden yukarılara bakıp bulutsuz gökyüzünü ve dağların zirvelerini seyreliyorlardı. Ama ne dağlardı bunlar, el değmemiş, yemyeşil, huzur dolu... O sırada vadi içindeki bir geçidi aşıyorlardı. Sıra dağlar önlerini kestiği için, geçit gittikçe daha daralıyordu. Sol taraflarında Pyxitis, onun yanında, hacı kfilesinin ilerlediği taş yol... Esiroğlu'nu, Aya Vasil Köyü'nü geçtiler, bu arada, Panayia Sumela'ya giden büyük Trabzon kervanına katılmak üzere, sağ ve sol yamaçlardaki köylerden yeni hacılar aşağı inmişlerdi.

25 kilometre kadar gittikten sonra Matzouka'ya, herkesin, bildiği cevizliğe vardılar. Matzouka'da yeni

bir düzenleme daha yapmaları gerekiyordu. Çocukları sepetlerden aldılar, arabalardaki yükleri sepetlere aktardılar. Eşyaları elden geldiğince bir araya topladılar, sonra küçükleri iki sepete içine yerleştirdiler. Matzouka'dan itibaren büyük çocuklar yürümek zorundaydı, çünkü Panayia'ya giden yolun bundan sonrası, ancak katırların ve yayaların geçebileceği bir patikaydı. Küçük Tamama ile Symela, kendilerini gruptan iki küçük çocukla birlikte bir sepetin içinde buldular.

Bir sepet için doğrusu hayli kalabalıktılar, ama çocuklar için tam bir eğlenceydi. Sepetin dibine daha fazla örtü yerleştirildiği için, çocuklar kollarını sepetten dışarı çıkararak sürekli ayakta durabiliyor, çenelelerini sepetin kenarına dayıyorlardı. Hoş ve neşeli bir görüntüydü. Kocaman bir sepet ve onun kenarına ilişmiş melek gibi dört küçükbaş... Matzouka'ya varan diğer gruplar da aynı düzenlemeyi yaptılar. Her şey hazır olur olmaz, sürücüler katırları yola koydu, onların önünde ve gerisinde yetişkinler yaya olarak yürüyordu. Yolculuğun bundan sonraki bölümü Matzouka'dan Manastır'a tam on yedi kilometre daha yol vardı önlerinde..

Burada taş yolu ve Pyxitis Irmağı'nı geride bırakıp, onun kolu Panayia ırmağı boyunca patika yoldan yürüdüler. Patika yol onları Panayia Sumela'ya götürecekti. Panayia ırmağının yatağı dardı, daha çok, hızla akıp giden sel suyunu andırıyordu. Irmağın yatağı

tamamen, yüzyıllardır Mela Dağı'ndan koparıp taşıdığı parlak, bembeyaz taş parçalan ve kayalarla kaplıydı. Kristal berraklığındaki sulan, aşağıda, Pyxitis ile buluşuyordu. Irmak zaman zaman insanı sağır edecek kadar azgın sesler çıkarıyordu. Suyun kayalara çarpmasından yükselen sesler, çevredeki dağlarda yankılanarak çoğalıyordu. Irmakta alabalık kaynıyordu. Sudan yükselen ses onları rahatsız etmiyor, gayet rahat bir o yana bir bu yana gidip geliyorlardı. Patikada şimdi kemençeli bir grup belirmişti. Yumuşak, tatlı sesli biri, tam bu yöreye uygun bir türkü söylüyordu.

*Senin adın Symela
Onlar der Bakire Soumela
Bakireye dua ederim
Senle gitmeyi dilerim
Anahtarımı düşürdüm Panayia suyunda
Şükürler olsun geline
Varan senin gibi adama
Ben Kromlu çetin cevizim
Yok kimseden korkum
Panayia Soumela'ya gideceğim
Orada evleneceğim*

Yemyeşil bir doğa, nehirden yükselen uğultu, inanılardan oluşan bir kervan, bütün bunlar kemençenin ve türkücünün sesinde kutsal bir görünüm kazanıyordu.

Biraz ileride, diğerk bir grup ise, Kutsal Bakire'ye adanmış Bizans ilahileri söylüyordu. Bu doğa parçası bütün yıl boyunca, nehrin gürültüsü ve kuşların şakıması dışında mutlak bir sessizlik içindedir. Şimdi ise, türküler ve insan sesleri ile dolup taşıyordu. İnsanlardan yükselen garip gürültüye alışkın olmayan kuşlar da, yaklaşan kalabalık karşısında sıçrayıp duruyordu. Kuşların sıçrayarak uçuşları ve ötüşleri genel cümbüşe ekleniyordu. Görüntü ve sesler o denli kendine özgüydü ki, küçük çocukların anılarının derinliklerine adeta kazındılar.

Matzouka'dan itibaren beş saatlik bir yürüyüşten sonra, ünlü manastırın üzerine kondurulduğu dik kayalığın eteklerine ulaştılar.

Kutsal kayalara bakan bu insanlar, dizüstü çöküyor, haç çıkarıyor ve ilahi okuyorlardı. Gelenler hızlı bir şekilde, doğum yerlerine göre bölüm bölüm yerleştirilirler. Papayiannis ve ailesine, Tirebolu'lu tüm hacılar için ayrılmış olan bir yer gösterildi. Espiye, Tirebolu'ya çok yakın bir köy olduğu için, sanki herkes onu tanıyordu. Onu gören, hemen koşup geliyor, heyecanla elini öpüyor ve kendilerini tasdik etmesini istiyorlardı.

Bir süre sonra başlayacak olan sabah ayinine yetişebilmek için hemen manastıra tırmanmak istediklerinden, hepsi alelacele eşyalarını yerleştirdiler. Sarp bir patikadan yayan olarak tepeye çıkıp, Manastır duvarının giriş kapısına vardıklarında, Manastırın bütün

içini görebiliyorlardı. Gerçekten de, iç tarafta, sağ yandaki kayaların arasından fişkıran kaynağın hemen yanına kurulan Panayia Soumela Kilisesi'nde ikona-yı taşıyan yürüyüş kolu yola yeni koyulmuştu. İn-ananların kimisi ikonaya doğru koşuyor, kimi şifa ara-yan yakınlarını, üzerinden ikona geçsin diye yürüyüş kolunun önüne yatırıyordu. Buraya şifa bulmak umu-duyla gelenler, dinsel bir ateşle, huşu halindeydi. On-ların bu görüntüsü, diğerlerini de etkiliyor, herkes te-laş içinde Kutsal İkonaya yaklaşıp onu öpmeye ça-balıyordu.

Papayiannis, sonunda düşünüy gerçekleştirmiş ol-manın ferahlığı içindeydi. İkonayı öptü ve yıllardan beri yüreğinde beslediği bir dileği, ailesi ile birlikte gerçekleştirmesini sağladığı için Kutsal Bakireye şü-kürler etti. Akşam ayininden sonra, küçük çocuklar, Panaile ve Herakles geceyi geçirecekleri yerlerine döndüler. Keşişlerin verdiği yiyecekleri hep birlikte yediler, uzun ve yorucu bir gün geçirmişlerdi, uyumak üzere yattılar. Oysa Papayiannis, Kostis ve Kyriaki, keşişler ve diğer hacılarıyla birlikte Manastır'da kalmış-lardı, bütün geceyi uyumadan, dua ederek geçirecek-lerdi. Bütün geceyi Manastır'da dua ederek geçirmez-se, Papayiannis'in verdiği sözün ne anlamı olurdu? Tirebolu ve çevresindeki köylerden gelen ve kendisi-ni tanıyan o kadar çok insan vardı ki. Bu, yalnızca di-ni bir vecibeyi yerine getirmek değil, aynı zamanda kişisel saygınlık meselesiydi. Diğer papazlardan ve

keşişlerden nöbeti devralıp gece ayinini yönetti. Üstelik Papayiannis'in oldukça güzel bir sesi vardı. Ertesi gün, 15 Ağustos'ta kilisede ayin biter bitmez, sanki bir işaret verilmiş gibi, tüm davullar, tulumlar ve kemençeler birden, aynı anda çalmaya başladı. Ayin devam ettiği sürece, bu aletler sanki sabırsızlıkla beklemişlerdi sıralarını. Karadeniz halkının dindarlığı, ayin devam ederken eğlenmeye izin vermiyordu. Ama Manastırın çanı ayinin bittiğini ilan eder etmez, bu bir işaret anlamına gelmiş, her yer türküler ve aletlerin sesi ile yankılanmıştı. Oynayanların tepinmesi toprağı titretiyordu. Ama ne olağanüstü dansçılardı onlar! Sanki bir dans yarışmasıydı bu. Nereye baksanız, kemençe sesiyle kendinden geçmişçesine dans eden insanlar görüyordunuz. Bir süre sonra, onları, kemençenin mutlak denetimi altında otomatik olarak hareket eden robotlar sanabilirdiniz. Tacirler bağırarak mallarını satıyor, yere serdikleri kilimlere kurulan halk yiyor, içiyor ve türkü söylüyordu. Çok şanslıydılar, hava o kadar güzeldi ki, iki gündür yağış yoktu ve bu, Karadeniz'de, özellikle Mela Dağı'nda çok ender rastlanan bir olaydı. Çocuklar çevrede koşup oynuyor, ama kaybolma korkusuyla büyüklerin yanından fazla uzaklaşmıyorlardı. Tamama en fazla dört yaşındaydı, her şeyi anlayamıyordu. Ama mutluydu, çünkü kız kardeşleri ve çevresindeki diğer insanlar mutluydu.

Kyriaki bir tezgâhtan şeker alıp küçüklere verdi. Tamama, kız kardeşiyle yarışmaya çalışarak elma

şekerini olabildiğince hızlı yalıyordu. Küçük çocuklar için her şey çok güzel, adeta bir peri masalı gibiydi. Akşama doğru hiç beklenmeyen bir bulut belirdi ve Mela Dağı'nı kuşattı. Yortuyu kutlayan hacılar manastırı göremiyordu. Oralılar buna *Dysa* der. Bu sisle karışık bir buluttu. Bir anda ortalık ürkütücü bir hal aldı.

Ve bir çağlayan gibi yağmur boşandı, herkes koşuyor, bir sığınak arıyordu. Küçük çocuklar şimşek ve yıldırımlardan dehşete düşmüştü, çoğu ağlıyor ve annelerinin eteği altına sığınmaya çalışıyordu. Tamaana ve kız kardeşi de annelerinin eteği altına sığınmış ve fırtına dinene kadar başlarını çıkarmaya cesaret edememişlerdi. Ve yağmur çabucak dindi, başladığı gibi, aniden. Yakıcı güneş yeniden boy gösterdi ve kısa süre içinde her şey eski haline döndü. Papayianis'in ve Herakles'in aileleri o geceyi Mela dağında, tarihi Manastırın bağrında geçirdiler. Ertesi gün, 16 Ağustos'ta Trabzon'a dönmek üzere yola koyuldular. Aynı hazırlıklar, aynı düzenlemeler. Tek fark şimdi yükleri biraz daha azalmıştı. Yiyecekleri tüketmişler, mumları da manastırda yakmışlardı. O nedenle daha kolay ve daha hızlı toparlanmışlardı. Dönüş yolunda Herakles, Triça Köprüsü'nü papaza ve karısına göstermek istediği için, sürücülere, orada mola vermelemini söyledi. Bu köprü tüm Pontus'ta nam salmış, hikâye ve türkülere geçmişti.

Buranın perili olduğu söylenir, güya bu köprüde

yapı ustasının karısı gömülüymüş. Usta aylarca uğraşmış, ama yaptığı köprü her seferinde gece çöküyormuş. Sonunda usta, köprüyü sağlamlaştırmak için, onu karısının üstüne örmüş. Gerçekten de, bu işi yapar yapmaz, köprü sağlamlaşmış ve günümüze kadar, doğaya ve zamana meydan okurcasına dayanmış. Bütün bunlara, safiyane biçimde inanan halk olay üstüne türküler yakmış. Bu inancı yitirirlerse, sanki yaşamlarının bir anlamı kalmayacak gibidir.

Büyükler dehşet içinde, köprünün üstünde etrafa bakıyorlardı, suyun köprünün altından akarken çıkardığı ses, adeta yapı ustasının karısının sesine benziyordu, yüzyılların ötesinden gelen bir çığlıktı bu. Bir kemençe ustasıyla beraberindeki grup, köprünün ve yapı ustasının karısını kurban edişinin öyküsünü anlatan türküyü söylemeye başlayınca, rahibin karısı ve Panaila ağlamaya başladı. Genç Pontus'lular zıpkallarını giymişlerdi, Pontus'un göz alan siyah, dar pantolonları ve üstlüklerini... Yine başlarında siyah serpuşları, kemençenin nağmesi ile uyum içinde, nispeten ağır bir oyun oynuyorlardı köprünün üstünde. Herkes sanki yapı ustasının karısı o an kurban edilmiş gibi bir hava içindeydi. Kadının kurban edildiği konusunda kimsenin kuşkusu yoktu. Burada yaşayan halk memleketine ve geleneklerine o denli bağlıydı. Bölgede böyle binlerce söylence vardı ve bunlar yüzyıllardan beri, bir türkü gibi şu duyguyu yaşatmışlardır: Karadeniz'de zaman sanki durmuş gibidir, türkülerde

anlatılan olaylardan bu yana yüzyıllar geçse bile, her şey sanki dün, hatta bu sabah olmuştur. Karadeniz’de insan sonsuzluğun istikrarını yakalamıştır, ya da, istikrarın sonsuzluğunu elde etmiştir de diyebiliriz. Her şey canlı ve telaş içindedir. Grup yeniden yola koyulduğunda rahibin karısı ve Panaila hala ağlıyordu. Sadece açlıklarını biraz olsun gidermek için, kaynak başlarını tercih edip mola verdiler. Ama ne kaynaklar! Dünyanın hiçbir yöresinde, bu ülkedeki kadar kutsanmış su kaynağı yoktu. Akşam geç vakit, Herakles’in Dafnounda’daki evine vardılar, katırların üstündeki yükleri indirdiler ve Herakles’in sürücülerin parasını ödemesinden sonra eve girdiler. O kadar yorulmuşlardı ki, yemeklerini yedikten hemen sonra yattılar.

Papayiannis, karısıyla birlikte Trabzon’da on beş gün kaldı. Her gün bacanağını ve ailesini hoşnut edecek şeyler yapmaya çalıştı. Evin geniş avlusunda çocuklar gün boyu oynadılar. Avlunun etrafı duvarla çevrili olduğu için, çocukların yola çıkmaları ya da kaybolmaları imkânsızdı, rahatça oynayabildiler. Boztepe’ye, Soğuksuya, Polita ve Egzotika mahallelerine gittiler. Trabzon çok güzeldi ve halkı son derece şık giyiniyordu. Her türden ve soydan insan Meydan’da dolanıp duruyordu. Kılık kıyafetlerin deki farklılık, kimliklerini yansıtıyordu. Trabzon Papayiannis’in üstünde büyük bir etki yarattı, Espiye’ye döndükten sonra, aylarca yolculuğu ve kenti anlattı

durdu. Yolculuğun küçük çocuklarda yarattığı neşe ve mutluluk duygusu hiç kaybolmadı, ama günlük oyunlarına dalan Tamama, çarpıcı anıları unuttu gitti, oysa kardeşleri bugün bile o günleri canlı biçimde hatırlıyor.

Papazın evi günlerce konuklarla, komşularla, akrabalarla ve arkadaşlarla doldu taşı. Adeta büyülenmişçesine, papazın dudaklarının hareketini izliyor, anlatmayı görev bildiği şeyleri dinliyor, onun eli aracılığı ile Kutsal Bakire'nin kutsamasını onlar da edinmiş oluyorlardı. Papazın karısı Kyriaki için yolculuğu izleyen günler, çok daha yorucu geçti. Bütün gün ev işleri ve çocuklarla uğraşılıyor, akşamları da konukları ağırlaması gerekiyordu. Ve en kötüsü, bu ziyaretlerin bütün gece sürmesiydi, konuklar evdeyken kadıncağz nasıl uyuyabilirdi ki? Gece yarısından sonra, son konuk da gider gitmez, evi toplar, ancak ondan sonra yatardı. Gece en son yatan ve sabah ilk kalkan oydu. Neyse ki bu günler de geçip gitti, olay güncelliğini yitirmeye başladı. Artık Espiye bütün yolculuğu en küçük ayrıntısına kadar biliyordu. Yavaş yavaş yaşam yeniden o alışılmış sakin temposuna döndü. O kış çok güzel geçti. Panayia Soumela'ya yapılan hac ziyareti, papazın bitmek bilmeyen anlatıları ve çok eski bir dileğini yerine getirmenin yarattığı tatmin, ona ve bütün ailesine büyük bir neşe vermişti.

Papazın karısı Noel'de bir bebek beklediğini anladı. Bu kez gebeliği fark edilmemişti bile. Bunca

hayal kırıklığından sonra, sonunda bir oğlan çocuğuna sahip olabileceğini umut etmeye Papayiannis'in cesareti yoktu. Lafin kisası, Haziran ayında bir gün papazın karısının doğum sancıları tuttu. Eve ebeyi çağırdılar. Kyriaki'nin şanssızlığı, Papayiannis aynı gün Tirebolu'ya gitmişti, akşam geç saatte geri dönerdi ancak. Sonunda bebek doğdu, bir oğlandı, gerçek bir melek. Tirebolu'ya giden rahibin bundan haberi yoktu. Espiye'ye vardığında ilk İbrahim'le karşılaştı. İbrahim'in tarlası ile papazın tarlası yan yanaydı, aynı sıcak güneşin altında yıllarca ter döküp birlikte çalışmışlardı. İbrahim papazla öpüşüp kucaklaştı, doğan oğlundan dolayı onu kutladı. Papaz ona inanamadı. Sabahleyin yola koyulmadan önce, Kyriaki'nin o gün doğum yapacağına ilişkin hiçbir işaret yoktu. Yoksa bütün Espiye gibi, İbrahim de onun bir oğlan çocuğuna sahip olma tutkusunu, karısı ona her kız çocuğu verdiğinde, ne kadar hoşnutsuz olduğunu bildiği için, şaka mı yapıyordu? Ama İbrahim diğer yaşlı köylülere benzemezdi. Ciddiliği ve yüce gönüllüğü ile bütün Espiye'nin saygı beslediği, inançlı bir Müslüman'dı. Adeta şok geçirip donup kalan papaz İbrahim'e teşekkür etti. İbrahim'i ilk anda ciddiye almadığını bir belli etseydi, bu İbrahim'e yapılmış büyük bir hakaret sayılırdı. Karadeniz'in okumamış halkı böyle meselelerde son derece katıdır ve ayırım yapmadan kendi kültürlerine sımsıkı bağlıdır. Hemen arkasından amcaoğlu Nikolas, ortakçı Salih, komşusu

Miltiadis ve diğerkleri koşup Papayiannis'in etrafını kuşatıp, oğlu olduğı için kutladılar. Papayiannis'in yüzü dolunay gibi parıldıyordu. Adeta ayakları üstünde kanatlanmıştı, kısa süre de evine vardı. Oğlunu görmek istiyordu. Bir gaz lambası kaptı ve karısıyla oğlunun yattığı odaya girdi.

Acil bir durum olursa yardım etmek için refakatçi kalan ebe ve diğerk bazı yaşlı kadınlar, onu durdurarak içeri girmesini engellediler. Bebek uyuyordu, ona bakması pek uğurlu sayılmazdı. Uyuyan bebeğe bakmak, kısmetini kapatırdı. Papaz ne yapsın? Döndü, bir sandalyeye oturdu.

Kutsal kitap böyle bir şeyden bahsetmiyordu. Ama Papayiannis sadece bir papaz değil, aynı zamanda bir Pontus'lu ydu. Yazılı olmayan yasanın da aynı güce sahip olduğunu biliyordu. Hatta bazen yazılı olmayan yasa yazılı olandan daha güçlüydü. Az sonra aniden başlayan bir ağlama sesi, rahibin düşüncelerini böldü. Çocuk uyanmıştı. Lambayı kaptığı gibi yatak odasına daldı. Kimse onu durdurmaya kalkmadı. Bebek uyanmıştı, emzirmeye hazır dı. Papayiannis lambayı yaklaştırabildiğı kadar yaklaştırdı, oğlunu olabildiğince, en küçük ayrıntısına kadar tanımak istiyordu.

Tarifsiz bir sevinç içindeydi. O gece sabaha kadar uyuyamadı. Karnı acıkıp her ağladığında, oğlunun yüzünü görebilmek için, hemen lambayla yanına yaklaşıyordu. Gerçekten çok güzel bir bebektir. Bu çocuk

evin bir hazinesiydi. Genç, yaşlı herkes ona ender bulunur bir mücevhermiş gibi davranıyordu. Zavallı küçük Tamama, evin en küçük çocuğu, bebeği tutabilmek ve onunla oynayabilmek için, sıranın kendisine gelmesini bekliyordu heyecanla. Çok kere çocuklar arasında, bebeği tutma sırası yüzünden anlaşmazlık çıkıyordu. Tabii en küçük çocuk olduğu için, genellikle sırasını kaybeden Tamama'ydı. İki ay içinde bebek serpilip büyüdü, artık kucağa geliyordu. Papazın en büyük zevki onu alıp kucaklamak, öpmekti.

Vaftiz için 15 Ağustos'taki Panayia günü kararlaştırıldı. Her şeyden önce, Kutsal Bakire'ye, yıllardır beklediği oğul'u verdiği için teşekkür etmek istiyordu Papayiannis, ayrıca vaftizin sonbahara, kışa kalmadan, yaz hâlâ devam ederken yapılmasını uygun bulmuştu. Vaftiz o günlerin geleneklerine göre papazın evinde düzenlendi. Akrabalar, arkadaşlar ve komşular davet edildi. Töreni, papazın kuzeni olan Miltiadis yönetti.

Çocuğa ad verme anı geldiğinde, isim babası, gururla İskender diye bağırdı. Papayiannis daha da onurlandığını hissetti. Oğlu Büyük İskender'in adını almıştı. Kutlama ve şenlik vaftizden hemen sonra başladı. Bütün ev ve avlu bir anda dostlarla, komşularla doldu. Papayiannis'i seven ve saygı gösteren birçok Müslüman köylü de şenliğe katılmıştı. Ama farklı din-den oldukları için, vaftiz törenine çağrılmamışlardı, katılmaları günahtı.

Ama şenliğe Müslüman, Hıristiyan, ayrımsız herkes davet edilmişti. Gizemsel vaftiz törenine katılımlarının uygun olmayacağını Müslümanlar'ın kendileri de biliyordu. Onları pek ilgilendirmeyen bir törendi. Eski zamanlardan beri hep böyle olmuştu, birlikte yaşamaları karşılıklı saygıya dayanırdı. Ve Espiye'de bu barışçıl, birbirini rahatsız etmemeye dayalı bir arada yaşama durumu, 1914 sonbaharına kadar devam etti.

Ufukta ilk kara bulutlar 1914 ağustosunda belirdi. Evlerini, mal ve mülklerini geride bırakan çok sayıda Müslüman mülteci Türkiye'ye geldi. Kosova bölgesinden, yaklaşık 20 bin Müslüman, aylarca süren eziyet ve yıkımdan sonra Samsun bölgesine ulaştı. Türkiye, bu mülteci dalgasına karşı hazırlıklı değildi ve sorun, korkunç toplumsal karışıklık ve huzursuzluklarla daha da vahim bir hal aldı. Gelenler ilk önlem olarak, askeri barakalara ve okullara yerleştirildiler, daha sonra yetkililer iskânları için planlar hazırlamaya başladı. Çok geçmeden soruna en kolay ve en hızlı bir çözüm bulundu. Mülteci kardeşler, köylerdeki boş evleri işgal edebilirlerdi. Kâfir Rumlar nasılsa terk etmişti bu evleri. Bu insanları evlerinden Hıristiyanlar kovmuştu, o halde onların da Hıristiyan evlerine yerleşmelerine izin verilebilirdi. Espiye'de böyle içinde oturulmayan boş üç ev vardı. Bunlar Alkiviadis Adamidis, Sofokles Grammatidis ve Yiannes Bozacıdis'in evleriydi. Rusya'ya ilk kez 1905 yılında

iş bulmak ve daha iyi bir gelecek için gitmişlerdi. O yıllarda, şansını Rusya'da aramak genç Pontus'lular arasında modaydı. Rusya, giden herkesin zengin döndüğü, vaat edilmiş toprak diye nam salmıştı bütün Pontus'ta. Bu üç genç adam da Espiye'den ayrılıp, o sıralar Rusya'nın bir eyaleti olan Sohum'a gitmişti. Çalışıp, zamanla iyi para kazanıp zengin oldular. Sonunda ailelerini de yanlarına aldılar. Önceleri, her yıl köylerini ziyaret ediyorlardı. Onlar Rusya'dayken, Türk hükümeti beklenmedik bir kararla, tüm Osmanlı yurttaşlarını silâhaltına alan genel bir seferberlik yasası çıkardı. Yüzyıllardan beri Türkiye'deki Hıristiyanlar, silâhaltına alınmamıştı, birden ortaya çıkan bu ani karar onları şaşırttı, ordu onlar için hep korkulacak ve meçhul bir şeydi, paniğe kapıldılar. Bu yasanın çıkmasından sonra, daha önce Rusya'ya giden Pontus'lular, asker kaçağı sayılıp tutuklanabilecekleri korkusu ile geri dönmeye çekindiler. Alkiviadis, Sofokles ve Yiannes köyü terkederken, evlerinin anahtarlarını saygı duydukları ve güvendikleri Papayiannis'e teslim etmişlerdi. İki yıldan beri köylerine dönemedikleri için evleriyle Papayiannis ilgileniyordu, bir gün savaşlar bitip, her şey normale dönünce geri gelecekleri umuduyla...

Sabahleyin çok erken köyün tellalı Papayianis'in evine gelip papazla görüşmek istediğini söyledi. Kyriaki, rahibin Aya Yorgi Kilisesi'nde olduğunu belirtti. Köy tellalının telaşla kendisini araması, sabah

ayinini yeni bitiren Papayiannis'i, doğrusu biraz tedirgin etti. Mesele ne? diye sordu. Tellal, derhal Muhtar İsmail'in evine gitmesi gerektiğini söylemekle yetindi. Rahip, tören kılığını değiştirdi, kilisedeki birkaç yaşlı kadından çıkmalarını rica ettikten sonra, kapıyı kilitledi ve tellalın peşine takılıp, Muhtarın evine yöneldi. Daha önce böyle bir şey hiç başına gelmemişti, zavallı papaz ne diyeceğini bilemiyordu. İsmail'lere geldiğinde, onu misafir odasına aldılar. Köyün bazı Müslümanlar'ı da yerde, halıda oturuyordu. Papayiannis arkadaşı İbrahim'in de aralarında olduğunu hemen fark etti. Muhtarın yanı başında bir "zaptiye" vardı. Köyden biri değildi, yabancıydı. Tirebolu'dan önceki gece gelmişti. Espiye'nin "Hoca Efendisi de oradaydı. Papayiannis ile Espiyeli hocanın pek dost olduğu söylenemezdi. Farklı inançların dini önderi olmak, ilişkilerine belli bir mesafe koymuştu. Ama aralarında bir düşmanlık yoktu. Hoca'nın varlığı Papayiannis'i daha da rahatsız etti. Gerçekten durum ciddiydi. Papayiannis'e hoş geldin demek için yerlerinden biraz doğruldular. O da açtıkları yere oturdu. Adeta her yanı uyuşmuş gibiydi. Zaptiyenin elinde, Tirebolu'dan yanında getirdiği bazı kâğıtlar vardı. Sessizlik Muhtar İsmail'in davudi sesiyle bozuldu: "Papaz efendi", dedi, "biliyorsun, senin halkın halkımızı yerinden yurdundan etti, malını mülkünü yağmaladı, sağ kalanlar muhacir olarak, paçavralar içinde bizim tarafa göç ettiler." Tirebolu'dan gelen zaptiyeyi göstererek,

“Hükümetimiz, bu muhacirleri köyde, halkınızın boş evlerine yerleştirmemizi emretti” dedi. “Biliyorsun, sizin mahallede böyle üç boş ev var, yıllardan beri kilitli duruyor, kış yaklaşırken insanlarımızın evsiz kalması büyük bir ayıp. Bu evin anahtarlarının sende olduğunu duyduk, senden bu anahtarları bize vermeni istiyoruz. Böylelikle bu evleri açar ve insanları bebekleriyle birlikte yerleştiririz. Eğer anahtarlar sende değilse, ya da kaybettiysen, kapıları kırmak zorunda kalacağız. “ İsmail son cümleleri çok hızlı biçimde tamamladı. Dolayısıyla Papayiannis, itiraz edecek zaman bulamadı.

Papayiannis aptallaşmış kalmıştı. Önceki gece bir araya gelmiş, birçok sorunu tartışmışlar, şimdi ona kararlar, emirler iletiliyordu. İsmail daha önce papazla hiç böyle bir tonda konuşmamıştı, konuşurken, bir kez olsun gözlerinin içine bakmamıştı. Sanki başka birisinin kararlarını aktarıyor, sanki söylediklerini yürekten onaylamıyormuş gibi bir hali vardı. Papayiannis tek tek insanlara baktı, sonra gözlerini İbrahim’e dikti.

İbrahim çocukluk arkadaşıydı, hiçbir şey ayıramazdı onları. Papaz, tek tek yüzlerine bakarken, hepsi başlarını eğip, gözlerini onun gözlerinden kaçırıyordu. Özellikle de İbrahim. Papayiannis, hemşerilerinin bu tasalı halinden, bu çözüm konusunda hemfikir olmadıklarını hemen anladı. Ama her nasılsa, buna mecbur kalmışlardı. Müslüman muhacirler hepsinin

dindaşıydı, ama Espiyeli Rum göçmenler hemşerileri olarak daha yakındı onlara. Bu düşünce, Papayianis'e cesaret verdi, kendini toparlayarak şöyle konuştu:

“İnançlarımıza göre, muhacir olarak yanımıza gelen ve tüm malını mülkünü yitirmiş bu şanssız insanlara karşı iyi kalpli olmak ve yardım etmek, bizlerin, Hıristiyan olarak görevi. Ama öte yandan, köyümüzden bazı insanlar, güvenip evlerini bizlere emanet etmişler, anahtarları teslim almak da benim payıma düşmüş. Onlar memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmıştı, topraklarımız herkesin geçimini sağlamıyor, yeterli değil. Benim fikrimce, tüm köy, Hıristiyan-Müslüman tüm Espiye, bizim yanımıza yollanan kökünden koparılmış bu üç aileye, hemşerilerimizin evlerini tahrip etmeden yardım edebilir. İnanç farklılığından ve geleneklerinizden dolayı, onları kendi mahallenizde, istediğiniz yerde ağırlamalısınız. Biz yiyecek ve elbise yardımında bulunmaya hazırız. Ama bütün bunlara rağmen, evlere el koyma konusunda ısrarlı olursanız, anahtarları size verecek değilim, sizlerin evleri bana emanet edilseydi, aynı şekilde anahtarları başkasına vermezdim. Ama yine de aldığınız karar uyarınca davranacaksanız, ne sizin ne bizim babalarımızın yapmayacağı bir davranışla kapıları kırarsanız, anahtarları arkadaşım İbrahim'e teslim ederim, ondan alırsınız. Eğer bu yaptığınızın doğru olduğuna inanıyorsanız yapın, her şeye kadir

olan Tanrı sizleri kutsar. Yaptığınız doğru değilse, o zaman vebali üstünüze kalır. Anahtarları kilisede tutuyorum. İbrahim benimle gelsin, anahtarları ona vereyim. “ Papayiannis bunları söyledikten sonra, İbrahim’in kendisini izleyip izlemediğine bakmadan, kalkıp kapıya yönelir, dışarı çıkar.

Hepsi papazın dışarı çıkışını sessizce izledi. Papayiannis gider gitmez, Tirebolu’dan gelen zaptiye sessizliği bozdu. Tiz bir sesle konuşmaya başladı:

“Gâvuru görüyor musunuz? Bunların hepsi bağrımızda beslediğimiz birer yılan. Bunların hepsini kovmadan ülke tam huzura kavuşmayacak. Bu vatan Türkler’in vatanı. Kâfirler halkımızı nasıl öldürüp, yerinden yurdundan ediyorsa, biz de öyle davranacağız. Oturup, onlara sormayacağız, vatani görevini yapmak istemeyen asker kaçaklarının boş duran evlerine halkımızı yerleştirmek için onlardan izin istemeyeceğiz. Vatan Türkler’indir.”

Bu sözler toplantıya katılan herkesi ürküttü. Herkes Jön Türkler ve İttihatçı komiteleri hakkında bir şeyler işitmişti. Bütün bunların Espiye ile ne ilgisi vardı? Ne diyeceklerini bilemiyorlardı. Kendileriyle aynı inanca sahip, ama yine de yabancı sayılan bu yersiz yurtsuz insanları ağırlamak için hemşerilerinin ocaklarını dağıtmak zorunda mıydılar? Hepsinin kafası karışmıştı, kimse konuşmuyordu. Zaptiyenin ağzından dökülen kelimelerin tınısı, hâlâ havada yankılanıyordu.

Sessizliğı İbrahim bozdu. Papazın anahtarları kendisine vereceğini söylemesi taş gibi ağır bir sorumluluk yüklemişti omuzlarına. “Kardeşler” dedi, “muhterem zaptiyenin bize anlatmak istediğı şeylerin ne olduğunu bilmiyorum, ama Espiye’de bizim Rum komşularımızla hiçbir anlaşmazlığımız yok. Babalarımız, dedelerimiz hep birlikte büyüdüler. Aramızda hiç kan dökülmedi. Tersine, daima birbirimize yardım ettik. Muhacir olarak gelenleri tanımıyoruz bile, akrabamız da değiller. Ama Allah madem onlara bu kadere layık gördü, onlara yardımcı olmak görevimiz. Papayiannis’in dediğı gibi, Müslüman-Hıristiyan, biz hepimiz yardımcı olacağız. Benim önerim, bizim mahallenin bitiminde birkaç gün içinde üç ev inşa edelim ve muhacirleri oraya yerleştirelim.” Daha sonra zaptiyeye dönerek, ilerde bir sorumluluk taşımamak için şöyle dedi: “Gelsinler ve bizimle yaşasınlar. Eğer iyi ailelerse, kalırlar, ama uğursuz, hırslı kişiler olduklarını görürsek, Allah’ım için, onları Espiye’den kovulayan kişi en başta ben olurum.”

Bütün Müslüman eşraf İbrahim’in teklifini kabul etti Bundan hoşlanmayan zaptiye, “Ama muhacirlerin asker kaçaklarının evlerine yerleştirilmeleri konusunda emir var” dedi.

O zaman muhtar İsmail, “eğer muhacirler İbrahim’in önerdiği gibi ev sahibi olacaklarsa, onların nasıl ve nereye yerleştirileceğı, Tirebolu’daki yönetimi ne diye ilgilendirsin?” Bu durumdan pek hoşlanma-

masına karşın, herkesten aynı tepkiyi alınca, zaptiye, Tirebolu'yu aynı gün terk etti. Papayiannis anahtarları teslim etmek için İbrahim'i boşuna bekledi. İbrahim Espiye'de kuşaklar boyu devam eden bir geleneği çiğneyememişti. Espiyeliler, Espiyeli olmayanlar karşısında hep birleşmişlerdi. Bu yüzyıllar boyu böyle sürüp gitmişti. Tıpkı şimdi davrandıkları gibi. Yine de durum fırtına öncesi ilk kara bulutların belirmesini andırıyordu. Ardından nasıl bir yağmur gelecekti? Bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmur her şeyi ilelebet silip süpürecekti. İbrahim, akşam muhacirler için Müslüman mahallesinde üç ev yapma kararı aldıklarını bildirmek için Papayiannis'in evine geldi. Bu karar Papayiannis'in çok hoşuna gitti, inşaata yardım etmeleri için tüm Hıristiyanlar'ı yardıma çağıracağına söz verdi, böylece bahtsız muhacirler gelmeden, on gün içinde evleri hazır olacaktı. Ve bu başarıldı. 1914 Eylül'ünde muhacirler yerleştirildi ve olay unutulmaya başlandı. Sefil bir vaziyette gelen muhacirler, çok farklı kültür ve alışkanlıklara sahip oldukları için zaman zaman aralarında anlaşmazlıklar çıktı, ama yeni gelenlerin hepsi Espiye'nin havasına alışana değin, bu kaçınılmazdı. Ama bu anlaşmazlıklar çoğunlukla Müslüman mahallesini ilgilendiriyordu, onlara uzak kalan Hıristiyanlar'la bu tür sorunlar pek ender yaşanıyordu. Bir süre sonra yine kış geldi, her şey eski sessizliğine büründü, tıpkı Espiye'nin her zamanki hali gibi...

Aralık ayında çok sert bir kış kendini gösterir. Güneydeki Espiye Dağları karla kaplıydı ve buz gibi bir rüzgâr esiyordu. Bütün kış boyunca dostları haftada en az bir akşam sohbet etmek ve küçük İskender'in nasıl büyüdüğünü görmek için, Papayiannisleri ziyaret ediyordu. Yavaş yavaş bütün Espiye eski günlük yaşamına dönmüştü, konuşulan baş konu, papazın bir oğlunun olması da gündemdeki yerini kaybetmeye başlamıştı. İbrahim de papazı sık sık ziyaret ediyordu. Aralarındaki sohbetin konusu değişmişti. Espiyeliler yıllardır süren bir alışkanlıkla, her akşam sırayla bir evde toplanır, yaptıkları sohbetlerde, soyları, göç eden akrabaları, ürünleri ve toprağı işlerken karşılaştıkları günlük sorunlar üstüne sohbet ederlerdi. O kış İbrahim Papayiannis'e her uğradığında, Müslümanlar arasındaki tartışmaları da konuşurlar. Çok kez kafası karışıyordu ama yine de Papayiannis'in fikrini almak istiyordu, ona saygı besliyor ve onu çok seviyordu. Ayrıca Papayiannis'in okuması yazması vardı, kitap okuyabiliyordu. İbrahim için çok önemli bir şeydi bu, sonsuz saygı besliyordu o nedenle. Espiye'nin sakinleri de Papayiannis'in kendisi de Avrupa'daki olayların, Balkanlar'daki gelişmelerin çok uzağında yaşıyordu. Papayiannis Trabzon'dan dönerken, beraberinde Rumca yerel bir gazete getirmişti. Onu evinde saklıyordu, basılı her şey onun için çok kıymetli ve kutsaldı. Gazetede, Makedonya'nın büyük bir bölümünün artık Elen olduğu

yazıyordu, ama bu bir yıl kadar önce gerçekleşmişti. Espiyeliler'in bütün bu olaylarla tek gerçek bağlantısı, Sırbistan'ın Kosova'sından muhacir olarak gelen o üç ailenin Espiye'ye yerleştirilmesi idi. İbrahim olayları tartışırken kimi zaman Sultan'ı eleştiren sözler sarf ediyordu. Geçmişte asla böyle bir şey olmamıştı. Hiçbir Müslüman, "bin yaşa" diye ululadığı biri aleyhine konuşmaya cesaret edemezdi. İbrahim'e göre, ülkenin içine düştüğü talihsizlik, Sultan'ın ve rahibin gavurlarının suçu ydu. İbrahim, "gâvur" derken, bir an bile, Papayiannis'e hakaret ettiğini düşünmüyordu. Yunanistan'ın gavuruyla Espiye'nin Hristiyanlar'ı farklıydı ona göre. İbrahim görüşlerini ve fikirlerini her zaman son derece masum ve safça dile getirir ve Papayiannis'in fikrini sorardı. Ama Papayiannis ne diyebilirdi ki? Olanları öğrenebilecekleri araçları yoktu. Elinden gelen tek şey, Yüce Tanrı'nın her şeyi aydınlatmasını ve bizleri büyük felâketten korumasını dilemekti. Bütün bunlar 1914 yılı sonlarında yaşanır ve 1915 yılına girilir. Çok sert bir kıştı, üstüne üstlük, garip siyasal tartışmalar, Tirebolu'dan gelen zaptiye, muhacirlerin yerleştirilmesi olayı, bilinçaltlarında, korkunç şeylerin olacağına ilişkin bir korku yaratmıştı. Haberler hiç de iç açıcı değildi. Espiye'de Müslümanlar'la Hristiyanlar birbirlerini daha seyrek ziyaret ediyorlardı artık. Bazı Müslümanlar, yolda karşılaştıklarında Hristiyan komşularını selamlamaktan kaçınıyordu. Hâsılı hava hiç hoş değildi artık.

Papazın evinde Marigoula, Symela, Tamama ve İskender, olup bitenleri pek anlayamadıkları için olaylarla ilgili herhangi bir düşünceye sahip olmadan büyüyorlardı. Yetişkinler, cehalet ve kafa karışıklığı içindeyken, küçükler bütün bunları nasıl anlasındı!..

Kızlar büyümeye başlayınca, papazın karısı biraz olsun rahatladığını hisseder. Symela ile Tamama, İskender'e bakarken, Marigoula kendisine ev işlerinde yardım ediyordu. Yemek pişirmeyi bayağı beceriyordu. Daha on iki yaşındaydı... Gerçi o yıllarda on iki yaşındaki bir kızın ev işlerini kıvrıması şarttı, çok ke-re on dördünde evlenip, bu kere kendi aileleri için koşturacaklardı.

Papazın karısı, bebek ve ev işleri yükünden kurtulunca, hayvanların bakımında ve tarlada papaza yardım etmeye başladı. Papayiannis, yıllarca pratik olarak tek başına bütün işlerin üstesinden geldiği için yorgun düşmüştü, karısı ya hamileydi, ya da bebeklere bakması gerekiyordu. Eltisi Eleni'nin ona büyük yardımı olmuştu, sanki bir kız kardeş gibi hep yanındaydı, kendi çocuğu olmadığı için, papazın çocukları onun tek neşe kaynağıydı ve onlara kendi çocuğuy-muş gibi bakmıştı.

25 Mart (1915) Annunciation Yortusu yaklaşıyordu, Espiye halkı kışın bitip baharın başladığını müjdeleyen bu şenliği beklerken, son derece tatsız bir olay meydana geldi, tüm köyün üstünü kapkara bir bulut kapladı. Yortudan birkaç gün önce, Papayiannis

ve diğer köylüler sabah duasına Aya Yorgi Kilisesi'ne gittiklerinde, kilisenin ön girişindeki basamaklara birinin defî hacette bulunduğunu fark ettiler. Papayian-nis pisliği görünce dehşete kapıldı, eli ayağı çözüldü.

Böyle bir şey daha önce ne Espiye'de ne de Karadeniz'in herhangi bir yerinde yaşanmıştı. Eğer böyle bir şey daha önce olmuş olsaydı, büyükleri mutlaka anlatırdı. Ne bir kilisede ne de bir camide yaşanmıştı böyle korkunç bir olay. Haber bir yıldırım hızıyla bütün Espiye'ye yayıldı. Hıristiyan-Müslüman herkes orada toplandı. İki yaşlı Müslüman dede, kutsal bir yere yapılan bu korkunç saygısızlık karşısında sakallarını çekiştirip duruyordu. Bu olaydan dolayı Tanrı'nın tüm gazabı üzerlerine yağacakmış gibi bir korkuya kapılmıştı herkes. Kaynar sular dökerek basamakları temizlediler, daha sonra Papayiannis suyun arıtılmasına ilişkin bir dua okudu, sonra işlenen büyük günahı yıkayıp uzaklaştırmak için basamaklara kutsal sular döktüler. Merdivenler temizlenmişti ama Espiye'de herkesin yüreğini, kendilerini bekleyen ilahi cezanın korkusu sarmıştı. Müslümanlar da aynı korkuyu yaşıyordu. Herkes öfkeyle rezaleti yapan suçluyu aramaya koyuldu. Suçlunun Hıristiyan olamayacağı konusunda herkes hemfikirdi. Şüphe Müslümanlar'ın üzerine kalmıştı. Yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan fanatizm, acaba, bazı gençleri bu aşağılık şeyi yapmaya itmiş olabilir miydi? Müslümanlar'ın ileri gelenleri olayı çok ciddi bir biçimde soruşturuyordu. Tanrının

gazabından kurtulabilmek için tek çare suçluyu bulmaktı.

Muhtar İsmail, Refik'ten şüpheleniyordu. Refik, genç bir Espiyeli'ydi. Daha çok genç yaşta Samsun'a gitmiş, altı yıl kadar orada yaşadktan sonra, evlenip Espiye'ye dönmüştü. Acaba Samsun'da çeşitli olay ve söylentilerden etkilenip, kendince "imansızlardan öç almaya mı kalkışmıştı? Gerçi, Samsun'a gittiğinde on beş yaşındaydı. Büyüyüp geliştiği Espiye'nin geleneklerini, ahlak ve adetlerini bu kadar çabuk unutması mümkün değildi. İsmail'in Refik'ten şüphe ettiğini öğrenen İbrahim, herkesi toplantıya çağırıp, Refik'i sorgulamayı önerdi. Bunu yaptılar. Refik, bizzat Muhtar'ın ağzından kendisi hakkında beslediği şüpheyi öğrendiğinde, sanki tepesine bir yıldırım düşmüş gibi sarsıldı. Yere çöktü. Dua etti, masum olduğunu haykırdı. Herkes ona inandı, o zaman İbrahim söze girdi ve şöyle konuştu: "Bizim köyden birinin böyle bir şey yapmış olması mümkün değil. Bu işi şu muhacirlerden biri yapmış olsa gerek." Sanki aralarında sözleşmişler gibi, birbirlerine baktılar. Muhtar İsmail bir Türk atasözünü yineledi:

"Bize gelen, bizden beter"

Hava birden elektriklendi, bütün eşraf muhacirlerin cezalandırılması gerektiği kanısındaydı. İçlerinden biri, bunların hepsini kovalım, dedi. Bir diğeri,

onlarla birlikte bir toplantı yapalım, kimin suçlu olduğunu açıklasınlar, dedi. Böylece sadece bu iğrenç işi yapan cezalandırılmış olacaktı. Sonunda Muhtar İsmail tartışmaya müdahale etti, şimdi evlerine gitmelerini, ertesi gün, daha sakın bir karar almalarını önerdi. Ama toplantıda konuşulanlar dışarı sızar, bütün Espiye'ye yayılır. Muhacirler suçluydu. Daha neyle suçlandıklarını öğrenmeden ve kendilerini savunma şansına sahip olmadan suçlu ilan edilmişlerdi. Herkes nasıl bir ceza alacaklarını öğrenmek için ertesi günü bekliyordu.

Ama ertesi gün şafak sökerken, tepeden tırnağa silahlı on atlı “*Zipkalis*” Espiye'ye girdi. Bunlar Topal Osman'ın çeteleriydi. Atlarını doğrudan Muhtar İsmail'in evine sürdüler. Yabanıl görünüşleri dert çıkacağına işaretti. Muhtar hâlâ gecelik giysilerini çıkarmamıştı, onları içeri davet etti. Adamlardan biri, elinde kamçı, atından indi ve son derece ürken İsmail'e yaklaştı, bacaklarını birkaç kez kamçıladi, o sırada süvarilerden biri, davudi bir sesle bağırmaya başladı, anlaşılan başkanlarıydı:

“Bu sana sadece bir uyarı, İsmail. Gâvurlarla dostluğa devam edersen, evini yakacağız, kafa tutmaya ya da muhacirlerimizi rahatsız etmeye kalkan herkesin evini yakacağız... Vatan Türkler'indir.”

Başkanın söyledikleri bundan ibaretti. Onu dinleyen kamçılı adam, tam bir itaatle, atına atladı. İsmail kapıda aptallaşmış bir vaziyette öyle kalakalmıştı,

yoksa kötü bir düş mü görmüştü? Bütün bunlar hayal mi, gerçek mi emin değildi. Duyduğu korku, kamçı-
nın ayağında bıraktığı acıdan daha büyüktü. İsmail
altmış yaşındaydı ve hayatında hiç böyle bir hakarete
uğramamıştı. Bu inandığı dünyanın sona ermesi değil
de neydi? Biraz kendine geldikten sonra, bu ziyaretin
tesadüfî bir olay olmadığı düşüncesi takıldı kafasına.
Mutlaka köyden biri, önceki gün olanları ve yapacak-
ları toplantıyı Tirebolu'ya haber vermişti. Karısı bü-
tün olanları izlemişti. Nuran Hanım eşini içeri çekti,
bir robot gibi bir sandalyeye oturttu, kendine gelmesi
için hemen bir fincan kahveyle, bir bardak su yetiştir-
di. İsmail kahveden iki yudum içer içmez, karısı ona
çıkışmaya başladı: “Ne diye, gâvurların işlerine bur-
nunu sokuyorsun? Onların bizim insanlarımıza yaptı-
ğı kötü şeyleri duymadın mı? Eğer birisi kiliselerinin
basamaklarına pislediyse, bundan bize ne? Kendi evi-
mize, kendi çocuklarımıza bakalım. Gâvurlardan
uzak duralım. Onlar aramızdaki yılanlar, görmüyor
musun?”

İsmail konuşmadan, uzun uzun karısına baktı.
Karısı Espiyeli değildi. Giresun (Kerasus) yakınların-
daki bir köyde doğup, büyümüş, İsmail ile evlendik-
ten sonra Espiye'ye gelmişti. Karısına ne diyebilirdi
ki? Hiçbir şey söylememeyi yeğledi.

Tüm Müslüman eşraf, sabah toplandı. İsmail ise
gecikmişti. Az sonra küçük bir oğlan gelip, bir sorun
çıktığı için İsmail'in gelemeyeceğini, herkesin kendi

evine gelmesini rica ettiğini söyledi. Muhtarın evine vardıklarında, misafir odasına geçerler, herkese geleneksel biçimde kahve ikram edilir. Kahveleri bittiğinde, İsmail misafir odasına teşrif buyurdu. Kâğıt gibi bembeyazdı yüzü. Onun bu halini gören arkadaşları endişelendi ve ne olduğunu sordular. Şafak sökerken yaşadığı olayları anlatınca, insanların endişeleri daha da arttı. Önce Azmi konuştu: “Arkadaşlar”, dedi, “hiçbir şey yapmayalım, karşımızdaki tehlike son derece büyük.” Ve onlara, buna benzer nedenlerle, Topal Osman’ın adamlarının Giresun yakınlarında bütün bir köyü nasıl yaktıklarını söyledi, üstelik Türkler’in evlerini nasıl yaktıklarını da böbürlenerek herkese anlatmışlar. Hepsinin en genci olan Turgut, gavurlar uğruna evlerini ocaklarını tehlikeye atmanın anlamsız olduğunu ekledi.

Espiyeliler hayatlarında ilk kez, Hıristiyan hemşerilerinden gâvur diye söz ediyorlardı.

Bu artık, inandıkları dünyanın sona erdiği anlamına geliyordu. Toplantı, hiçbir şey yapmama ve bütün bu olayları sükûnetle izleme kararıyla son buldu. Ama Espiyeliler arasında yüzyıllardır süren ilişkiler hayli değişmişti. Bu, hayra alamet değildi. Önsezileri, üzerlerine çöken kâbusun daha da beter olacağını bildiriyordu sanki. İki toplum arasındaki rahatsız hava, bütün yaz devam etti. Hıristiyanlar’la Müslümanlar arasındaki ziyaretler gittikçe daha seyrekleşti, ancak son derece zorunlu durumlarda gidip geliyorlardı.

Akşamları herkes kapısını iki kez kilitliyordu. Avlularda köpekler, zincirleri açılıp serbest bırakılıyordu. Müslümanlar, önceleri köpeğe pek düşkün değildi, şimdi onlar da avlularında birer köpek besliyordu. Herkes korku içinde yaşıyordu.

Topal Osman, daha sonraki yıllarda da Batı Pontus Rumları'nın kaderlerinde belirleyici bir rol oynar. Giresun'da doğmuş, sık sık mahkemelere düşmüş, karanlık işlere girmiş, tehditle haraç toplamış, bir fırsat avcısıydı o. Gönüllü bir savaşçı olarak kendini Makedonya Cephesi'nde bulmuştu. Makedonya'da bacağından yaralanır, o günden sonra "topal" lakabıyla anıldığı söylenir, zaten tarih kitaplarında da bu adla anılır. Rumlar'dan ölümüne nefret ederdi, bu kin, özellikle yaralandıktan sonra daha da derinleşmişti. Bu maceracı adam, birçok günahsız sivilin kanma girmişti. Giresun'a döndüğünde, cephede korkakça davranışlar gösterdiği anlatılmasına rağmen, kendisini kahraman ilan etmişti. Etrafında silahlı adamlardan oluşan bir çete kurmuş, kaba güçle ve haraç toplayarak önemli bir servet yapmıştı. Hedefi öncelikle zenginlerdi. Hepsinin bir sorunu vardı. Hristiyanlar'ı da kapsayan genel seferberlik kanunu, onun baş silahıydı. Her taraf asker kaçağı doluydu. Hristiyanlar çocuklarını Türk ordusuna yollamaya korkuyordu. Tek başına bu operasyon, onu zengin yapmaya yetti. Asker kaçaklarının evlerine gidiyor, tehditler savurarak vatan millet nutukları atıyor, onları

hainlikle suçluyor, ama fidyeyi alır almaz sesini kesiyordu. İlk uyguladığı yöntem buydu. Daha sonra, korkutmak için, biraz direnenleri öldürmeye başladı. Hıristiyan köylerine giriyor, evlerini yakıyor, köyün ileri gelenleri para verene kadar bu saldırılar durmak bilmiyordu.

Böyle birçok çete Doğu'da özgürce kol geziyor, Hıristiyan nüfusa zarar veriyordu. Yöredeki Türk eşraftan biri bu çetelere direnmeye cesaret ederse, başını belaya sokmuş demektir, çok kere onlar da öldürülmüş. Osmanlı devleti, tüm iktidarını yitirmiş, çöküş sürecine girmişti o sıralar. Tüm Osmanlı yönetimiyle birlikte, sultanın da, birçok yörede otoritesi kalmamıştı. Jön Türkler, milliyetçiler, sultanlık rejiminin bütün muhalifleri, padişahı devirmeye çalışıyordu. Her yerde bir tertip, bir hazırlık vardı. Önceleri vilayetlerde bir şey yapmak istediğiniz zaman, devletten izin almak zorundaydınız, ama artık yerel İttihatçı Komitenin de iznini almanız gerekiyordu. Böylelikle, merkezi iktidarın zayıfladığı ortamlarda, eşkiya çeteleri boy gösterdi. Bunlar halkı soyup soğana çeviriyordu. İki iktidar odağı da, bunları bastırmaya kalkışmadı, aralarındaki nihai çatışma için, kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Hiçbir Hıristiyan, ne talan edilen malı mülkü, ne de yakılan köyü için şikâyete cesaret edebiliyordu. Hayatları ve namusları işte bu Topal Osman'ın elindeydi. Daha sonra Topal Osman, Kemalist ulusal kurtuluş hareketine katıldı,

Millet Meclisi'nde mebus olarak onurlandırıldı. Mustafa Kemal o sıralarda, devleti yeniden örgütlemeye çalışıyor, yasa ve düzeni yeniden sağlamaya uğraşıyordu. Ama on yıl boyunca Osman'ın bütün Pontus'u aralıksız yağmalamasına izin verilmişti. Bu olayların ardından, Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast tertibinin içinde yer alınca, bu canavar kendi ölümünü kendi eliyle hazırlamış oldu. Ama bu olay, Türk tarihinde sadece küçük bir ayrıntı olarak kaldı. Adı resmi tarihte Makedonya cephesi kahramanı ve Ulusal Kurtuluş hareketine katılmış biri olarak geçer. Çetesinin üyeleri madalyalarla donatıldı, bunu bütün yaşamları boyunca gururla taşıdılar. Daha sonraları, oğlu Giresun belediye başkanı olarak atandı, o da babasının anısına Giresun tepelerine bir anıt mezar yaptırdı. Giresunlular bugün bile onu bir kahraman olarak sayarlar. Eski belediye başkanı babasını gömmek için, Kaptan Yorgo'nun mezarını tahrip etmişti.

İşte böyle, Topal Osman'ın çeteleri o günlerde Espiye'de ilk kez görülüyordu. Sadece birkaç saat kaldılar, ama ayrıldıklarında tüm köye büyük korku salmışlardı. Bir süre sonra Makedonya'dan geniş bir Türk ailesi Espiye'ye yerleşti. Emir Ağa ailesi. Toprak sahibi zengin bir aileydi anlaşılan. Makedonya'nın Serez'inden gelmişlerdi. Espiye'de büyük bir ev inşa ettiler ve bir devlet karnamesiyle, Rusya'ya gittikleri için ortada olmayan Rumlar'ın el konulan tüm arazilerini devraldılar.

Ve Espiye köy sakinlerinin, hatta onların atalarının daha önce yaşamadığı yeni bir dönem başladı. Espiye’de feodalizm kavramı bilinmezdi. Yazın ilk günleriydi, Mayıs’ın sonu ya da Haziran başı. Güneş ve yağmur ekinlere yaşam verip boy attırdığında, bir sabah erken saatlerde köy tellalı bağırmaya başladı:

*“Emir ağanın sapı kalkacak
Ev başı bir adam gelecek”*

Köylüler Ağa’nın ekinini kaldırmakla yükümlü kılınmıştı ama emeklerinin karşılığı ödenmemiş, hasadı zorla kaldırmışlardı. Ve bu, sadece bir başlangıçtı.

1915 Nisan’ında daha da kötü şeyler oldu. İstanbul’dan gelen bir emirle, Ermeniler’in yaşadıkları her yerde, yerel yöneticiler tellalları sokaklara saldı, tüm Ermeniler’in toplanmasını emretti, yanlarına ancak taşıyabilecekleri kadar eşya alabileceklerdi. Bir yıldır Ermeniler’in Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bir tür silahlı ayaklanmaya girişeceklerine dair söylentiler ve şüpheler yaygınlaşmıştı. İddiaya göre, sınırları Samsun’a kadar uzanan bağımsız bir Ermeni devleti kurma planları vardı. Van bölgesinde Ermeniler’le meydana gelen bir kaç silahlı çatışma, 1915 Nisan’ında başlayan Ermeni tehcirinin nedeni olmuştu. Espiye’de Ermeni yoktu, ama olaylarla ilgili söylentiler çok büyük hızla yayıldı. Ama ne söylentiler! Ülke içlerinin boşaltılması, daha önce kimselerin tanık olmadığı bir

kıyım ve talanla son bulmuştu. Papayiannis'in tanıdığı sadece tek bir Ermeni vardı, Tirebolu'nun bir mahallesinde yaşıyordu. Dükkânında dünyanın her yanından gelen, en güzel baharat ve şifalı bitki çeşitleri satardı. Adı Kirkor Kireççiyan'dı. Papayiannis her Tirebolu'ya uğrayışında ki yılda en az iki kez giderdi, Kirkor onu kahve içmek için dükkânına çağırır, o da evinin ihtiyaçlarını, Espiye'deki arkadaşlarının verdiği siparişleri satın alırdı. Ortada dolaşan söylentilerden dolayı Papayiannis, Kirkor ve ailesinin akıbeti hakkında endişeleniyordu.

Samsun'dan, Tirebolu'dan, Giresun ve Trabzon'dan gelen haberler, öylesine gaddarca olayların yaşandığını anlatıyordu ki, Espiye'nin sıradan halkı buna inanamıyordu. Zamanla korku, Karadeniz'in Rum Hristiyanları'nı da sardı. Sonunda, Papayiannis, Kirkor hakkında beslediği endişeyi unuttu, insanlar artık kendi dertlerine düşmüş, gelecekleri hakkında ciddi endişeler beslemeye başlamıştı. Eylül ayında Papayiannis işleri için Tirebolu'ya gittiğinde Kirkor'un dükkânına uğradı. Gördüklerine inanamadı. Dükkân ardına kadar açıldı ve dalgaların fırlatıp kıyıya savurduğu batık bir gemi gibi yağmalanmıştı. Bomboş bir yerdi sadece. Kapı diye bir şey kalmamıştı. Raf filan da... Görüntü karşısında dehşete kapılan Papayiannis, sakalını çekiştiriyor, oflayıp, kendi kendine "Aman Tanrım, Aman Tanrım" diye söylenip duruyordu. Komşularına Kirkor'un başına gelenleri

sormaya cesaret bile edemedi. Yüreğindeki büyük korku ile uzaklaştı, bir kez bile ardına bakmadan.

1915-1916 kışı çok sert ve kasvetli geçti. Ama baskıcı siyasal iklim, daha da boğucuydu. Sonsuz kış gecelerini tatlandıran, geleneksel uzun ev ziyaretleri artık bitmişti. Ne güzel ziyaretlerdi onlar. Karşılıklı anlatılan öykülerin ve dedikodu haberlerinin sonu yoktu, bu güzel misafirliklerde. Geleneksel atışmalar, uzun türküler, söylenceler ve masallar kuşaktan kuşağa böyle geçmişti. Gece ziyaretlerinin yapılmadığı ilk kıştı bu. Karanlık iner inmez, herkes evine gidiyordu, üstelik hava iyice erken kararıyordu. Espiye, böyle yavaş yavaş öldü, sanki gelmekte olan felaketin önsezisiydi bütün bunlar. Gelmekte olan, bir kasırgadan daha beterdi.

İlk kötü haberler Espiye'ye 1916 Mart'ında, daha bahar başlamadan ulaştı.

Rusya, Türkiye'ye savaş ilan etmiş, Rus ordusu, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girmişti. Batum'dan gelen bir ordu, kıyı boyunca Trabzon'a doğru ilerliyordu, bir başka ordu da Kars'tan ülke içlerine doğru. Topyekûn bir felaket yaşanıyordu.

Doğu yakasından mülteciler ulaşmaya başlamıştı. Bunların çoğu Ruslar'ın istilasından korkarak kaçan Müslüman erkeklerdi. Kısa sürede mülteci dalgası gerçek bir sel halini aldı. Üstü başı perişan, vahşi ifadeli insanlar Batı Pontus'un tüm kasaba ve köylerine doldular. Rus ordusunda görevli, misilleme yapmak

gibi kötü niyetler besleyen çok sayıda Ermeni'nin olduğuna dair söylentiler vardı. Bu söylentiler yüzünden, Müslümanlar'ın kaçıışı daha da korkunç bir paniğe dönüştü. Rus ordusunun batı yönünde ilerlemesi, mülteci akınını daha da arttırdı. Espiye Müslüman mültecilerle dolmuştu. Adamidis'in, Grammatidis'in ve Bohçacıdis'in kapıları zorla kırıldı, mültecilerin kalabilmesi için. Bu keresinde her şey çabucak bitirildi. Ne kimse sordu, ne de kimse karşı koymaya cesaret edebildi.

Müslümanlar'ı korkutan büyük olaylar oldukça hızlı bir tempoda gelişti. 16 Nisan 1916'da Rus ordusu Komnenoi İmparatorluğunun eski başkenti Trabzon'a girdi. Rus ordusunda Ermeniler'in yer aldığı söylentileri her yana yayıldıkça, gelişen korku daha da büyüdü. Bir yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan kendi uluslarının başına gelenlerden dolayı, kinle intikam peşinde oldukları söyleniyordu. Yapılan vahşetten dolayı, suçlu suçsuz herkes son derece korku içindeydi, çünkü intikamın suçlu-suçsuz ayrımı yapmayacağından emindiler. Ermeniler'in bütün Müslümanlar'ı kurban edip, yapılan kötülüklerin bedelini ödeceklerine inanıyorlardı.

Rus ordusu Gomoura'ya geldiğinde (Trabzon'un doğusunda, Pyxitis suyunun bir kaç kilometre ötesinde bugünkü Yomra) artık Trabzon'un düşmesi kaçınılmazdı. Bu kesinleştiği için Türk yönetimi Başpiskopos Krisanthos'u ve Rum ileri gelenlerini çağırdı,

kenti onların eline teslim etti, kaçma olanağı olmadığı için orada kalan, kentin yoksul Müslümanları'nın kaderini de bu insanlara emanet etti. Tarihi bir gündü. Trabzon valisi Mehmet Cemal Azmi ve Jön Türk hükümetinin Trabzon temsilcisi Ali Rıza, kenti Başpiskopos Krisanthos başkanlığındaki geçici bir yönetime bıraktı. Bu geçici yönetim emniyet müdüründen, jandarma komutanından, G. Fostiropulos, P. Gramatikopulos ve G. Kogalidis'ten oluşuyordu. Kısa bir devir teslim töreninden sonra, Vali Azmi, Krisanthos'a şöyle dedi: "Bu memleketi Rumlar'dan aldık, şimdi de Rumlar'a iade ediyoruz."

O gün, yani 16 Ağustos 1916'da Ruslar Trabzon'a girdiklerinde, karşılarında bir Türk yönetimi değil, Rum yönetimi buldu. İş bu kadarla da kalmadı. Trabzon ve çevresindeki köylerde yaşayan tüm Hristiyanlar gözyaşları içinde sokaklara dökülmüştü, yüzyıllardan beri besledikleri bir düş artık gerçekleşmişti. Başpiskopos Krisanthos yirmi dört saat içinde Rusça dualar öğrenmiş, Aya Gregori katedralinde Trabzon'a giren Rus askerleri onuruna bir ayin düzenlemişti. Trabzonlular'ın coşkusu o denli büyüktü ki, hepsi "devletin kurtarıcıları" ile konuşabilmek için bir iki kelime Rusça öğrendi. Doğuda Elenizm kutlanırken, Pontus'un batısında durum kötüleşti. Rus ordusu herhangi bir direnişle karşılaşmadan Tirebolu yakınlarındaki Harsit (Harsiotis) suyuna kadar ilerledi. Sürekli geri çekilen Türk ordusu, burada bir savunma hattı

oluşturdu, Ruslar, Ekim Devrimine kadar buraya saplandı kaldı. Ancak devrimden sonra çekildi. Devrimle birlikte Sovyetler yaratılacak, Rusya'nın izlediği politika temelden değişecekti. Rus ordusu Doğu Pontus Rumları'nı yıkılan düşleriyle birlikte, savunmasız bırakıp çekip gitti. Yine de, Rus ordusu Doğu Pontus'ta kaldığı sürece Rumlar büyük bir coşku yaşamışlardı. Büyük Ülkü ruhuyla dolup taşan törenler, ayinler ve gazeteler herkesi milliyetçi bir ateşin içine sokmuştu. Batı Pontus'da ise, hiçbir engellenme ile karşılaşmadan işlenen suçlarla Hristiyan nüfus, etnik arındırmaya tabi tutuluyordu. O dönem Türkiye'de iki otoritenin var olması bir kaos durumu yaratmıştı, bütün kanun kaçakları ve caniler, hiçbir yasaya aldırmadan serbestçe hareket ediyordu. Hristiyanlar hangi otoriteye şikâyetle bulunacaktı? İki otorite de, kendi fiili üstünlüğünü sağlamak için, bu suç örgütleriyle iyi geçinmek istiyordu. Hristiyanlar'ın şikâyetleri boşuna, sağır kulaklara ulaşmaya çalışıyordu.

Bütün Karadeniz kıyısı, Harsiotis suyunun batısında kalan alan tamamen boşaltıldı. Çeteler, kendi deyişleriyle, intikam almak için Hristiyan köylerine dalıyorlardı. Çaresiz halkın mallarını yağmalıyor, onları ürkütüp kaçırmak için evleri ateşe veriyorlardı. Direnmeye kalkışan ise, derhal öldürülüyordu. 1916 yazı çok sıcak geçti. Bütün Espiye tarihinde ilk kez o yaz, Haziran ortasına gelindiği halde, hiç kimse, her yıl yaptıkları gibi ot biçmeye gitmedi, Müslümanlar da.

İşgal edilir korkusuyla, kimse evinden ayrılmıyordu. Hıristiyanlar o yaz da Emir Ağa'nın otunu biçmek için toplandılar.

Ağanın bıçkın oğulları bu fırsatı değerlendirerek, Hıristiyanlar'ın etrafında dönüp duruyor, itekleyip tahrik ederek bir kavga çıkarmaya çalışıyorlardı. Çaresiz Hıristiyanlar bütün bunlara sabırla dayanmaya çalışıyor, olayların daha da kötüye gitmesini engellemek istiyor, güzel köylerinde durumun kısa sürede düzeleceğini umut ediyorlardı. Kimse olayları tartışmıyor, kimse yorum yapmıyordu. Zor zamanlardı ve susmak dışında bir çare yoktu. Çocuklar bile evlerinin uzağında oynamaya cesaret edemiyordu. Daha önce, bütün Espiye'nin etrafında dolanıp dururlardı. Çocukları da korku sarmıştı. Tamama ve kız kardeşleri, küçük erkek kardeşleri Aleko ile birlikte evlerinin avlusunda oynuyorlardı. Gittikleri en uzak mesafe ve değişik yer, amcaları Kosta ile yengeleri Eleni'nin evlerinin önüydü. Kostis amcanın evi hemen bitişikteydi, avluları ortaktı. İki kardeşin, Kostis ve Papayiannis'in evleri, etrafı duvarla çevrili, geniş bir alanın ortasına yapılmıştı. Kostis amca ne kadar zayıf ve hastalıklı ise, Eleni yenge de o kadar güçlü ve erkeksi yapılıydı. Kendi çocukları olmadığı için, papazın çocukları tek neşe kaynaklarıydı. Çocuklar saatler boyu, yorulmak nedir bilmeden Eleni yengenin avlusunda oynarlardı. Kendi evlerinin önünde değil de, daha çok yengelerinin avlusunda oynamalarının bir

nedeni de, Eleni'nin yaptığı tatlı ve çöreklerdi. Öte yandan belirtmeye gerek yok, kendi avlularında oynarken her zaman yapılacak bir iş çıkıyordu. Kyriaki, daha büyük olan iki kızı, iş gördürmek için sık sık çağırırdı. Tamama ile küçük Aleksandr ise, Eleni yengenin yanında kalıp oyuna devam ederlerdi. Çocukların en büyük mutluluğu, yaz döneminde yaylaya çıkmaktı. Her yıl Haziran ortalarında, Espiye'ye 25 kilometre kadar uzaklıkta bulunan yayla evlerine doğru gruplar halinde yola koyulurlardı.

Ne kadar neşe dolu bir olaydı. İnekleri, çiçek ve püsküllerle süslerler, Müslüman-Hıristiyan hep birlikte türküler söyleyip, alkış tutarak yaylaya doğru yola dizilirlerdi. Yükseklerde, ağaçsız bayırlarda inekler otlar, çocuklar ise koşturup oynarlardı. Bütün yaz boyunca, taştan yayla evlerinde kalırlardı. Aşağılarda, Karadeniz kıyılarında yazlar, dayanılmaz boğucu ve nemliydi. Böylece hem hayvanlar otlatılır, hem de açık hava ve serin kaynak suları, insanlara hayat verip, canlandırırđı. Yüzyıllardır insanlar yazları böyle geçirmişlerdi, ama o yıl hiç kimse Espiye'den dışarı adımını atmaya cesaret etmedi. Papayiannis bile alışveriş için Tirebolu'ya gitmedi, oysa her yıl en az iki kez ihtiyaçlarını karşılamak için oraya inerdi. Tıpkı insanlar gibi, hayvanlar da aşırı sıcaklardan bunalıyordu. Hayvanların olanları anlayacak beyinleri yoktu, peki, insanlarda, bütün bunları kavrayacak kafa kalmış mıydı acaba? Yaz boyunca Papayiannis,

korkudan, Aya Yorgi'nin çanlarını bir kez olsun çalmadı. Hristiyanlar kiliseye gidiyor ve gittikçe daha seyrek ve alelacele ibadet ediyorlardı.

23 Nisan'da, Aya Yorgi Yortusunda köyde ne şenlik yapıldı ne de gece yarılarına kadar oturuldu. Akşam iner inmez, Hristiyanlar ayin ve diğer dinsel görevlerini tamamladılar, hava daha tamamen kararmadan kendilerini eve atıp hapsedtiler. 1916'nın bitmek bilmeyen yazı, işte böyle son derece neşesiz ve moral bozukluğu içinde geçti ve sonbahar geldi. Hristiyanlar, yüreklerinde gelecek kuşkusunu, tarlalarında çalışmaya devam ettiler. Tohum ektiler ama hasat zamanı ekini biçip biçemeyeceklerini bilmiyorlardı. Köylü, ruhundaki tek dayanma gücünü, umudunu kaybetmişti.

O günlerde Vehip Paşa, Pontus bölgesinin askeri komutanıydı ve tüm Rus cephesinden sorumluydu. O dönemin elen tarihçilerine göre, Vehip Paşa, Türk subayları arasında çelişkili bir kişiliğe sahipti. Kimileri ona, hümanist ve Elen dostu bir kişi olarak bakarken, kimilerine göre de Rumlar'ın sadist bir can düşmanı, şeytani bir katildi. O dönemde Türk ordusunun bünyesinde birçok Alman subayı yer alıyordu. Danışman statüsü taşıyan bu subaylar, sözde Osmanlı ordusunun modernleşmesini sağlamakla görevliydi. Ama tarih, bu danışmanların, modernleşmeden çok, kendi deyimleriyle "Türk sorununun" siyasal ve askeri çözümüyle ilgilendiklerini gösterdi. Ve Almanlar'ın tek

ve basit bir çözümü vardı. Türkiye, farklı etnik ve dinsel grupların bir karışımı olmaktan kurtulmalı, bölgede ayakta kalabilmek için, tek uluslu, tek devletli ve tek dinli bir yapıya kavuşmalıydı. Dolayısıyla II. Fatih Sultan Mehmed'in temel anlayışını inkâr ettiler. Fatih, insanlık tarihinde benzersiz bir örnek sunarak, İstanbul'a girdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörü temeli üzerinde kurulduğunu ilan etmişti, bu anlayışa göre, kendi kendine yeterli ve kendi kendini yöneten etnik ve dinsel cemaatlerin varlığı kabul edilmişti. Tarihte ilk kez, fetihçi bir egemen, bu türden bir siyasal egemenlik anlayışını gündeme getiriyordu.

Ve siyasal özgürlüklerin, insan haklarının gerçek bir anlam kazanmaya başladığı yüzyılımızda, Alman danışmanlar Türkler'e, azınlıkları saf dışı ederek nasıl yek-vücut ve güçlü bir millet yaratacaklarına ilişkin tavsiyelerde bulunmaya başladılar. Böylesi bir çözümün kan dökmeden sağlanamayacağı gün gibi açıktı. Engelleri saf dışı etmeden, yani Hristiyanlar'ı bertaraf etmeden bu iş imkânsızdı... Bu siyasal tavsiyeler Türkiye'de kendine uygun, verimli topraklar buldu. Selanik'in Eleftheria (Özgürlük) Meydanı'nda başlayan ve Fransız Devrimi gibi liberal ve insani değerler üstüne dayanan ve Sultan'ın tüm tebaasına hitap eden, onun iktidarına ve sorumsuzluğuna karşı herkesi bir araya gelerek devrime katılmaya çağıran Jön Türk hareketi, kısa süre içinde milliyetçi, faşist bir Türk hareketine dönüştü. Jön Türkler'in sloganı

artık “Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik” değil, “Türkiye Türkler’indir” olmuştu. 1916 yılında işitilen tek slogan buydu. Vehip Paşa ordusunu böyle bir hava içinde sürmüştü cepheye. Adil bir insan değildi. Paşanın general kardeşi ve eniştesi de bir ordunun başındaydı, yani Türkiye’nin tüm askeri uygulamalarına aynı aileye mensup üç kişi yön veriyordu. Dolayısıyla, sadece emirleri yerine getirdiği iddiası ile davranışları mazur gösterilemezdi. Gerçekte Yunanlılar’ı tanıyordu, Balkan savaşları sırasında Yunanlılar’ın eline esir düşmüş, esir bir general olarak onurlandırılmış, bütün esaret dönemini Yunan hükümetinin Fali-ron’da kendisine tahsis ettiği bir villada geçirmişti...

Vehip Paşa, Pontus bölgesinde başıbozuk çetelerin yaptığı gaddarlıklar hakkında kendisine şikâyetle bulunan Rum din adamlarını nezaket ve sevecenlikle dinlerdi. Bu adam ya iki yüzlülük yapıyordu, ya da yaratılan kaosu denetleyecek güce gerçekten sahip değildi. Ama yine de, Hristiyanlar’ın temsilcilerine her zaman çok nazik davrandığı, onlara hep olumlu tavsiyelerde bulunduğu da bir gerçektir. Düşmanları ise bu nezaketi, Müslümanlar’ın Doğu Pontus’taki varlığına ve kaderlerinin Rumlar’ın elinde olduğunu bilmesine bağlıyorlardı. Bu adama ilişkin herkesin yargısı kendisine kalsın. Gerçek işe, Vehip Paşanın 1916 Kasımında Alman danışmanları ile birlikte, “masum” bir askeri güvenlik planı hazırlamış olmasıdır. Plan, güvenlik nedeniyle, Rus cephesi üzerinde

bulunan tüm Hristiyanlar'ın, cepheden elli kilometre kadar geriye aktarılması gerektiğini ileri sürüyordu. Plana göre, Ruslar Ortodoks Hristiyan olduğu için, cephe hattında Hristiyanlar'ın varlığı bir güvenlik sorunu yaratıyordu.

Plan, Tirebolu'dan Bafra, Samsun ve Sinop'a kadar tüm bölgeyi kapsıyordu. Bu sözde geçici bir plandı, mantıklı ve de masum nedenlerle hazırlanmıştı. Evet, bu belki mantıklı ve amaca uygun bir plandı, ama asla masumane değildi.

Eğer siz, soğukkanlılıkla, tüm bir nüfusu kış ortasında yerinden yurdundan edip sürerseniz, onları açlıkla, soğuk ve hastalıkla yok olmaya itmişsiniz demektir. Üstüne üstlük, elli kilometre, iki yüz kilometreye çıkarsa, planın hedefi iyice aşikâr olur. Ye sürgünlerin geçeceği bilinen yol üzerinde, her 20 kilometrede bir, sanki tesadüfmüş gibi, çeteler bekleyip pusu kurar ve çaresiz Hristiyanlar'ı katlederse, bu planın daha da iğrenç olduğu anlaşılır. Samsun'dan güneye doğru, farklı zamanlarda, böyle tam on sürgün alayı düzenlendi. Çeteler onları Samsun'a yirmi kilometre kadar uzaklıkta olan Şeytan Deresi'nde, Şeytan Boğazı denen bir geçitte bekliyordu. Çığlıklar ve haykırışlar gökleri tutar. Kurbanların çok azı sağ kurtulabildi. Bunlar ya çevredeki dağlara kaçmayı başaranlar ya da öldü sanılarak bırakılan ağır yaralı insanlardı. Kurtulanlar, Türk ulusal hareketi ile çalkalanan kuzeye yönelmediler. Onlar için cehenneme

dönmek gibi bir şey olurdu bu. Bu cinayetlere tanık olan insanlar, yayan olarak bütün Anadolu'yu aylarca dolaştıktan sonra, üstleri başları paramparça güneydeki Mersin'e birer insan enkazı halinde ulaştılar ve oradan mülteci olarak Yunanistan'a geçtiler. Samsun yakınlarındaki Kavak ve Havza köyleri bütünüyle yakıldı. İki köyde evler, içindeki insanlarla birlikte ateşe verilmiş, köyler haritadan tamamen silinmişti. Bu kıyımdan sağ olarak kurtulanlar Anadolu içlerine yönelmişlerdi. Buralarda yaşayanların ne dış dünyadan ne de Türkiye'nin kendi içinde yaşananlardan haberi vardı. Fanatik olmayan, sıradan Müslüman köylüler, Pontus cehenneminden sürülüp atılan, bu acı içindeki Hristiyan dilencilere, köylerine geldiklerinde yardım ettiler. Bunlar Şeytan Deresi'ndeki vahşetten sağ kalmış tek tanıklardı. Bugün Yunanistan'da Doğu Pontus'tan gelme çok sayıda insana rastlanırken, neden Batı Pontus'tan gelenlere pek rastlanmadığının açıklaması da, bu olayların ardında yatıyordu. "Beyaz Ölüm"le yüz yüze kalan sürgünlerin dramından sağ kurtulan biri, Şeytan Deresinde "haksız yere" katledilenlere "şanslı" insanlar olarak bakabilir mi? Bu insanların acıları daha çabuk bitti ve sevdiklerinin arkaya yitişini yaşamadılar. Evlerinin yirmi kilometre ötesinde öldüler. İki ölümden hangisi tercih-i şayandır dersiniz?

Toplam olarak, Büyük Mübadele'den önce, çeşitli nedenlerle üç yüz elli bin insan yaşamını, vadesinden

önce yitirdi. Bu, bölgede yaşayan Rumlar'ın yarısına denk düşüyordu.

Kötü haber Espiye'ye 16 Kasım günü, sabahın erken saatlerinde ulaştı. Köyün tellalı Rum evlerinin arasında bağırarak dolaşüyor, herkesi, yanlarına ancak taşıyabilecekleri kadar eşya alarak, hemen kilisenin önünde toplanmaya çağırıyordu. Parası olanlar, yanlarına daha fazla eşya alıp Türk arabacılarla taşıyabileceklerdi. Hristiyanlar kısa sürede toplandılar. Papayiannis, günlerdir hasta yatan kardeşi Kostis'e baktığı için, gecikerek geldi. Aya Yorgi Kilisesi'nin basamaklarında duran bu garip, sert bakışlı zaptiyeler, hazırlanan plana göre, Espiye'nin elli kilometre güneyine kadar sürgünlere eşlik edecekti. Türk sürücüler, parası olup eşyalarını arabayla taşımak isteyenlerle pazarlık yapıyordu. Papayiannis doğruca, harekâttan sorumlu olduğu anlaşılan, at üzerindeki subayın yanına gitti. Kardeşi Kostis'in ateşli hasta yattığını, karısı Eleni ile birlikte evde kalıp kalamayacağını sordu. Subay onun yüzüne bile bakmadan, acımasız bir ifadeyle, Kostis'in çabucak gelmesini emretti, böylece öğle olmadan yola koyulacaklar, gece inmeden ilk mola verilip geceleyecekleri yere zamanında ulaşacaklardı. Günler zaten kısalmıştı, hava erkenden kararıyordu.

Başı eğik Papayiannis, hasta kardeşinin evine gider, yengesi Eleni ile birlikte onu yataktan kaldırıp, kilise avlusuna getirir. Espiye'nin bütün Hristiyanlar'ı oradaydı. Dört yüz seksen can, 16 Kasım 1916 Pazar

günü saat 11'de Golgotha yoluna koyuldu. Talihin garip cilvesi, her yaz Haziran ayında yaylaya çıkarken izledikleri yolda yürüyorlardı. Dün keyifle, neşe içinde geçtikleri bu yolda, insanlar şimdi, inançları nedeniyle ölüme gidiyordu. Taşıdıkları yükün ağırlığı altında iki büklüm kalanlar, yaşlı insanlar, hastalar, çocuklar, hep birlikte yürüyor, onları yük hayvanları ve jandarmalar izliyordu. Jandarmaların, Müslüman köylerinden geçerken sürgünlerin güvenliğini sağlamak için eşlik ettiği söylenmişti. Hristiyanlar'ın Türkiye'ye yaptığı kötülüğün intikamını almaya kalkışabilirdi öfkeli Müslümanlar. Bu trajedinin bütününde her şey yeterince masumane görünüyordu. Papayiannis, Espiye'yi terk ederken ağlıyordu. Nereye götürüldüklerini bilmiyordu ve herkes bilgi almak için umudunu ona bağlamıştı. Batı yakasındaki tepelere tırmanırken, kimse dönüp Espiye'ye ve denize bakmadı.

Espiye'den ayrılalı daha yarım saat geçmemişti ki, köyden bir silah sesi geldi. Sonra sessizlik... Bir an durdular, sonra yeniden devam ettiler yürüyüşlerine.

Öğleden sonra saat 4 sularında, şirin bir kaynağın başında mola verdiler. Yirmi kilometreden fazla yol almışlardı. Burası yazın yaylaya çıkarken mola verdikleri bir subaşıydı. Neşe içinde kemençe çalar, soğuk sular içer, yüzlerine su çarpıp ferahlar, sonra yola devam ederlerdi. Ama şimdi, ne neşe, ne de kemençeler vardı. Hava buz gibiydi, herkesin kolu kanadı kırılmıştı sanki. Buradan Espiye'yi son kez görürsünüz.

Sonra dağdan aşağı iniş başlar, sonra yeniden bir dağ yükselir, bunu bir başkası izler ve artık kimse, bir daha denizi göremez. İçgüdüsel olarak herkes, gözlerini Espiye'ye çevirdi. Hepsinin yüreğini, belli belirsiz bir korku sarmıştı, belki de Espiye'yi bir daha asla görmeyeceklerdi. Yaşlı ve hasta olanlar bu korkuyu duymakta haklıydı. Güneş artık batmış, Karadeniz'e inmişti. Ve Espiye'ye son kez baktıklarında, mahalleleri bütünüyle dumana boğulmuştu. Espiyeleri alevler içindeydi. Dünyaları yanıyordu. Papayiannis ağlayarak başını ileri doğru çevirdi ve bir daha asla arkasına bakmadı.

Ne olmuştu acaba? Hristiyanlar alabilecekleri her şeylerini yanlarına almış, pencere ve kapılarını sıkı sıkı kapatıp iki kez kilitlemişlerdi. Subay, malları mülkleri için niye endişeye kapıldıklarını soruyor, buna gerek olmadığı yolunda onlara güvence veriyordu. Yanlarına sadece ihtiyaç duydukları şeyleri almalıydılar. Devlet, evleri ve mülkleriyle ilgilenecekti. Zaten çok uzağa da gitmiyorlardı.

Sadece elli kilometre gideceklerdi, sadece kısa bir süre için, sarhoş Ruslar'la savaş bitene değin. Dağları aşarak iki yüz kilometre ötedeki Sivas'a (eski Sebestia) gitmekte olduklarını, eşyalarının yağmalanacağını, hatta evlerinin yakılacağını söylememişti onlara. Bütün bunları kendisi de biliyor muydu, Tanrı'ya malum. Her neyse, onlara her konuda güvence vermiş, Espiye'den yola bu vaatlerle çıkmışlardı.

Gerçekte ise, son Hıristiyan kafilesi de, dağlara doğru yola koyulup, köyden ayrılır ayrılmaz, aradan daha yarım saat bile geçmeden, Topal Osman'ın silahlı çeteleri Espiye'ye girdiler. Espiyeli gençlerden bazıları da onlarla birlikte yağmaya katıldı, bunların çoğu muhacir ailelerdendi. Türkiye'nin sadece Türkler'in olmasını ve Hıristiyan yılanlardan kurtulmayı isteyen İttihatçılar'a daha yeni katılmışlardı.

Hepsi fanatik bir ruh hali içinde, caminin etrafında toplanmışlardı. Hoca onları daha da tahrik etmiş, fetvasıyla, boşaltılan Rum mahallesine dalmışlardı. Etrafa dağılmış, yağmaya başlamışlardı. İçlerinden üçü Papayiannis'in avlusuna girmişti. Komşusu İbrahim, adamların niyetlerinin ne olduğunu anlamaya çalışıyor, pencerede, perdenin arkasından, dehşet içinde izliyordu. Papayiannis'in kapısı kısa sürede kırılmıştı, İbrahim, Papayiannis'in eşyalarını avluya attıklarını gördü, daha sonra aralarında pay etmek için eşyaları önce ayırıyorlardı. Aynı şeyi diğer evlerde de yapıyorlar, ilgilerini çekenleri bir yana yığıyor, işlerine yaramayacak olanları ise, fırlatıp atıyorlardı.

İbrahim'in yüreği, komşularına, özellikle arkadaşşı Papayiannis'e yapılan kötü şeylere artık dayanamıyordu, isyan etti. Karısının çığlıklarına rağmen, kapıyı açtı ve Papayiannis'in evinin avlusuna gitti. Karısı ağlayarak, geri dönmesi için yalvarıyordu. İbrahim'in karısının hıçkırıklarını duyan çeteciler, eşyaları paylaşmaya ara verdiler, İbrahim'in yaklaştığını

fark etmişlerdi. Uzaktan ne istediğini sordular, İbrahim'in söyleyebildiği tek şey, "Allah'ından bul!" demek oldu. Daha okuduğu lanet bitmeden, bir silah patladı. Mermi İbrahim'in alnından girdi ve anında öldü, yere düştü. Kurşun sesini, köyü terk eden Hristiyanlar da duydu. İbrahim ölünce, karısı evinin avlusunda yere çöktü, dövünmeye başladı, yüz yüze kaldığı felaket yüzünden saçını başını yoluyordu. Bir yandan da, kocasının ölümüne neden oldukları için Hristiyan yılanlara lanetler okuyordu. İnsanlar ne kadar farklı, her birimiz çevremizde geçen olayları ne kadar farklı algılıyor!

Çeteler bütün evleri soyduktan sonra, seçip ayırdıkları eşyaları toparlayıp, ganimetlerini arabalara yüklediler. Üç saat içinde bütün işi bitirdiler. Sonra hemen boşaltılan Rum evlerini ateşe verdiler, gökyüzünü dumanlar kapladı. Sanki 2700 yılı aşkın bir süredir bu topraklarda yaşayan ve kavga veren bir halkın tarihinin bitimini simgeleyen son söz gibiydi dumanlar. Rumlar, yayla yolunda subaşıda mola verdikleri sırada, sevgili köylerine bir elveda demek için, son bir kez bakışlarını çevirdiklerinde gördükleri işte bu dumandı. İçlerinde bir şeylerin yıkıldığını hissettiler. Papayiannis, subayın bütün söylediklerinin yalan olduğunu anladı. Gittikleri yolun dönüşü yoktu. Büyüklük durumu fark etmişti, çocuklar ise hiçbir şey anlamıyordu. Hiçbir şeye aldırmadan kalabalığı izliyorlardı. Yol, yazları yaylaya çıkarken geçtikleri tanıdık,

bildik yoldu. Bu yolu, her yıl neşe ve eğlencelerle dolu, bir çeşit geçit resmi yapılan bir yer olarak hatırlıyorlardı. Peki, ama niye şimdi kutlama yapılmıyor, subaşına geldik işte, niçin büyükler gözyaşı döküp ağlıyor? Böyle şeyleri küçüklerin anlaması zordu. Ama onların da küçücük ruhlarına korku girmişti, garip şeyler oluyordu. Onlara eşlik eden jandarmaların davranışları sertleşmişti, yavaş yürüyen köylüleri hızlanmaları için silahlarıyla itekliyorlardı. O günkü hedeflerine zamanında varmak için molayı kısa kestirdiler. Hedefleri, yayla yoluna yakın bir mesafede olan bir handı. Bu han Espiye'ye yayan olarak yedi saat uzaklıktaydı.

Hana vardıklarında hepsinin gücü tükenmişti, acıkmışlar, soğuktan donmuşlardı. Isınmak için derme çatma bir ateş yaktılar, dışarıda sulu sepken bir kar yağıyordu. Islak giyeceklerini ateşin etrafına yadılar, kuru ekmek parçaları ile yanlarına alabildikleri şeyleri yediler ve uyumak için bulabildikleri yerlere kıvrıldılar. Önce, ateşler içinde yanan ve tüm gücü tükenen Kostis amcayı bir yere yerleştirdiler, adamcağız sadece biraz su içmek istedi. Hiçbirinin gücü, dermanı kalmamıştı, hemen uykuya daldılar. Daha iki saat geçmeden büyük bir gürültüyle uyandılar, çocuklar gürültüyü falan duyacak halde değildi. Büyükler gürültünün ne olduğunu anlamak için dışarı fırladı. Papayiannis de onlarla birlikte gitti. Bitkin vaziyette yatan Kostis gözlerini bile açamadı. Karısı su damlatıp

dudaklarını ıslatıyordu. Hanın dışındaki kargaşa devam ediyordu. Tirebolu yakınındaki köyleri boşaltılan Hıristiyanlar, konvoylar halinde yollara dökülmüş, şimdi de gelip hanın kapısına dayanmışlardı. Bu kadar çok insan nerede barınacaktı? Dışarıda soğuk ve sulu kar devam ediyordu.

Neyse ki gürültü ve çekişme fazla sürmedi. Herkes çok yorgundu. Buldukları yere kıvrıldılar, bir süre sonra hanı ölümcül bir sükûnet kaplamıştı.

17 Kasım sabahı şafak sökerken, gökyüzü bulutsuzdu, güneş daha şimdiden pırıldıyordu. Elli kilometre içeriye sürüldüklerini hepsi biliyordu. Yüzlerini sevinçle çevirdikleri güneş onlara cesaret veriyordu. Güneş, elli kilometrelik sürgün yolunun kalan bölümünde onlara yardımcı olacaktı. Zaptiyeler, sürgün yürüyüşü yeniden başlarken, çocukları uyandırmak için bağırdılar. Birden hanın içinden çığlıklar yükseldi. Kostis'in karısı Eleni Yengenin sesiydi bu. Kocasını uyandırmak istediğinde, artık çok geçti. Kostis yaşamıyordu, yola çıkarılışının daha ilk gecesinde son nefesini vermişti. Sürgünün Golgotha yolunda, Espiye'nin verdiği ilk kurbandı o. Papayiannis sahip olduğu tek erkek kardeşi için gözyaşı döktü. Zaptiyeler, bahtsız Kostis'in gömülebilmesi için, kısa bir gecikmeye izin verdiler. Hanın elli metre kadar uzağına, toprağın daha yumuşak olduğu dağ yamacına, derme çatma bir mezar kazdılar. Papayiannis bir yandan sessizce ağlarken, bir yandan ölüm duası okudu ve sonra

mezarın üstünü toprakla örttüler. Hanı terk ederlerken, Papayiannis gözyaşları içinde, sevgili kardeşinin mezarını son bir kez daha görmek arzusuyla arkasına baktı.

İki gün hava oldukça iyiydi, bu nedenle sürgünlerin yürüyüşü biraz daha kolay geçti. Ama geceleri korkunç soğuk oluyordu. Üç gün sonra Erimez dağının eteklerindeki, Tam Dere köyüne ulaştılar. Köyde birçok boş ev vardı, sürgünler hemencecik buralara yerleştiler. Dağın zirveleri karla kaplıydı, karın bu tepelerde bütün bir yıl boyunca erimeden kaldığını duymuşlardı, Erimez adı da buradan geliyordu zaten. Güneye gitmeleri için bu dağı aşmaları gerekiyordu. Papayiannis, karla kaplı bu dağa, ürküntü ile bakar.

Bu dağda sık sık kar fırtınası patlak verirdi. Bu tehlike dışında, ateşi yükselen ve ishal olan küçük Aleksandros'un sağlığı konusunda da son derece endişeliydi. Hepsi boşaltılan evlere sığındı, ısınmak için ateş yaktılar, açlıklarını bastırmak için tarladan alelacele kopartılmış mısır, ya da arpa ile çarçabuk bir çorba hazırladılar. Çocuklar çok aç ve perişandı. Papayiannis elini hiçbir şeye sürmedi. Sevgili biricik oğlu Aleksandros'un yanı başında oturuyor, onu okşuyor, annesi ile yengesinin hazırladığı çorbadan biraz olsun yemesi için kandırmaya çalışıyordu. Diğer çocuklar, Marigoula, Symela ve Tamama hasta kardeşlerine aldırmadan, bu iğrenç çorbayı hırsla yudumluyorlardı. Çorbanın sıcaklığı onları yeniden canlandırdı. Kendini

koruma içgüdüğü, insanı bazen hayvandan da vahşi kılıyor. Papayiannis dışında o gece herkes uyudu. Şafak sökerken, yorgun düşen Papayiannis de uykuya daldı. Ancak çok sürmeden karısı Kyriaki'nin çığlıkları ile uyandı. Aleko* artık yaşamıyordu. Sevgili oğlu Aleksandros, Tam Dere köyünde, bu virane evde ölmüştü.

Espiye'den yola çıkarak dört gün olmuştu, ama onlara sanki bir asır geçmiş gibi geliyordu. Bu dört gün içinde, Papayiannis kardeşini ve onca dua ve umutlardan sonra dünyaya gelen biricik oğlunu kaybetmişti. Papayiannis'in yüzünü kara bulutlar kaplamıştı, sanki onu hiçbir şey ilgilendirmiyordu, ne gittikleri yer, ne kurtulup kurtulamayacakları, ne de ölüp ölmeyecekleri...

Şafak söktüğünde, Tam Dere'deki virane evlerde kalan diğer ailelerde de başka ölenlerin olduğunu gördü Papayiannis. Kurbanların çoğu küçük çocuklardı. O gece toplam 20 kişi ölmüştü. Alelacele bir toplu mezar kazılıp, ölümler gömüldü, askeri yetkililer sürgünlere sıkı bir tecrit uygulanmasını emretmişti. Askeri doktorlar, itip kakarak herkesi muayene etti. İnsanları büyük bir korku sarmıştı, talihsiz Hristiyanlar'ı salgın hastalık belası yakalamıştı. Beş gün boyunca bu

Aleko: Aleksandros'un kısaltılmışı, Türkçede İskender, batı dillerinde ise Aleksandr olarak kullanılır. Aile içinde ve dost çevresinde Aleko olarak kullanılır.

insanlar pislik içinde yaşamış, elbiselerini değiştirecek zamanlan bile olmamıştı, ancak güç bela bir şeyler yemişlerdi. Bu insanların başına her şey gelebilirdi. Hastası da sağlıklısı da bir aradaydı. Yaşlılarla çocuklar... Onları ancak Tanrı kurtarabilirdi.

Espiyeliler gözlerindeki umutsuz bakışlar ve yaşlarla, bir sürü gibi çıkarıldıkları sürgün yürüyüşüne dayanmaya çalışıyorlardı. Sürgün kafilesine durmadan katılan yeni köylerle, kervan şimdi daha da büyümüştü. Saldırıya uğrama endişesi ile Müslüman mültecilerin işgal ettiği bir köye uğramadan, uzağından geçtiler, Ruslar Doğu Pontus'a girdiklerinde, Rus ordusunda çok sayıda Ermeni subayın olduğu söylentilerinden dolayı, Müslümanlar yerlerini yurtlarını terk edip, göç etmişlerdi. Halk, bir yıl önce Ermeniler'in başına gelenleri biliyor, bir misilleme olmasından korkuyordu. Eğer Ermeniler intikam almak için gelirse, Müslümanlar'ı hiç kimse kurtaramazdı. Kimin suçlu, kimin suçsuz olduğunu kim bilecekti ki? Bıçak, intikam için bir kere çekilmesin, kimseyi es geçmezdi. Bütün Müslüman köyleri boşalmış, özellikle erkeklerin hepsi Batı Pontus'a muhacir olarak gelmişti. Sürgün alayına eşlik eden Türkler, işte bu tür muhacir köylerinin Hristiyanlar'a saldırmasından korkuyordu. Bu insanlar, yerlerinden yurtlarından olmalarını, yaşadıkları sefaleti, hep Hristiyanlar'dan biliyor, benzer sıkıntıları yaşadıkları halde onları sorumlu tutuyorlardı. Bu tür köylerden uzak durulması

konusunda emir verilmişti. Bundan dolayı bu köyü teğet geçerek, Tamzara'ya vardılar. Herkes ilk kez biraz olsun soluk aldı, dinlendi. Espiyeliler Tamzara'yı bilirdi. Burasının çok şifalı, olağanüstü bir havası vardı. Eski güzel günlerde, sağlık sorunu olan varlıklılar, özellikle tüberküloz hastaları, iyileşmek için Tamzara'ya gelirdi. Toprak o kadar verimliydi ki, her taraf çeşit çeşit meyve ağaçlarıyla doluydu.

Tamzara'da hiç olmazsa bedenleri dinlendi. Ama yakınlarını kaybedenlerin manevi huzur bulmaları mümkün değildi. Papayiannis nasıl iyileşip, huzur bulabilirdi ki? Ertesi gün öğleyin Garasari'ye doğru yola koyuldular. Bu kasabanın Türkçe adı Şebin Karahisar'dı, antik dönemde buraya Nikopolis denirdi, Pontus ağzı "Pondiki" ile de Garasari. Batı Pontus'ta bütün bir halk Golgotha yolunda, çarmıha doğru yürürken, Doğu Pontus'ta başka şeyler yaşanıyordu. Buradaki Hristiyanlar, Batı Pontus'taki kardeşlerinin yaşadığı trajedinin farkında bile değildi. Özellikle Trabzon'da Hristiyanlar, kendinden geçip bir ulusal gurusu yaşıyorlardı. Uzun kölelik yıllarından sonra, sonunda, "her şey yine bize aitti". Yüzyıllarca beklenen bir düş gerçekleşmişti. Ruslar, Trabzon'un bir kaç kilometre ötesindeki Gomura'ya ulaştıklarında, Trabzon valisi ve İttihat komitesi, kenti Ruslar'a teslim etmektense, Rumlar'a vermeyi yeğlemişti. Vali, Trabzon'u Başpiskopos Krisanthos'a teslim ederken, Trabzon'da kalan yoksul Müslümanlar'ın kaderini

de, daha önce belirttiğimiz gibi, Başrahip'in sorumluluğuna emanet etmişti.

Hıristiyan Trabzon ayaktaıdı. Uluslarının yüzyıllarca köle olarak çektiğı bütün acıların intikamını Müslüman halktan almak isteyen bir sürü ateşli Rum vardı. Ama Başpiskopos'un gölgesi her yerde hazır ve nazırdı. Müslüman erkekler korkudan, muhacir olup, kaçıp gitmişti. Aileleri ve küçük çocukları ise savunmasız kalmıştı. Başrahip Müslüman çocuklara çorba dağıtan mutfaklar oluşturdu ve ilk kez Müslüman çocukları için belediyeye bağı bir ilkokul yaptırdı. Başrahip diplomasi yürüterek, geleceğın tüm toplumlarını kapsayacak eşitlikçi bir demokrasi için Pontus'a yeni bir ruh ve yeni politikalar getirmeye çalıştı.

Gürcistan'daki Batum kentinde, Pontus'lular Ulusal Meclisi kuruldu. Pontus'u bağımsız bir devlet olarak ilan eden bu meclisin adı, Pontus Parlamentosuydu. Trabzon gençliğı Büyük Ülkü'ye coşkuyla bağlanmıştı. Yüzyıl başından beri zorunlu kılınan Türkçe'yi öğrenmeyen öğrenciler, bir kaç haftada, "kurtarıcı"larla sohbet edebilecek kadar Rusça öğrenmişlerdi. Gazeteci Kapetanidis ise Yunanistan'la birleşmeyi savunan makaleler yayınlıyordu. Hıristiyanlar evlerine Yunan bayrakları çekmişti. Kentin her yanında dini törenler yapılıyor, gençler "haçı çıkarmak" için suya dalıyorlardı. Trabzon yeniden Elenleşmişti.

Şiirin ve yurtseverliğin aleviyle tutuşan Doktor Ktenidis, “*Yeni Pontus*” adlı bir marş kaleme aldı:

*Onca zamandır beklenen gün geldi,
O an geldi çattı,
Esaret altındaki,
Boyunduruk, aşağılanma bitti,*

*Pontus’un tepelerinde
Karabinalar yaşıyor
1821 devrimini ve
Özgürlük türküleri söylüyor*

*Dirilişin Büyük Çanı
Çalıyor
Herkes Giysin
En güzel elbisesini*

*Ve ikona
Kutsamadan Anavatani
Kurban sunalım ona
Gençlik, zenginlik ve yaşamı*

*Tiranın süngüleri
Pontus toprağında
Açtı mezarını şehitlerin
Her adımda*

Ölü ya da diri hepsi

İntikam diyor

Tüm Pontus'luları, yıkılmış ülkemiz

Silah başına çağırıyor

Doktor Philon Ktenidis'in yazdığı bu şiir, 1918 yılında Ulusal Konsey tarafından "Pontus Cumhuriyeti"nin ulusal marşı olarak kabul edilecekti.

Doğu'da bunlar yaşanırken, Batı Pontus Hristiyanlar'ı, uzun sürgün yollarında, geçtikleri dağların eteklerine ölülerini gömüyordu.

Garasari'de birkaç gün kaldılar. Yeni kışla binalarına yerleştirildiler. Askeri doktorlar burada da sağlık kontrolü yaptılar. Açlık ve acılarla geçen iki haftadan sonra Garasari hepsine bir cennet gibi gelmişti. Garasari'de önceleri Ermeniler de yaşıyordu, bir yıl önce katledilmişlerdi. Evleri yağmalanmış ve tahrip edilmişti. Birçoğu kışladan kaçıp, bu terk edilmiş evlere yerleşti. Espiye'den ayrılalı 18 gün olmuştu. Papayannis büyük bir acı içindeydi ve sevgili oğlunu kaybettiğini hâlâ kabul edemiyordu. Kyriaki, Eleni ve kızları ona yalvarıyor, zorla bir şeyler yedirmeye çalışıyorlardı. Sanki acı, bir yumruk olmuş, gelip boğazına oturmuştu, hiçbir şey yutamıyordu.

Garasari'den yola çıktıklarında hava yine güzeldi. Geceleri soğuktu, ama gün boyu parıldayan güneş, bu şanssız halka moral veriyordu. Yürüyüş sırasında bazı ailelerin kayıp olduğu dikkati çekti. Bunlar

Garasari'de Ermeni evlerinde saklanmayı yeğlemişler, yürüyüş ve sürgün yollarında kendilerini bekleyen meçhul akıbetten kurtulmak istemişlerdi. Başlangıçta verilen 50 kilometre sözü çoktan aşılmıştı, ama kimse daha ne kadar yürümeleri gerektiğini ve bu işin nerede son bulacağını söylemiyordu. Yürüyüş Su Şehri'ne (eski Kolonia) doğru devam etti. Geceleri, açık havada, kendilerine eşlik eden askerlerin kurduğu çadırlarda geçiriyorlardı. Rüzgârın gazabı, çok kere çadırları, tepelerinden çekip alıyordu. Neyse ki ilk günlerde, yağmur ya da kar yağmadı. Ama daha sonra kar başladı. Ama ne kar fırtınasıydı o! Eski Ermeni kasabası Birk'e varana değin, bütün yürüyüş boyunca kar dinmek bilmedi. Bir yıl önce Birk'de beş yüz aile yaşamını yitirmişti. Köy tamamen Ermeniler'den oluşuyordu. Şimdi bomboştu, insansızdı, sürekli yağan karla boğuşan bir hayalete benziyordu. Evlerin hepsi köy işi basit, kerpiçten yapılmıştı. Çatıları ise, kalın ağaç kütükleriyle kapatılmıştı. Evlerde pencere yoktu. Duvarlar, tavan ve yerler, hep aynı çamurla sıvanmıştı. Ama yine de bu evler, sürgün yolundaki insanlara, soluk alacakları bir vaha gibi gelmişti. Şanslı sayılırlardı, acımasızca bastıran kardan korunmak için bu evlere sığınabileceklerdi. Papayiannis'in dışında herkes Birk'e ulaşmayı başardı. Birk'e varmalarına yarım saat bir şey kalmıştı, gücü tükenen Papayiannis karda kapaklandı ve bir daha asla ayağa kalkamayarak dondu. Kyriaki'nin ve Eleni'nin, onu hayata döndürmek

için harcadığı tüm çabalar boşunaydı. İki kadın ne yapabiliirdi? Kızları ne yapabiliirdi? Elleriyle, ayaklarıyla, karda bir çukur açtılar ve şanssız adamı oraya sürüklediler, üstünü yine karlarla örttüler. Ve sonra tekrar yola koyuldular, Espiyeliler'den kopmamaları gerekiyordu. İşte böyle... Cenazelerde onca dua ve ilahiler okuyup, Hristiyanlar'ı gömen bu insan, kendisi için kısacık bir dua bile okunmadan gömülecek kadar kara yazılıydı. Ve ne biçim bir mezardı bu? Baharın ilk sihirli ışınları doğayı uyandırır uyandırmaz, karlar eriyecek ve PAPAYIANNİS'in bahtsız bedeni ortaya çıkacak, bu ıssız ve yaralı toprakların yabanıl hayvanlarına av olacaktı.

Bir harabeye dönmüştü. Sürgünler ısınabilmek için, daha iyi durumdaki evlerin kapılarını, pencerelerini, yakılacak neleri varsa hepsini söküp yakarlar. Uygun ev bulamayanlar, Birk'den ayrılıp daha ilerdeki bir başka Ermeni köyüne, bir yıldan beri boş olan Misehne's'e, burada da elverişli bir yer bulamayanlar, boşaltılmış Rum köyü Kösköy'e gitti.

Bütün bu yol boyunca insanlar çok zor günler, karla kaplı geceler geçirdi. Beş gün sonra, Mareşal Vehip Paşa, bu bahtsız insanlara, biraz para yardımı yapılmasını emretti, böylece yolda insanların yaşadığı kasaba ya da köylere rastlarsa ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabileceklerdi. Daha sonra bu yardımın Amasya Piskoposu Yermanos'un müdahalesi sonucu sağlandığı anlaşıldı. Yermanos, Vehip Paşanın

eski bir arkadaşıydı.

Su Şehri'ne son derece kötü bir havada vardılar. Üç günden beri kesintisiz, lapa lapa kar yağıyordu. Hava iyileşir iyileşmez, anlaşılmaz bir nedenle, tekrar Birk'e dönülmesi emri verildi. Durmadan, git-gel.

Ancak Birk'e dönüş yolculuğuna büyük bir felaket eşlik etti. Salgın bir hastalık hepsini vurdu. Arazlar çok ciddiydi, tifoya benziyordu. Kimse ne bu hastalığı daha önce duymuştu ne de onunla nasıl başa çıkılacağını biliyordu. Başlangıçta büyük bir kargaşa yaşandı. Kimisi havanın bu felakete yol açtığını söylüyor, kimisi de kendilerini yok etmek için sularına bir şeyler katıldığı söylentilerini yayıyordu. Ama sürgünlere eşlik eden Türk askerleri arasında da bu hastalığa yakalananlar çıkınca, söylentilerin ardı kesildi. Tek bir doktor yoktu. Hoş olsa ne yapabilirdi ki? Tifo bütün aileleri etkilemişti. Biri yatağa düşer düşmez, ailenin öteki üyeleri onu izliyordu. Herkesi bit sarmıştı, belki de tifonun yayılmasını bu hızlandırmıştı. İnsanların tifo ile nasıl mücadele edeceklerini bilmeyişleri de, tifonun yayılmasını kolaylaştırmıştı. Hastalar birbirlerine bakmaya çalışıyordu, ama bir faydaları dokunmuyordu. İnsanlar ölüyor, ölümlerin bedenleri, yaşayanlarla yan yana yatmaya devam ediyordu, hiç kimsenin bunları kaldıracak, ya da biraz öteye olsun itecek gücü dermanı kalmamıştı.

Birçok insan yaşamını burada kaybetti ve hastalıklı bedenini bu ıssız topraklarda terk etti. Rahibin

karısı Kyriaki de bunlardan biriydi. Tifoyla baş edemedi, günlerce acı çektikten sonra, bir mum gibi eriyip gitti, Birk'te, bu insansızlaştırılmış Ermeni köyünde.

Bu korkunç gazap dinip, insanlar biraz olsun ayakları üzerinde durabilecek hale gelince, yürüyüşe devam edilmesini belirten yeni bir emir geldi. Herkes tek bir hedefe, Sivas'a (Sebasteia) yönelecekti. Espiye ile Sivas arasındaki uzaklık iki yüz kilometreden fazlaydı. Eleni, Papayiannis ile Kyriaki'nin yetimlerini topladı. Sanki çocukların daha önceki hallerinin birer müsvettesi vardı karşısında, üçü de yakalandıkları tifo hastalığından sonra bir deri bir kemik kalmıştı. O kadar çok insan ölmüştü ki, artık kimse ağlamıyordu. Ölüme alışmışlardı. Hiç kimse ölüleri toplamıyor, hiç kimse onları gömmekle uğraşmıyordu. Umutsuzluk ve bedensel çöküş, insan sabrının bütün sınırlarını aşmıştı. Tamama o sırada daha yedi yaşlarındaydı.

Batı Pontus'taki bütün sürgünler aynı kaderi paylaşmışlardı. Tarihçiler, bu sürgünün, o sırada Türk ordusunda danışman statüsü ile görevli, sözde amaçları modernleşmeyi sağlamak olan Alman subaylarının önerdiği plan çerçevesinde gerçekleştirildiğini ileri sürer. Bu planın adı "Beyaz Ölüm"dü ve yönetimi kışın ortasında acı ve sıkıntılarla ortadan silinen Hristiyanlar'ın yükünden kurtaracaktı. Türkiye böylece sadece Türkler'den oluşacaktı. Bu plan çerçevesinde,

çözüm olarak kıyım yoluna gidilmemesi öneriliyordu. Önceki yıl, Ermeni meselesinde uygulanan böylesi bir çözüm, Türkiye'yi dünyanın diğer bölümüyle karşı karşıya getirmişti. Güvenlik gerekçesiyle, cephe hattındaki Hristiyanlar'ın ülke içlerine aktarılması emri verilmişti. Karar iyi niyetle, herhangi bir kasıt aramadan alınmış gibi görünüyordu. Bütün dünyanın gözünde, masumane ve acı vermeyecek bir plan... Amaçlarına ulaşmayı başardılar da. Tek bir süngü kullanmadan ne kadar çok insan acı çekti ve yaşamını yitirdi. Bunun tek istisnası, daha önce belirttiğimiz gibi Samsun, Kavak ve Havza'da yaşanmıştı. Burarlarda öfkeli ve kin dolu çeteler, Beyaz Ölüm planlarını dikkate almamışlardı. Havza ve Kavak'a giren çeteler, kana susamışçasına halkı kıyımdan geçirmiş, iki köyü tamamen yakmışlardı.

İki buçuk ay devam eden acı dolu bir yürüyüşten sonra Espiyeli köylüler Sivas'a vardılar. Hangi köylüler? Yaşam dolu, capcanlı bir köyden geriye kalan kalıntılar sadece. Eski bir Bizans kenti ve Türkiye'nin askeri merkezlerinden biri olan Sivas, o dönemde son derece canlıydı. Sürekli bir sürgün akını ile dolup taşıdığı için her geçen gün daha da hareketleniyordu. Devlet, hayatta kalan mültecileri kışla ve okullara yerleştirmişti. Bütün bu sürgünleri askeri mutfaklar doyuruyordu. Tabii insanların, özellikle de çocukların karnı bir tas çorba ile doymuyordu. Çocuklar kendilerine bir çözüm bulmuştu. Kışladan kaçıyor, Sivas'ın

dar sokaklarında dolanıyor, kapıları çalıp yardım istiyorlardı. Küçük Tamama da aynı yolu seçti. İlk başlarda nasıl yapılacağını bilemiyordu, ama daha sonra ablalarının peşinden giderek nasıl dilenileceğini öğrendi. Sivas halkı sevecen ve iyi niyetliydi. Hristiyan ve Rum karşıtı saplantılar ve fanatizm buraya bulaşmamıştı. İnsanların çektiği sefaleti görüyor, Kuran'ın ilkelerini es geçemiyorlardı. Çevrelerindeki sefaleti görmezden gelerek, gönül rahatlığıyla yiyip içemiyorlardı.

Birçok Türk ailesi, yetim Hristiyan çocuklarını, sefaletin pençesinden kurtarmak için evlat edindi. Hacı Emir örneği oldukça çarpıcıydı. Hacı Emir, mahallede ayakkabı tamir eden yoksul bir zanaatkârdı, küçük ve mütevazı bir evde yaşıyordu. Sekiz çocuğu vardı, hepsi de kızdı. İki yetim oğlan çocuğunu, kendi çocuklarıyla birlikte büyütme için gönüllü olarak yanına aldı. Ve ne kadar çok sevdi bu çocukları! Onca hasretle beklediği bu oğlan çocuklarının, savaşın bitiminden ve Hristiyanlar'ın köylerine dönmelerinden sonra da yanında kalacaklarını umut ediyordu. Belki Tanrı'nın da yardımıyla, bu yetimleri evlat edinmesine izin verirdi.

Tamama yavaş yavaş daha da cesaretlendi ve tek başına dilenmek istedi. Bir keresinde onu yırtık pırtık paçavralar içinde gören Sivaslılar, bu haline çok üzülmüş ve ona çocuklarının giysilerini vermişlerdi. Daha sonra kışlada Marigoula ile Symela elbiseleri elinden

almış, kendileri giyinmişlerdi. Ondan sonra Tamama kız kardeşleriyle birlikte dilenmek istememişti. Yiyecek bir şeyler verdiklerinde de bunu kardeşleriyle paylaşmak zorundaydı. Kendi başına gitmek istemesinin nedeni buydu.

Çocuklar kendi kaderleriyle baş başa bırakılmıştı.

O sıralarda Binbaşı Mustafa (Okay) sevkiyat nedeniyle, Erzurum'dan Sivas'a gelmişti. Erzurum ve bütün Kars, Ruslar'ın eline geçmişti. Türk ordusu geri çekilince de, Binbaşı kendisini Sivas'ta bulmuştu. Ruslar'la savaş devam ettiği için o sıralarda kentte çok büyük askeri birlikler vardı.

Askeri yönetim, Sivas'ın İstiklal caddesinde, el konulan Ermeni evlerinden birini Binbaşıya vermişti. Mustafa Okay bu eve, bütün sevkiyatlarda kendisine eşlik eden kızı Ayşe ile birlikte yerleşti. Mustafa Okay, tek kızı Ayşe'yi çok seviyordu, bu sevgisi, Ayşe'nin annesinin, yani karısı Behiye'nin ölümünden sonra daha da artmıştı.

Ayşe o zamanlar on beş yaşlarındaydı, ama tek başına, hem evle hem de babasıyla ilgilenmeyi, pekâlâ başarıyordu. Sivas'a geldiklerinde tek sıkıntısı, arkadaşlarından ve sosyal çevresinden yoksun kalmaktı. Babasının görev yaptığı her yerde, özellikle de anesi sağken, hep geniş bir arkadaş çevresi olmuştu. Behiye, sevecen, hoşsohbet bir kadındı. Evi, kocasının görev arkadaşlarına ve ailelerine her zaman açıktı. Ayşe, ta küçüklüğünden beri çevresinde hep insanların

olmasına alışmıştı ve şimdi Sivas'ta, kapının hep kapalı durmasından, hiç kimsenin ziyarete gelmemesinden dolayı büyük sıkıntı duyuyordu. Zamanla babasının bir arkadaş çevresi olacağını umut ediyordu. Ama binbaşının işi zordu. Behiye sağken her şey kolaydı. Şimdi evde on beş yaşında bir kız çocuğu varken, insanları alıp eve getirmek zordu doğrusu. Kızı artık evlenecek çağa gelmişti, pek yakışık almazdı bu tür ziyaretler.

O sabah Ayşe, evi derleyip topladı, yiyecek bir şeyler hazırlamak için mutfığa indi. Bir ara sanki kulağına kapı çalınıyormuş gibi bir ses geldi, ilk vuruş çok zayıftı. Evlerin dış kapısında metal bir tokmak olurdu. Metal tokmağı kaldırıp, ahşap kapıya vururdunuz. Kapı ikinci kez daha güçlü biçimde çalındı. Ayşe açmak için kapıya gitti.

Kapının önünde, zavallı bir dilenci kız duruyordu. Küçük bir Rum kızı. Dilenmek üzere Sivas yollarına çıkmış Tamama'ydı bu. Tamama o zamanlar sekiz yaşlarındaydı, o kadar zayıftı ki, elbiseleri kirli ve lime limeydi. Ayşe'nin sevecen yüreği son derece etkilenmişti. Tamama'yı eve aldı, oturttu ve yiyecek bir şeyler getirdi. Ona sunduğu resmen bir ziyafetti. Peynir, zeytin, ekmek, meyve. İlkin hangisini seçeceğini şaşırmıştı kızcağız.

Tamama hepsini silip süpürüp, karnını iyice doyurduktan sonra, kaçmak isteyen vahşi bir hayvan gibi kapıya bakmaya başlamıştı. Ayşe onu kucaklayıp

sevdi ve kendisine küçülen elbiselerinden birini getirdi. Tamama o zamanlar henüz sekiz yaşlarında olduğu halde, yaşına göre biraz uzundu, zavallı Ayşe ise biraz kısa. Minyon yapılı Ayşe'nin elbisesi ona tıpa tıp uymuştu. Üstündeki paçavralara göre harikula-de bir şeydi. Tamama yeni elbisesiyle, vahşi bir hayvan gibi hızla kışlaya doğru seğirtti. Ayrılırken kendisini kucaklayan Ayşe'ye bir teşekkür bile etmemişti. Ama o vahşet günlerinde, sadece içgüdüleri ile yaşamak zorunda bırakılan bir çocuk ne tür bir teşekkürle kendini ifade edebilirdi ki? Ona nasıl konuşması, nasıl davranması gerektiğini öğretecek kim vardı ki yanında?

Eleni Yenge Tamama'nın güzel giysilerini gördüğünde önce hoşnut oldu. Bunda dert edinecek pek bir şey yoktu. Kendisine ve yeğenlerine giysi almak için parayı nereden bulacaktı? Tek derdi hepsine yetecek kadar yiyecek bir şeyler bulmaktı. Çocukların dilenmeye başlamasıyla yiyecek bulma sorunu çözülmüş, yüreği biraz olsun ferahlamıştı.

Ertesi gün, aynı saatte, Ayşe'nin kapısı yeniden çaldı. Gelen, yine dilenmeye çıkan Tamama'ydı. Ayşe gülümseyerek Tamama'yı eve aldı, odaları gezdirdi. Tamama evin eşyalarına ve halılara hayran kalmıştı. Çocukcağz iki yıldan beri sürgün yollarında dolanıp durmuş, sadece yıkıntı, açlık ve yıkımla tanışmıştı. Ayşe onunla hem konuşuyor, hem ona sarı-lıyordu. Tamama biraz daha cesaretlendi, hatta ilk

kez gülümsedi. Tamama'nın ne kadar kirli olduğunu gören Ayşe, yıkanmak isteyip istemediğini sordu. Tamama başını salladı. Böylece, iki yıldan beri ilk kez, sıcak suyla ve çok sevdiği bol sabunla yıkandı. Banyodan sonra, Ayşe, Tamama ile birlikte bir şeyler yemek için sofrayı hazırladı. Tamama sofradaki her şeyi teker teker, büyük bir hırsla inceliyordu. Masaya her şey getirilmişti, bir sağına bir soluna bakıyordu kızcağız, sanki birilerinin gelip, yiyeceğini kapmasından korkuyordu. İnanılmaz bir hız egemendi bu sofrada! Yemekleri biter bitmez, Tamama divanda kıvrıldı, sıcak banyo ile zengin bir sofradan sonra iyice yorulmuş ve uyuyakalmıştı. Ayşe'nin babası, Binbaşı Mustafa Okay eve döndüğünde Tamama hala uyuyordu. Divanda uyuyan küçük kızı görür görmez, kızına bunun kim olduğunu sordu. Ayşe babasına, onunla nasıl tanıştığını ve tanıştıktan sonraki iki günün nasıl geçtiğini ayrıntılarıyla anlattı. Babasına yalvararak, Tamama'nın evde kalmasına izin vermesini istedi. O, bir mülteci, sürgünde bir yetim, bir çocuktuk, açlık içindeydi, ayrıca ev işlerinde kendisine yardım edebilirdi, ama en önemlisi, yeni geldiği Sivas'ta yaşadığı yalnızlığa karşı bir can yoldaşı kazanmış olacaktı. Babası biricik kızını o kadar seviyordu ki, onun istediği bir şeyi reddetmesi mümkün değildi. Sadece, Tamama'nın kendisine de kalmayı isteyip istemediğini sormasını söyledi. Eğer o da isterse, bir itirazı olmayacaktı.

Tamama, bir süre sonra daldığı derin uykudan uyandı. Sanki son derece güzel bir rüya görmüş gibiydi. Çok mutluydu. Birden odaya giren binbaşığı gördü. Onu tanımıyordu ve nedendir bilinmez, yüz ifadesi onu son derece ürküttü. Ayşe'ye doğru koştu, onu gömleğinden sımsıkı yakaladı. Binbaşı onu sevip okşayınca kadar, Ayşe'nin elbisesine geçirdiği tırnaklarını gevşetmedi. Hep birlikte oturdular ve Mustafa Okay ona sevecenlikle yaşadıklarını sordu, nereden gelmişti, annesi babası kimdi? Tamama ona, Eleni yenge ve iki kız kardeşiyle birlikte kışladaki mültecilerin yanında kaldığını anlattı.

Espiyeli Papayiannis ile Kyniaki'nin kızı olduğunu ve sürgün yollarında babasını, annesini ve küçük erkek kardeşi Aleko'yu kaybettiğini de söyledi. Tamama bunları anlatırken Ayşe kendini tutamaz ağlar, Binbaşının da gözleri yaşla dolar. Mustafa Okay, küçük Tamama'ya sürgündeyken, kızıyla birlikte kalmayı isteyip istemediğini sordu, böylelikle kışladaki açlık ve dilencilik yaşamına dönmek zorunda kalmayacaktı. Tamama onlarla birlikte kalmayı kabul etti, bir buçuk yılı, sürgünün acı ve sefaletinden uzak, bu evde geçirdi. Artık açlığını bastırmak için, dilenci gibi bir dilim ekmek parçası istemeyecek, insanlardan merhamet dilemesi gerekmeyecekti. Bu hoş ve varlıklı evde, Ayşe ile birlikte olmaktan son derece mutluydu. Sivas sokaklarına çıkmaya korkuyordu, sanki akrabaları onu görecek, hemen onu kışlaya dönmesi

için zorlayacaklardı.

Bir keresinde pencereden baktığında, iki kız kardeşinin, Marigoula ile Symela'nın dilenerek geçtiğini gördü. Hemen geri çekildi ve perdeyi kapadı. Kız kardeşlerinin kendisini görmesinden korkmuştu. Kız kardeşleri acaba kapısını çalacaklar mıydı, yoksa çalmayacaklar mıydı, bunu korku içinde bekledi. Kapıyı hep Ayşe açardı. Kız kardeşleri onu tanırsa, ne olurdu, bunu ancak Tanrı bilebilirdi. Zaman sanki durmuş, hiç geçmiyordu. Sonunda tehlike atlatılmıştı, bir çeşit takdir-i ilahi onu bu korkunç kaderden korumuştı. Kapıyı kimse çalmadı. Kız kardeşleri evin önünden geçip İstiklal Caddesi'nden aşağı doğru yürüdüler. Tamama rahat bir nefes aldı. Bu olaydan sonra, bir buçuk yıl boyunca, hiçbir yakınını görmedi. Onları bulamadığı, onlara rastlayamadığı için değildi bu. Tam tersine. Tamama, onların kendisini bulmalarından ve onu yaşadığı cennetten çekip almalarından korkuyordu. Çok kez böylesi kâbuslarla uyanıyordu. Hep birileri gelip, onu Ayşe'den almaya kalkışıyordu. Zaman içinde bu kâbuslar seyrekleşir, korkunç olmaktan çıkar. Ayşe ile sanki kız kardeştiler, Ayşe onun için hem bir anne hem de bir abla gibiydi. Binbaşı da Tamama'yı sevmeye başlar, anne ve babasını trajik biçimde kaybetmesinden etkilendiği için, iki çocuğa da eşit davranır. Kızına ne alırsa, mutlaka aynısından Tamama'ya da alıyordu. Tamama da onu sevdi ve büyük bir saygı gösterdi. Zaman böyle akıp geçmiş ve 1918

yılı gelip çatmıştı. O sırada Tamama on yaşına girmek üzereydi, Ayşe de 16'sından gün almıştı.

O yıl, bütün Pontus halkının kaderini değiştiren büyük olaylar yaşandı. Herkesin bildiği gibi, 1917 Şubat ve Ekim'inde insanlık tarihinin tanıdığı en büyük halk devrimi gerçekleşti. Bütün toplumun biçimi ve yapısı değişti. Proletarya ayaklandı ve Rus toplumunu dönüştürdü. Ve işçi sınıfının proletarya olarak yükselişi, dünya ölçeğinde gerçekleşti. Lenin önderliğinde komünistler, yeni bir toplumu Marx ve Engels'in kuramlarına uygun olarak yaratmak için, devrimlerini ilerletmeye çalıştılar. Bu devrim, çapı ve tarihsel önemi bakımından, Fransız devrimini aştı. Sovyet biçimini alan komünizm, Rusya'nın güneyine doğru ilerledi ve Çarlık Rusya'sının işgal ettiği tüm ülkelere yayıldı. Çar ve ailesi öldürüldü ve bütün ülkede, çarlık rejiminin kalıntıları kazınırken, yeni bir düzen de oturtulmaya çalışıldı. Devrim bütün Rus ordusuna yayılmıştı, güneye ilerleyip Trabzon'a ulaşması da uzun sürmedi, işgal altındaki Pontus bölgelerinde de Sovyetler oluşup, yönetimi devraldı. Başpiskopos Khrisanthos, ulusal çıkarları savunabilmek için, Sovyet yönetimi ile işbirliği yaptı. Ancak Sovyet devriminden sonra, orduda gerekli olan askeri disiplinden eser kalmamıştı. Subayların otoritesini hiçe sayan sarhoş askerler, Trabzon sokaklarında üstlerine aldırmadan dolaşıyorlardı. Daha önce, "kurtarıcı" diye hayran kaldıkları bu askerlerin yozlaşmış, sarhoş

görüntülerinden Rumlar utanç duyuyordu. Müslümanlar ise, “beter olun” der gibi gülümsüyordu.

Komünistler Rusya’da Sovyet otoritesini kısa sürede yerleştirdi ve daha sonra Lenin, Kemalist hareketi bir kurtuluş hareketi olarak tanıma noktasına geldi. Yunanistan’ın Küçük Asya seferini ise, “emperyalist nitelikte” bir savaş olarak tanımlayacaktı.

Ve bir gün “kurtarıcılar” Trabzon’u ve tüm Doğu Pontus’u terk etti, ülkelerine, ailelerinin yanına döndü. Pontus’luların yüzlerce yıllık hayalleri bir kere daha yıkılmıştı. Üstelik daha kötüsü de olacaktı. Müslümanlar’ın burnunun dibinde, üç yıldır heyecanla Ulusal Dirilişin kutlamalarını yapan Hristiyanlar’ı bir korku sarmıştı. Şimdi ne olacaktı? Bir süre sonra haberler Sivas’a da ulaştı. Savaş bitmiş, sarhoş Ruslar gitmiş, Pontus yine Türklere kalmıştı. Sivas sokaklarında sevinçli kutlamalar yapılıyordu. Kısa bir süre sonra yeni bir emir geldi. Savaş bitmişti ve sürgün edilenler artık köylerine dönebilirlerdi. Ama bu insanlar nereye dönebilirdi ki? Hangi köye, hangi eve? Eksoodus, yani büyük göç başladıktan birkaç saat sonra, köyleri ve bütün servetleri yağmalanmıştı. Evleri yakılmıştı. Halkın yapılan kötülüklerden haberi yoktu.

Ve daha önemlisi, geri dönecek insan kalmış mıydı? Espiye sürgünlerinden sağ kalan sadece 36 candı. Ve bunların büyük çoğunluğu yetim çocuklardı. Diğer kimi köyler ise tamamen ortadan silinmişti. Kim dönecekti? Nereye dönecekti?

Bütün olanlara rağmen, tüm bu acılı insanlar, yüreklerinde yeni bir iyimserliği ve umudu yeşertecek gücü kendilerinde bulabildi. Gelen emir dalga dalga tüm Sivas'a, bütün kışlalara ve sürgünlere büyük bir sevinçle yayıldı. Dönüş haberinin yarattığı neşe, sürgünlerin iskeleti andıran yüzlerine renk verdi.

Askeri yönetim, bir Rum rahip ile Rum öğretmenlerden oluşan bir komite atadı. Resmi bir Türk polisinin eşlik ettiği bu komitenin amacı, yaşanan o zor yıllarda, hayırsever Türk ailelerinin yanında yaşayan tüm Rum yetimlerini bulup, toplamaktı. Emir çok kesindi. Söz konusu çocuklar Rum toplumuna aitti. Sonuç olarak herkes, bu çocukların kimlerin yanında yaşadığını biliyordu. Sürgünlerin hepsi bilmese bile, Türk polisi biliyordu.

Bu çocukların toplanması başlı başına dramatik bir olaydı. Rum rahip, öğretmen ve Türk polisi üçlüsünü, bu yabancı insanları karşılarında gören çocuklar, onların peşinden gitmeyi kabul etmek istemiyordu. Üstüne üstlük bu insanları tanımıyorlardı bile. Sürgünde yaşadıkları acıların ve açlığın canlı anıları, bu yabancı insanları izlemenin yüreklerinde yarattığı korkuyu daha da artırıyordu. "Üvey ana ve babalarına" ağlayarak sımsıkı sarılıyor, polis ise onları yeniden kışlaya götürmek için, zorla koparıp ayırıyordu. Bu operasyon haftalar boyunca devam etti, ta ki bütün kayıp yetimler toplanana kadar...

Aynı sahne, komite geldiğinde, çaresiz Hacı

Emir'in, o yoksul ayakkabı tamircisinin evinde, çok daha çarpıcı biçimde yaşandı. İki yetim oğlan çocuğunun bakımını üstlenmişti ve onları çok seviyordu. Kendisinin de sekiz kızı vardı, hiç oğlu olmamıştı. Şimdi tam iki oğula sahip olmuşken, gelip onları elinden almak istiyorlardı. Bir yanda iki oğlan çocuğu, öte yanda Hacı Emir'in tüm ailesi, ağlaşıp dururlar. Ama yasa yasadır, hele savunusuz durumda olanlar için...

Bu dürüst ve erdemli Müslümanlar arasında görülen yüce gönüllülük sadece insani ilkelerden değil, aynı zamanda derin bir dinsel inançtan kaynaklanıyordu. Her dürüst Müslüman, bir yetimi kurtarıp yanına aldığı anda, bilinçaltında, aynı zamanda kendi ruhunun selameti için hayırlı bir davranışta bulunduğu na inanır. Ve özellikle, eğer bu yetim "gâvur" ise, cennete gideceği kesindir, çünkü bir imansız hakiki inanç yoluna çekmişti. Hristiyanlar da o sıralar, benzer, inanç ve düşünceler taşırdı. Böylece çatışma içinde olan iki din, kendileri için bir çeşit öz savunma mekanizmaları kurmaya çalışmıştı.

Binbaşı Mustafa Okay'ın yanında da böyle bir yetimin olduğu öğrenilince, komite İstiklal Caddesi'ndeki bu evi de ziyarette gecikmedi. Kapıyı binbaşının kendisi açtı. Binbaşmayı gören polis onu selamladıktan sonra, çekingen bir tavırla, evlerinde bir yetim Rum kızının olduğu yolunda bilgi edindiklerini söyledi. Binbaşı inkâr etmedi ve hemen Tamama'yı kapıya çağırdı. Tamama, Ayşe ile birlikte geldi.

Binbaşı Mustafa Okay, Tamama'ya savaşın kötülüklerinin artık bittiğini, yakınlarıyla birlikte kendi evine dönmesi gerektiğini anlattı. Hangi yakınlar? Hangi ev? İki kız birden hıçkırarak ağlamaya başladı. Tamama, Ayşe'ye o kadar sımsıkı sarılmıştı ki, tırnakları Ayşe'nin bedenine geçmişti. Ama ayrılmanın yarattığı acı, etine geçen tırnakların acısından çok daha derindi, Ayşe fark etmedi bile bunu. Son derece etkilenen Mustafa Okay, Tamama'ya komite ile birlikte gitmeyi isteyip istemediğini sordu. Tamama, hayır dedi ve kendisini onlarla göndermemesi için yalvardı. İki yıldan beri yaşadığı sevgi dolu, sıcak ortamdan uzaklaşmak istemiyordu. Polis ve öğretmen bir şeyler söylemek istedi, ama binbaşı çok kararlı biçimde, gitmelerini söyledi. Rahip ise bir şey söylemeye kalkışmadı bile. Komite çekip gitti, ayrıca neden ısrarlı olunsunlardı ki? Çocuğun ne akrabası ne de hemşerisiydiler. Niye ısrar edeceklerdi ki? İş bitmişken, sorun çıkarmanın anlamı yoktu. Zaten güçlüler söz konusu olduğunda, yasa da biraz ayrıcalık tanır.

Onbeş gün sonra sürgünler yola çıkmaya başladı ve birkaç gün içinde hepsi şehirden ayrıldı. Yola koyulan kervanlar, Sivas'ı terk ederken, İstiklal Caddesi'nden geçiyordu. Her sürgün kervanı geçtiğinde, Tamama, kendisini görecekle, kendisini de yanlarına alacaklar korkusuyla, pencereden uzaklaşıyordu. Kısa sürede, hepsi gitti. Sivas eski sükûnetine kavuştu, Tamama'nın da içi ferahladı. Kimse onu yeni ailesinin

sıcaklığından çekip alamamıştı.

Sürgünler Pontus kıyılarına iner. Herkes kendi köyünü arıyordu. Ama hangi köy? Geride kalan sadece yıkıntılar ve yanık evlerdi. Evlerinin avlularını otlar sarmıştı, tek bir mallan mülkleri kalmamıştı. Espiye'den sadece otuz altı kişi köyüne dönebilmişti. Kilise yerle bir olmuş, evlerinin hepsi yanmıştı. Espiyeli büyükler Tirebolu'ya gitme kararı aldı. Eleni yenge ve iki yeğeni, Marigoula ve Symela da onlara katıldı.

O sırada ufukta, öncekinden daha kara ve hiddetli bulutlar belirmeye başlamıştı. Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı ve Eskişehir üzerinden Ankara'ya doğru ilerlemesi, Müslüman halkın öfkesinin yeniden yükselmesine neden oldu.

Talihsiz Hıristiyanlar'ın Pontus'ta kalmaya devam etmeleri, daha da zorlaşmıştı. Zaten her şeylerini kaybetmişlerdi, kaybedecekleri bir şeyleri yoktu artık. Halk, büyük gruplar halinde, bulabildiği her tekne ve takaya binerek, akın akın, Rusya sahillerine sığınmaya başladı. Orada hemşerileri ve akrabaları vardı. Kimisi gelenlerle ilgilendi, kimisi ilgilenmedi. Her şeye rağmen yeniden bir felâket yaşamaktan kurtulmuşlardı. Espiyeliler Rusya'ya göç etme kararı alınca, Eleni ve iki yeğeni de onları izlemek zorunda kalmıştı.

Rusya'da da uzun süre kalamadılar, orada da siyasal gelişmeler her şeyi altüst etmişti. Küçük Asya'ya yapılan Yunan seferi felâketle bitmiş, *Büyük*

Ülkü de bu olayla birlikte kül olup gitmişti. Küçük Asya'dan göç eden on binlerce mülteci, yaşamlarını kurtarmak için Yunanistan'a sığınuyordu. Rusya'daki Pontus'lular da Yunanistan'a göç ettiler. Bazıları ise Rusya'da kalmayı tercih etti. Espiyeliler ise Yunanistan'a gittiler. 1924 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Lozan Anlaşması, nüfus mübadelesini düzenlediğinde, zaten Pontus'ta pek değişik toprak edilecek halk kalmamış gibiydi. Çoktan gitmişlerdi. Gerçekte, asıl nüfus mübadelesi, bu Anlaşma temelinde Yunanistan'ı terk eden Makedonya Türklerini ilgilendiriyordu.

Eleni yenge yetim yeğenleri ile birlikte Yunanistan'a geldi. Marigoula, Veroia'da evlenip bir aileye kavuştu. Symela ise Dimitris Foundoukidis ile evlenip, ailesiyle Kalamaria'ya yerleşti. Yıllardır, bugünkü Komnenoi ile Pasalidis sokaklarının kesiştiği köşede, Vasilis Tarasidis'in fırınının yanında, bir bakkalıyeleri vardı. Bu çift, Kalamaria'nın çamurunda, bütün diğer göçmenlerle aynı kavgayı, ayakta kalma ve yaşamlarını yeniden kurma kavgasını verdiler. Üç çocukları oldu: Sofia, Panayiotis ve Kyriaki. Alman işgali sırasında da ailenin talihi yaver gitmedi, çok acı ve yoksulluk çektiler. Sonunda tam felek yüzümüze biraz güldü, belli bir yaşam düzeyini yakalayıp, biraz olsun konfora eriştik derlerken, Kyriaki genç yaşta kalp rahatsızlığından öldü. Onun ölümü Dimitri ve Symela için büyük bir darbe oldu.

Symela bazen, çocuklarına kendi çocukluk yıllarının öyküsünü anlatırdı. Espiye'yi, Papayiannis'i, annesi Kyriaki'yi anlatır dururdu. Gözyaşları içinde, sürgünde çektikleri acıları anlatırken, özellikle babasını, annesini ve kardeşi Aleko'nun ölüm anlarını anlatırken kendini tutamazdı. Ama kız kardeşi Tamama'dan asla söz etmezdi. Çocuklardan hiçbiri onun hakkında tek sözcük olsun işitmediler. Symela, Türkiye'de, bir Türk olmayı seçen kayıp bir kız kardeşe sahip olduğunu söylemeye utanıyordu. O zaman insanlarda Allah korkusu vardı, ama aynı zamanda son derece saftılar. Cehalet ve bilgisizlik de bu önyargılara katkıda bulunuyordu. Yine de bazı basit değerler sayesinde, uzun kölelik yıllarında bile ulusal kimlikleri ayakta kalabilmişti.

Durmadan tekrarlanan bu öyküler, zaman içinde gittikçe daha seyrek anlatılır oldu. Yaşamın yarattığı yeni sorunlar, çocukların evlenmesi, yeni sıkıntılar ön plana çıktı. Öyküler eskimeye başladı ve Symela bunları yinelemek istediğinde, çocukların aynı şeyleri tekrar tekrar dinlemekten bıktıklarını fark etti.

Tamama ise aynı dönemi, Binbaşı Mustafa Okay'ın Sivas'taki evinde geçirdi. Dönüş yolculuğuna tanıklık etmedi. Yıkılmış Espiye'yi, yanmış evlerini görmedi. Rusya sürgününe katılmadı ve Yunanistan'a göç hakkında da bir şeyler duymadı. Bütün yakınları Sivas'ı guruplar halinde sonsuza kadar terk ederken, o, orada kalmaya devam etti. Kısa bir süre

sonra, Binbaşının yeniden tayini çıktı ve iki kızı ile Ayşe ve Tamama ile birlikte İzmit'e, Nikomedia'ya gitti.

Otuzlu yılların başında Kemalist hükümet, Avrupalılaşma doğrultusunda bir adım daha atarak, tüm Türk yurttaşlarını bir soyadı almak ve nüfus idaresine uygun bir biçimde kaydolmakla yükümlü kılan bir yasa çıkardı. Ülkenin büyük çoğunluğunun soyadı yoktu. Soyadı olmayan herkes, kendine bir isim seçmek zorundaydı. Binbaşı Mustafa Okay da ikinci adını, Okay'ı soyadı olarak seçti ve Ayşe ile birlikte Tamama'yı da kızı olarak, Raife adıyla nüfus idaresinde kaydına geçirdi. Böylece bundan böyle, Tamama, Mustafa Binbaşı'nın kızı Raife Okay olacaktı.

Mustafa Okay, kızı Ayşe'yi yeğenlerinden biriyle, yani kardeşinin oğluyla evlendirdikten hemen sonra, ciddi bir rahatsızlığa yakalandı, hastalığı çaresizdi. Müslümanlar arasında, kuzenlerin, hatta iki kardeş çocuğunun evlenmesi caizdir. Böylece Ayşe, subaylık mesleğini seçmiş olan Erol Okay ile evlendi.

Soylu bir ruha ve kocaman bir yüreğe sahip bu iyi insanın, Mustafa Okay'ın ölümü, ikisini, Ayşe ve Raife'yi de çok sarstı. Günler boyu yas tuttular. Raife, Erol Okay'la evlenen Ayşe ile birlikte yaşamaya başladı.

Tayinler birbirini izledi ve her keresinde aile, Erol'la birlikte onun atandığı yeni üsse gitti. Aile büyüdü. Ayşe'nin evini peş peşe gelen üç kız ve bir oğlan

doldurdu. Çocuklar iki anneyle birlikte büyüdüler. Ayşe Anne ve Raife Anne. Büyük sırrı kimsenin öğrenmesine izin verilmedi. Rahmetli Mustafa'nın vasiyetiydi bu. Olayı bilenler de buna saygı gösterdi. Çocuklar Raife Anne'yi, Ayşe'nin çok küçük yaşta yetim kalmış ve dedeleri Mustafa Okay'ın evinde büyümüş bir kuzeni olarak bildiler. Kimse de bundan daha fazlasını merak etmedi.

Erol'un ordudan emekli oluşuna kadar, tam 25 yıl boyunca Türkiye'nin her yanını dolaştılar. Gitmedikleri yer kalmamış gibiydi. Hiç de kötü bir hayat geçirmediler. Çocuklar hepsi için bir neşe kaynağıydı. Raife özellikle oğlu Kayhan'a düşküncüydü. Bilincinin derinliklerinde bir yerde, bazı duygular kıpırdardı. Kayhan ona, çok küçük yaşta, Pontus dağlarında ölen sevgili kardeşi Aleko'yu hatırlatıyordu. İçinin ta derinliklerine gömdüğü bu düşüncüyü hiçbir zaman dillendirmeye cesaret etmedi. Diğer insanlardan korkmuyordu, korktuğu kendisiydi.

Erol 1960 yılında öldüğünde, hep birlikte Ankara'da yaşıyorlardı. Tandoğan'da, güzel bir apartman dairesinde oturuyorlardı. Bir sürü insan Raife'yi evlenmek için, Erol Okey'den istemiş, ama o inatla reddetmişti bu teklifleri. Tek isteği, Ayşe ve çocuklarıyla birlikte yaşamaya devam etmektir. Kısacası evlenme fikrini kafasından silmişti. Erol 1960 yılında öldüğünde Raife elli yaşındaydı. Artık erkekler evlenme teklifinde bulunarak onu rahatsız etmiyordu, o da babası

Mustafa ve Erol ile geçirdiği günleri düşünerek, huzur içinde yaşamaya devam ediyordu.

Kısa süre sonra, evde Erol'un kaybının yarattığı acıyı azaltan olaylar yaşandı. Önce Gül, bir kaç yıl sonra da Kayhan evlendi. Kayhan'ın düğününde, Raife ne kadar gurur duymuştu. Raife bütün çocukları arasında en çok onu severdi.

Her şey yolunda gidiyordu, evleri konuklara her zaman açıktı. Hemen her akşam Ayşe'nin evine, ahbabları ve akrabaları misafirliğe gelirdi. Yeni evliler de, aynı mahallede, çok yakın bir evde oturuyorlardı. Kayhan her gün cici annesi Raife'yi görmek için mutlaka evlerine uğrardı. Evlerinde sadece neşe ve mutluluk hâkimdi.

Sonra birden 1970 yılında Okay'ların evinde ilk kara bulutlar belirdi. Raife anne ciddi bir biçimde hastalandı. Hafıza kaybı söz konusuydu, bir yandan da Türkçesi, anlaşılmaz bir dille karışıyor, Espiye diye bir yerden bahsediyordu. Raife'nin konuştuğu bu anlaşılmaz dilin, Rumca, yani Pondiki olduğunu Ayşe dışında hiç kimse anlamadı. Raife, çocuklara sürekli "Beni Espiye'deki köprüye götürün, ben oradan yolumu bulurum" diyordu.

En iyi doktorlar geliyor, akrabaları ve aile dostları Raife'nin yanından hiç ayrılmıyordu.

Hasta kadını ilaçlarla tedaviye çalışıyorlardı.

Ayşe, yıllardır sakladığı büyük sırrı artık kızlarına anlatmanın zorunlu olduğunu düşündü. Sorun,

Raife'ye son derece düşkün olan Kayhan'a bunu nasıl anlatacaklarıydı. Onun bu olayı, nasıl bir tepkiyle karşılayacağını bilemiyorlardı. Ayşe, kızı Gül'le kafa kafaya verip, gizlice bir çözüm yolu aramaya başladı. Gül'ün bakanlıkların birinde önemli bir görevi vardı. Dünya Kızıl Haç örgütüne bir mesaj yolladılar, onlar da bunu Yunan Kızıl Haç'ına ilettiler. Mesaj, sadece Tamama diye yedi yaşlarındaki bir kıza ilişkin, sürgün yıllarından kalma kırık dökük bilgilerdi.

“Tamama, Espiyeli Kontranton ailesinden, Papyannis'in kızı, kız kardeşlerini arıyor.”

Yunan Radyosu, bu mesajı defalarca tekrarladı, ama hiç kimsenin dikkatini çekmedi. Hiçbir sonuç alınamadı. Kızıl Haç'ın çabalarından bir sonuç çıkmayacağını, Gül kısa zamanda anladı. Hiçbir yanıt gelmiyordu. Hasta teyzeleriyle ilgileniyor, hastane ile ev arasında gidip geliyorlardı. Mutluluklarını gölgeleyen tek sıkıntı buydu. Kayhan bütün bunlardan habersizdi ve kimse de ona gerçek öyküyü anlatmaya cesaret edemiyordu.

Böylece Raife'nin hastalığında herhangi bir düzelme görülmeden, tam üç yıl geçti, ta ki, Gül'ün çalıştığı dairede 1973 Mayıs'ında Ali Akdeniz diye bir adam ortaya çıkana kadar. Ali Akdeniz Tirebolu'yuydu ve bir arazi meselesiyle ilgili Ankara'ya gelmişti. Gül, adamın dosyasını incelediğinde, Tirebolu ve Espiye bölgesinde hayli mülke sahip olduğunu gördü. Ali Akdeniz'e son derece yardımcı oldu, dosyasıyla

ilgili işlemleri tamamladığında, adamcağız ona nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Gül bundan cesaret alarak, Ali Akdeniz'e ailesindeki sorundan söz etti ve Espiye ile orada yaşayan Rumlar hakkında bir şey bilip bilmediğini sordu. Ali Akdeniz ona, artık Karadeniz'de Rum kalmadığını söyledi, ama yine de Gül'ün adresini yanına aldı, söylediğine göre, her yıl Pontus'lu turistler Karadeniz'e geliyordu, Tamama'nın olayını onlara sorup, bilgi toplamaya çalışacaktı.

1973 yazında, Haziran ayında, bir turist otobüsü Yunanistan'dan Pontus illerine, geçmişin özlemini çeken turistler getirdi. Doğdukları yerleri selamlamak istiyorlardı. Bunların arasında Attika'daki Lipasmata'dan gelen emekli öğretmen Anastasiadis de vardı. Seksen dört yaşındaki Anastasiadis Tirebolu yakınlarındaki bir köydendi. Rusya'ya gitmek üzere Tirebolu'dan ayrıldığında, otuz bir yaşlarında, karısı ve çocuklarıyla birlikte mutlu bir aileydi.

Otobüs Giresun ve Trabzon'a gidiyordu, ama o otobüsten Tirebolu'da inmek üzere anlaşılmıştı, otobüs geri dönerken, yeniden gruba katılacaktı. Elli yıldan beri, gelip tüm zamanını doğduğu kasabada geçirmek, bildiği köyleri dolaşmak, çocukluk arkadaşları ile buluşmak istemişti. Otobüsten indikten sonra, bir otel ayarlayıp, çantasını bıraktı. Bir saat içinde, geldiğini tüm Tirebolu öğrenmişti. Ancak eşyalarını yerleştirip, bir duş alacak kadar vakti oldu. Daha banyo-
dan çıkar çıkmaz, resepsiyondan arayıp, aşağıda biri-

lerinin kendisini görmek için beklediklerini bildirdiler. Kendisini kimlerin beklediğini görmek için, büyük bir merakla merdivenlerden aşağı indi. Seksen dört yaşında olmasına rağmen, çok canlı ve çevik bir insandı. Yaşını tahmin etmek zordu, ancak pasaportuna bakarsanız doğru olarak öğrenebilirdiniz.

Alt kata indiğinde, kendisini ondan fazla kişinin beklediğini gördü, hepsi gözlerini ona dikmişti, sanki aydan gelmiş birisiymiş gibi. Anastiadis dikkatle onlara baktı, ama hiçbirini çıkaramadı. Üstelik bunların çoğu da genç insanlardı. Derken bu gençlerden biri yanına gelip, holün gerisindeki iki koltukta oturan iki adamı gösterdi ona. Bunlar, Refik Kuloğlu ve Muammer Hacı Murat'tı. Anastasiadis gerçekten son derece şaşkıındı. Refik de, Muammer de, Tirebolu'ya iki saatlik bir mesafedeki kendi köyündendi. Birlikte büyüyüp, birlikte oynamışlardı, aileleri aynı zamanlarda Tirebolu'ya taşınmıştı. Refik'in babası bakırcıydı, Muammer'inki ise bakkal. İkisi de Tirebolu'da iş kurmuş, yine Tirebolu'da aynı mahallede oturmuştu. Anastasiadis, gözyaşları içinde kendisini çocukluk arkadaşlarının kollarına bıraktı. İşte karşısında Tirebolu'daki yaşamının, bir çocuk, bir genç ve bir yetişkin olarak geçirdiği günlerin kanıtı durmaktaydı. Oynadığı, dövüştüğü, tartıştığı ve birlikte büyüdüğü insanlar işte karşısındaydı. Bu insanları çok severdi ve onlar da kendisini sevmişlerdi. Savaşın çirkin yüzü kendisini gösterdiğinde, sürgüne gitmesi zorunlu olunca,

Rusya'ya kaçmasına yardım eden de onlardı. Bütün bunlarla ilgili konuşacak ne kadar çok şeyleri vardı. Ama daha, eski günler ve anılar üstüne konuşmaya başlamadan hır çıktı. Niye otele gitmişti? Hemen oteli terk edip. Onlarda kalmalıydı. Bunca geçen yıldan sonra, Tirebolu'ya geldiğinde Anastasiadis'in bir otele gitmesi çok ayıp bir şeydi. Refik'le Muammer'in çocukları, otel ile olan sorunu hallettiler. Anastasiadis ağzını açamadı. Eşyalarını hemen resepsiyona indirip, Refik'in oğlunun, otelin tam önünde park etmiş arabasına taşıdılar.

Anastasiadis, gözyaşları ve sevinç içinde beş gün geçirdi. Eski komşularını sormak isteyen hemen herkes onu görmeye geldi. Sorulanların kimi yaşıyor, kimi ölmüştü. Her ölüm haberine, soran arkadaşlarının göz yaşları eşlik ediyordu.

Anastasiadis'e o kadar büyük saygı gösterdiler ki, ayrılırken şöyle dedi:

“Kendimi o kadar yenilenmiş hissediyorum ki, sanırım bir seksen dört yıl daha yaşayabilirim.”

Anastasiadis'in Tirebolu'da kalışının ikinci günü, geldiğini duymayan Tirebolulu kalmamıştı. Ali Akdeniz de bir kahvede otururken duydu. Eve gidip, Gül'ün Ankara'da, Tamama'yla ilgili kendisine verdiği notları aldı. Refik'in evine gitti, Anastasiadis'e hoş geldin dedikten sonra, onu merakla izlemeye başladı. Ali, Rumlar'ın yerlerinden yurtlarından olmasından sonra doğmuştu. Onları tanımamıştı, sadece anne ve

babasının onlar hakkında anlattığı şeyler vardı aklında. Dinlediklerinin çoğunda da “gâvurlar” hakkında pek iyi söz edilmezdi. Ama bunlar artık geride kalmıştı, bugün karşısında duran bir misafirdi, ona ilgilendiği konuyu mutlaka sormalıydı.

Ne kadar çok insan vardı odada ve ne kadar yüksek sesle, hep bir ağızdan konuşuyordu herkes. Ancak bir an fırsat bulup, Ankara’da Pontus’lu bir hanımın yaşadığını, yakınlarını aramakta olduğunu, ertesi gün gelip, toparladığı tüm ayrıntıları kendisine aktaracağını fısıldadı.

Anastasiadis, bu birkaç parça bilgiyi alır almaz, bir öğretmen olarak hemen harekete geçti ve ertesi gün daha fazla tartışmaya girmeden, Ali Akdeniz geldiğinde, birkaç saatliğine onun evine gitmek istediğini söyledi. Refik’in oğlu, arabasıyla ikisini hemen Akdeniz’in evine götürdü. Refik’in oğlu Anastasiadis’in Tirebolu’da kaldığı beş gün boyunca işe gitmedi, böylece onu her istediği yere arabasıyla götürebildi. Ali Akdeniz’in karısı Yunanistan’dan gelen yaşlı adama hoş geldin deyip elini öptü. Kalabalıktan uzakta, kendini daha rahat hisseden Ali, Anastasiadis’e, Gül’ün cici annesi Raife Okay hakkında tüm söylediklerini aktardı.

Anastasiadis, Yunanistan’daki Espiyeliler tanıımıyordu, ama Ali’ye, kendisinden aldığı ayrıntılarla, Tamama’nın akrabalarının izini bulmanın çok kolay olacağını söyledi, yeter ki hâlâ hayatta olsunlardı.

Ali'nin verdiği, Tamama'nın yakınlarına anlattığı bilgilere dayalı ayrıntılar tam olarak şunlardı:

"Ben, Espiyeli Kontrantonlardan Papayianis'in kızı Tamama'yım. Symela ve Marigoula adında iki kız kardeşim vardı. Annem, babam ve kardeşim Aleksandros, hepsi sürgün yollarında öldüler. Kız kardeşlerimden ve Eleni yengeden Sivas'ta ayrılarak, Ayşe Okay'ın evine gittim."

Anastasiadis'e göre ailenin izini bulmak sorun değildi. Espiye bir köydü ve herkes köyün son papazını kesinlikle tanırdı. Yeter ki kız kardeşleri hayatta olsun. Çünkü onların sürülüşü ile Yunanistan'a ulaşmaları arasındaki dönemde birçok felâket ve trajedi yaşanmıştı. Bu acıların sonunda birçok insan ölmüştü.

Tamama'nın kız kardeşlerini bulduğunda kendisine haber vermesi için, Ali Akdeniz ona adresini verdi. İşin ondan sonraki bölümüyle o ilgilenecekti. Anastasiadis, Ali Akdeniz'in adresi ile birlikte tüm ayrıntıları topladı.

Gezi grubu 20 Haziran 1973'te Yunanistan'a geri döndü. Yaşlı Anastasiadis döner dönmez, hemen Tamama konusıyla ilgilendi. Bu öyküyü daha ilk dinlediği anda, ruhu ve yüreği son derece tedirgin olmuştu.

Anastasiadis, bütün dernekleri, klüpleri dolaştı durdu. Sonunda Papayiannis Kotridis'in kızlarının Veroia ve Kalamaria'da yaşadıklarını saptadı. Symela, Dimitris Foundoukidis ile evlenmişti, üç çocuğu vardı ve kocasıyla birlikte bir bakkal dükkânı işletiyordu.

Anastasiadis, Symela'nın telefon numarasına ulaşamadı, ama sayısız girişimden sonra Sofa'nın, yani Symela'nın kızının telefon numarasını elde etmeyi başardı.

Yaşlı emekli öğretmen, Tamama'nın akrabalarıyla temas kurabilmek için tam 15 gün uğraştı. Şehirlerarası telefon görüşmeleri, yanıt vermeyen telefonlar, sonuçsuz girişimler... Ama asla vazgeçmedi.

Eğer bir öğretmen olmasaydı, çoktan vazgeçerdi. Ama öğretmenler hep inatçı olur, bilirsiniz.

Sofia Makedonidu'nun telefon numarasını ele geçirir geçirmez, onu aradı.

- Sofia, dedi, siz Espiyeli Symela'nın kızı mısınız?

- Evet, dedi Sofia.

Ben emekli bir öğretmenim, dedi Anastasiadis, Pontus gezisinden yeni döndüm. Tirebolu'da bana, annenizin kaybolan kız kardeşinin Ankara'da yaşadığını söylediler, sizleri bulmaya çalışıyormuş.

Yanılıyorsunuz, dedi Sofia, annemin sadece bir kız kardeşi var, o da Veroia'da yaşayan Marigoula. Erkek kardeşi sürgünde ölmüş. Başka kardeşi yok.

Zavallı Sofia nereden bilecekti, annesinin utandığı için bu sırrı kendisine anlatmadığını.

Öğretmenin son girişimi de şanssızlıkla son bulmuştu. Hem de tam her şeyi ortaya çıkardığını düşündüğü bir sırada... Anastasiadis, telefonu kapattığında, bir an karamsarlığa kapılır. Morali bozulur. Son derece yıkılmıştı. Bir düşünün, bir Rum kızı elli yıldan

beri Ankara'da yaşıyor, akrabalarını arıyor ve onları bir türlü bulamıyor. Ne yapardınız?

Öğleyin, yemek vakti Symela, Sofia'nın evine geldiğinde, Sofia, o gün Atina'dan arayan yabancıyı hatırladı ve annesine bundan söz etti.

Bugün Atina'dan emekli bir öğretmen telefonla aradı, adını hatırlayamıyorum. Senin Ankara'da yaşayan kayıp bir kız kardeşin olduğunu söyledi. Sürgün yıllarında kaybolmuş, seni bulmak istiyormuş. Ona, Marigoula dışında bir kız kardeşin olmadığını söyledim.

Ve Sofia, Atina'daki yaşlı adam ile garip telefon konusunun artık kapandığını düşünürken, Symela derin derin içini çekti ve ağlamaya başladı.

Neden ağlıyorsun, anne? diye sordu Sofia.

Evet evladım dedi Symela, Sivas'ta kaybettiğimiz Tamama diye küçük bir kız kardeşimiz daha vardı.

Ama bu çılgınca bir şey, dedi Sofia, yıllar boyu niye bundan hiç söz etmedin?

Utançtan, dedi Symela, Tamama Müslüman oldu, bunu anlatamazdım sizlere.

Peki, şimdi ben ne yapacağım? dedi Sofia. Numarayı da bilmiyorum, adamcağızın adını bile almadan telefonu kapadım.

Öğleden sonra Symela bakkal dükkânına gitmedi, evde oturup kayıp kız kardeşi Tamama için ağladı durdu. Son derece heyecanlanan Sofia bir an önce harekete geçmek istiyor, ama ne yapacağını, işe nereden

başlayacağını bilemiyordu.

Neyse ki öğretmen inadından vazgeçmemişti. Herkesin telefonlarını çaldırmaya devam etti. Konuştuğu herkes, Kalamaria'daki Symela'nın, Espiyeli Papayiannis Kotridis'in kızlarından biri olduğuna yeminler ediyordu.

Ertesi gün Sofia'nın telefonu yeniden çaldığında, sesi hemen tanıdı ve öğretmenin konuşmasına fırsat vermeden, kendisi anlatmaya başladı.

Tanrı'ya şükürler olsun, yeniden aradınız efendim. Bütün hepsini anneme anlattım ve annem bir kız kardeşi olduğunu kabul etti, Sivas'ta kaybolan Tamama kız kardeşiymiş. Bize bundan hiç söz etmemişti, utanmış. Dünden beri son derece umutsuzduk, adınızı, numaranızı almadan telefonu kapatmıştım, sizi bir daha nasıl bulacağımı bilmiyordum.

Öğretmen neredeyse sevinçten havalara uçacaktı. Görevini başarıyla tamamlamıştı. Sofia'nın adresini aldı ve tüm ayrıntıları ve Ali Akdeniz'in adresini yazıp yolladı.

Mektup ellerine bir haftada ulaştı. Symela doğru Sarafis'in yanına gitti. Bütün Tirebolular onun kahvesinde toplanırdı. Sarafis, Tirebolu'da tam otuz beş yıl yaşamıştı. Çok akıllı bir adamdı ve Türkçe biliyordu. Oturdu ve Symela için Türkçe bir mektup yazdı. Symela, mektubunda Ali Akdeniz'e Tamama'nın kız kardeşi olduğunu söyler ve iki kız kardeşin buluşmaları için yardım etmesini ister.

Ali Akdeniz mektubu alır almaz, Ankara'ya, doğru Gül'ün çalıştığı bakanlığa gitti. Teyzenizin kız kardeşini buldum, dedi. Ona mektup yazıp gelmesini, hasta kız kardeşini görmesini söyleyeceğim.

Gül kulaklarına inanamıyordu. Kızıl Haç kanalıyla onca çaba sarf etmiş ama üç yıldan beri sonuç alamamıştı. Bu Karadenizli köylü, iki ay içinde bulmayı başarmıştı. Bu doğru olabilir miydi, yoksa bir masal mı anlatıyordu?

Symela ile Ali Akdeniz arasındaki yazışmalar bütün Temmuz ve Ağustos ayı boyunca sürdü. Symela, mektup yazmak için Ankara'daki kız kardeşinin adresini istiyor, ama Ali Akdeniz nedense bu adresi vermekten kaçmıyordu. Ortada, önemli bir ailenin söz konusu olduğunu, bu nedenle önce İstanbul'da kendisiyle bir araya gelmesi gerektiğini, ondan sonra kız kardeşiyle ikisini buluşturacağını söylüyordu. Doğrusu oldukça garip bir yöntemdi.

Son mektubunda Akdeniz, İstanbul'da Bakırköy'de yaşayan yeğeni Arif Akdeniz'in adresini verdi. Eylül ayı içinde bu adreste olacağım, diyordu Symela'ya bu mektubunda, eğer senin için de uygunsa, Eylül ayında İstanbul'a gel, seni Ankara'daki kız kardeşinin yanına götüreyim.

Her mektuptan sonra Akdeniz, Gül'e bilgi veriyordu. Gül de Symela'nın adresini istiyor, ama bu isteği bir türlü yerine gelmiyordu. Akdeniz, Symela'yı kız kardeşine kendisinin götürmesi konusunda ısrarlıydı.

Onun bu garip inadı, Gül'ü bütün bunların bir yalandan ibaret olduğuna inandırdı.

Ama Symela kabul etmekten başka ne yapabiliyordu ki? Başka çaresi yoktu. Akdeniz'e bir mektup yazdırdı ve Eylül ayında, yeğeni Arif Akdeniz'in Bakırköy'deki evinde buluşmayı kararlaştırdılar. Akdeniz bu mektubu alır almaz, Gül'e bilgi verdi. Symela Eylül ayında geliyor, onu Ankara'daki evinize ben getireceğim, diyordu.

Bu mektup 1973 Ağustos'unun başlarında yazılmıştı. Gül'ün kafası iyice karıştı. Bir sahtekârlıkla mı karşı karşıyaydı, yoksa bütün bunlar gerçek miydi? Ama her iki durumda da, gerçeğin Kayhan'dan saklanması artık mümkün değildi. Kayhan'ın bu sırrı öğrenmesi gerekiyordu. Her halükârda bu meseleyi konuşacak taraflardan birinin o olması şarttı.

Bu sır, Kayhan'ın kafasına bir yıldırım gibi düştü. Raife anne akrabaları değildi! O, bir Rum'du ve gerçek adı da Tamama idi!

Şoktan çabucak çıktı, bu meseleyi hemen ele alması gerektiğini kavramıştı. Gelecek ay, Tamama'nın kız kardeşi Ankara'ya geliyordu. Tirebolulu bir köylü keşfetmişti yerini. Ama bu işte sakat bir yan vardı. Bu köylü neden, söz konusu kız kardeşin adresini vermeyi reddediyordu? Olay bir sır ve entrika perdesine bürünmüştü. Bu bilmecein içinden çıkmak mümkün değildi.

Kayhan kendisini toparlar toparlamaz, Ali Akde-

niz'e bir mektup yazdı, hemen Ankara'ya gelmesini istedi, bütün masraflarını kendisi karşılayacaktı. Akdeniz'in ziyareti durumu aydınlatmak yerine daha da karıştırdı. Şimdi Kayhan, olayın bir dolandırıcılıktan ibaret olduğuna daha da inanmıştı. Gelecek olan bir kız kardeş yoktu ve bütün bunlar, zavallı Raife'nin hastalığını daha da arttıracak bir entrika ağından başka bir şey değildi.

Ali'nin elinde toplanan adresler, her nedense, ne Kayhan'a, ne de Symela'ya, yani her iki tarafa da inatla verilmiyordu. Tüm ısrarlara karşın, Ali'nin adresleri vermemesinin ve iki kız kardeşi ben bir araya getireceğim diye inat etmesinin ardındaki nedenin, Ali'nin iki taraftan da bir çeşit "bahşiş" almak istemesinden kaynaklandığını nasıl akıl edebilirdi ki Kayhan?

Kayhan bunun bir bahşiş beklentisi olduğunu düşünmedi hiç. Basit bir dolandırıcılık girişimi diye yorumladı. Bakalım, bu işin sonu nasıl bitecek diye söyleniyordu kendi kendine. Adresini verdi ve Eylül ayında Symela'yı kendi evine getirmesini istedi. Raife üstünden bir çeşit kumar oynayıp, şansını denemek istemiyordu. O hafta Raife hastaneden çıkıp, Ayşe'nin yanına gelecekti.

Sofia da benzer endişeleri taşıyordu. Annesi, kız kardeşini bulmak için Ankara'ya gitme konusunda son derece kararlıydı. Onu hiçbir şey durduramazdı. Ama Ali'nin Tamama'nın adresini vermeme konusundaki ısrarı, bir çeşit arabuluculuk rolü üstlenmeye

kalkışması sonunda, haklı olarak Sofla da endişeye kapılmıştı. O da bunun bir dolandırıcılık olduğu düşüncesindeydi ve zavallı annesinin başını daha fazla derde sokmanın hiçbir alemi yoktu. Annesi Symela okumamıştı, ama gün görmüş, akıllı, deneyim sahibi bir kadındı. Kızını yatıştırmaya çalışarak, merak etme, dedi ona, Ali bir bahşış bekliyor, arabuluculuk yapmayı ısrarla istemesinin nedeni bu. Sen, Türkler'i tanıımıyorsun.

Sofia bütün bunları dinledi, ama yine de endişeleri sürdü. 1973 Ağustos'unda bir gün, Sofia bizi evimizde ziyaret etti. Kız kardeşimin çocukluktan beri arkadaşıydı. Yorgo, dedi, anneme bir şeyler oldu, yaşını başını almış bir kadın olduğu halde, kız kardeşini bulmak için kalkıp Ankara'ya gitmek istiyor. Bütün mektupları Sarafis yazdı, ama aracılık yapan adam, illa İstanbul'da buluşalım diye ısrar ediyor. Yorgo, ben bu adama güvenmiyorum. Ankara'daki adresi inatla vermemesi çok garip. Yorgo, sen Türkiye'de bulundun daha önceleri, anneme bu yolculukta eşlik eder misin, çok endişeliyim. Türkiye'ye 1960'tan bu yana gidip geldiğim doğrudur. Yapacak bir sürü işim olduğu halde, en katı yürekli bir adamı bile etkileyecek olan bu hikâye, benim teklifi reddetmemi olanaksız kıldı. Sonuç olarak, Symela'ya bu yolculuğu sırasında eşlik etmeyi kabul ettim. Beni harekete geçiren bu trajediye tanık olacaktım ve bu olay, benim daha sonraki yaşamımda bütün düşünce tarzımı etkileyecekti.

Seyahat tarihi 20 Eylül 1973 olarak kararlaştırıldı. Ali Akdeniz, Bakırköy'deki yeğeni Arif Akdeniz'in evinde buluşulacağını bildirdi. Amca ile yeğen birbirine hiç benzemiyordu. Arif melek gibi bir ruha sahipti. İkisinin de kendine özgü karakteri ve zayıflıkları vardı. Daha ilk karşılaşmamızdan itibaren Arif ile ben, çok iyi anlaştık ve birbirine güvenen sıcak bir arkadaşlık kurduk ve bu dostluk yıllardır sürüyor, dahası, çocuklarımız arasında da aynı sıcaklık, aynı dostluk ilişkisi var.

Arif ile karısı Selma bizleri bekliyordu, nefis bir sofraya hazırlamışlardı bizler için. Amcası Ali de oradaydı. Symela bir kez daha niçin kız kardeşinin adresini vermeyi reddettiğini sordu, niye ta Tirebolu'dan yola düşüp, İstanbul'a gelerek kendini onca sıkıntıya sokmuştu? Ali ağzının içinden bazı gerekçeler gevelledi, yok, zaten İstanbul'da bazı işleri varmış, yok, Ankara'daki çok önemli ve saygın bir aileymiş, her şeyin büyük bir gizlilik içinde yapılması gerekiyormuş, falan filan...

Cin gibi akıllı Symela bana, bu adam para istiyor, işleri böyle düzenlemesinin nedeni bu, dedi.

İstanbul'da iki gün kaldık ve sonunda Ali, Symela ve ben Ankara yoluna koyulduk. Ankara için tren bileti aldığımız halde, Ali gece otobüsüyle gitmekte ısrar etti, otobüsün varış saati Kayhan'a verdiği randevu için daha uygunmuş.

Dönüşte trene bindik, en azından temizlik açısın-

dan Ali'nin otobüsü seçmekte haklı olduğuna inandım. Otobüs modern ve rahattı, tren ise inanılmaz bir pislik içindeydi.

Ankara'ya 3 Eylül sabahı saat 5 sularında vardık. Daha vakit çok erken olduğu için, Ali biraz garajda zaman geçirmemizi önerdi. Ne çok erken, ne de çok geç gitmeliymişiz. Geç kalırsak dışarı çıkarlar, onları bulamazmıyız. Ellerine böyle bir fırsat geçmişken, niye dışarı çıkacaklardı ki? Bana çok saçma geldi söyledikleri. Yine ne tilkiler dolaşüyor kafasında, diye düşündüm. İki, üç bardak çay içtik. Zaman geçti ve saat 7 gibi, bir taksiye atlayıp Kayhan'ın Tandoğan'daki evine gittik. Adres yine Ali'nin elindeydi.

Kapıyı çaldığımızda, kapıyı Kayhan açtı, Türkiye'de pek alışık olunmayan bir soğuklukla bizi içeri buyur etti. Bütün Doğu halkının temel karakterlerinden biri misafirperverliktir. Bir terslik vardı. Kısa süre sonra Kayhan'ın öğretmen olan eşi görüldü. O da son derece soğuk, bizi selamladı ve bir başka odaya geçti, yanımızda kalmadı.

Oturduk. Birinin bize oturun deyip demediğini de hatırlamıyorum. Kısa süren bir sessizlikten sonra, Kayhan Symela'nın yanına gidip, kız kardeşiniz bana, üç kız kardeşi ve iki de oğlan kardeşi olduğunu söyledi, dedi. Siz delirdiniz mi? dedi Symela yanıt olarak. Yalnız bir erkek kardeşimiz vardı, o da sürgün sırasında öldü, dedi. İki erkek kardeşimiz asla olmadı, diye devam etti. Kayhan, peş peşe şaşırtıcı sorular

sormaya devam etti, Ali Akdeniz'in bir dolandırıcılık tezgâhladığına inandığı için, Symela'nın Tamama'nın gerçek kız kardeşi olduğu konusunda emin olmak istiyordu. Ve ikna olduktan sonra da, birden her şey, tüm sahne değişti. Karısını çağırdı, iki dakika içinde çay, yanında bir sürü yiyecek, krallara layık bir kahvaltı sofrası donatıldı. İki blok ötede oturan annesine telefon etti hemen, sadece şunları söyledi: evet, kardeşi. Gerçekten onun kardeşi. Heyecandan dişleri birbirine vuruyordu. İki dakika içinde oradayız, dedi ve telefonu yerine koyarken, gözlerinden yaşlar iniyordu.

İki evin arasında 150 metre mesafe vardı. Bu 150 metrelik mesafeden sonra 50 yıllık bir ayrılık son bulacaktı. Hiç kimse konuşmuyordu. Herkes kendi kafasındaki karışık düşüncelere dalmıştı. Sanki gizli bir dinin gizemli ayininde gibiydiler.

Blok bahçe içindeydi. Kapıdan girdik. Kayhan önden gidiyordu.

Ve hepimiz kapıda dikilmiş bekliyorduk. Bizi 50 yıllık bir tarihten ayıran, yarım metrelik bir mesafeydi. Kayhan kapıyı vurdu ve kapı hemen açıldı. Diğerleri de, Kayhan'ın telefonundan beri kapının ardında beklemekteydi. Kapının iki tarafındaki insanlar, yeniden birleşmek için aradaki mesafe ve süreyi kısaltmak istiyordu. Ayrılık elli yıl sürmüştü, artık tek saniye olsun beklemeye sabırları yoktu.

Kapı açılınca, karşımızda dört kadın belirdi, ikisi Ayşe'nin kızları, Tamama'nın kendisi ve Ayşe.

Saniyeden daha kısa süren bir anda, Symela kendisini kız kardeşi Tamama'nın kollarında buldu. Heyecan, coşku, ağlayış ve gözyaşları sarstı tüm evi. Kayhan bayıldı ve hıçkırıklar bir an kesildi, yüzüne su serperek ayıktılar onu.

Bu coşku anı ne kadar sürdü ben de bilmiyorum. Bana sanki bir asır gibi geldi. Kavuşmaları sanki elli yıldan daha uzun sürmüş gibiydi. Sanıyorum, tüm hayatım boyunca, Ankara'da 1973 Eylül'ünde tanık olduğum yoğunlukta bir duygu selini bir daha asla yaşamadım.

Symela ile birlikte Ankara'da on gün kaldım. İkinci gün Ali Akdeniz bize tam üç kez, işleri için Tirebolu'ya gitmek zorunda olduğunu söyledi. Symela bana, adam para istiyor, dedi, sürekli gideceğini tekrarlamasının nedeni bu. Hem Symela, hem de Kayhan, yorgunlukları ve yaptığı harcamalar için kendisine bir miktar para verdiler, o da bunu alır almaz, allahısmaırladık deyip gitti. Tamama'nın melankolik hali, orada kaldığımız süre içinde oldukça azaldı. Artık konuşuyordu. Eski zamanlara ilişkin, Espiye'ye, dinimizin güç yanlarına, uzun ve katı oruçlara, sürgüne, açlığa ve ayrılığa ilişkin Pontus'ça sürekli anlattı durdu. Saatler süren bu konuşmalardan sonra, sanki hafızası boşalmış gibi, ya da sonsuzluğa bakıyormuş gibi öylece kala kaldı. Artık hiçbir konuşmaya katılmıyordu. Ama doktorlar durumdan memnundu, bu buluşmanın, Tamama'nın yakalandığı ciddi rahatsızlıktan

kurtulabilmesi için tek umut olduğuna inanıyorlardı. Gerçekten de öyle oldu.

Tamama inanılmaz bir süratle iyileşti, Yunanistan'a geldi, kız kardeşleriyle kaldı, sonra Türkiye'deki "çocuklarının" yanına döndü, sonra yine Yunanistan'a gitti. Bir dilim ekmek uğruna kız kardeşlerini terk ettiği için, vicdan azabı elli yıl boyunca kim bilir bilinçaltını nasıl kemirmiş, nasıl işkence yapmıştı ona? Şimdi onları bulunca, sağlığı da yerine gelmişti.

Bu satırların yazıldığı sırada, öykünün kahramanları da birer birer terk ediyordu bu yalan dünyayı.

Ali Akdeniz geçirdiği bir trafik kazasında, bacaklarından birini kaybetti. Acaba bir tesadüf müydü? Kaza Espiye'de olmuştu. Ali 1986 yılında öldü.

Symela 1986 yılında Kalamaria'da Aya Antonius gününde öldü. Marigoula 1989'da Veroia'da öldü.

Tamama yaşamının son günlerini Ankara'da bir yaşlılar evinde huzur içinde geçirdi. Mutluydu, Kadir-i Mutlak, iyi yürekli Tanrı, tek dileğini yerine getirmiş, kız kardeşlerini bulmasını sağlamış, bütün o açlık, sürgün ve ayrılık günlerinin acısını biraz olsun giderebilmesi için, mutluluk dolu bir on yıl sunmuştu ona.

Tamama'nın çocukları hâlâ yaşıyor.

Ayşe 1983 yılında kanserden öldü ne yazık ki.

Arif Akdeniz, Ali'nin yeğeni, iki kız kardeşin buluşmasına son derece önemli yardımı olan bu güzel insan, Bakırköy'de karısı ve üç çocuğuyla birlikte

yaşamaya devam ediyor, İstanbul'a her geldiğimde, mutlaka kendisine uğramam için ısrar eder, eğer gitmezsem bana çıkışır.

Bu arada Ali'nin mektuplarını Symela'ya çeviren Sarafis de öldü, karısının ölümünden kırk gün sonra ona bir araba çarpmış, o da ölmüştü. Yaşı epey vardı ama bir çocuk kadar hareketliydi, yerinde durmak bilmezdi.

Bütün diğerleri, Okay ve Symela ailesinin dostları ve akrabaları hayatta, hâlâ yıllarca birbirini kaybeden iki kız kardeşin buluşmasının heyecanını yaşıyorlar. Bu olay, asla unutamayacakları derin izler bıraktı üzerlerinde.

Bu öykü, sizler için, daha sonra yaşayacak olan kuşaklar için kaleme alındı.

Savaşın 'güzeli, adili olmaz.

Bütün savaşlar gaddardır, katılanları çirkinleştirir, onun ardında yatan ne olursa olsun.

Din savaşları, ulusal ve bir ırk adına yapılan savaşlar, kardeş kavgaları insanların içlerinde sakladıkları en kötü özellikleri gün ışığına çıkarır. O sırada Pontus'ta yaşanan savaş, bütün bu savaş biçimlerinden parçalar içeriyordu. Bir yandan dinsel, ulusal ve ırka dayalı özellikler taşırken, öte yandan kendi halkından insanlara karşı da yürütülmüştü.

Tamama'nın gerçeklere dayalı öyküsünü anlatan bu çalışmada, bir yandan savaşın sadece kötü bir şey olduğunu vurgularken, öte yandan savaşın bütün

gazabına rağmen hâlâ insan olarak kalabilmeyi başaran kişileri, tüm insanlığa göstermeyi amaçladık.

Barış ve sükûnet dönemlerinde insanları sevmek kolaydır, ama bu özelliği savaş koşullarında, tüm baskılar altında korumak, daha zorlu bir çabayı, daha insan olmayı, hatta üstün insan olmayı gerektirir.

Hep hatırlanmaya değer insanlar bunlar.

Kötülere karşı sesini yükseltmeye kalktığı için yaşamını yitiren, Papayiannis'in komşusu zavallı İbrahim'i asla unutmayalım.

Bir sürü yetim çocuğun hayatını kurtaran, Sivas'ın adını bilmediğimiz insanların asla unutmayalım.

Zavallı kunduracı Hacı Emir'i de unutmayalım, iki oğlundan ayrılırken koy verdiği çığlık kulaklarımızda hep çınlasın dursun.

Binbaşı Mustafa Okay, Ayşe ve kocası Erol'u da unutmayalım.

Savaşın fırtınaları arasında, insan kardeşlerinin çektiği acılar karşısında kayıtsız kalmayarak direnç gösteren, adını bilmediğimiz sayısız insanı da unutmayalım. Halklar arasında dostluk, böylesi insanların büyüklük ve erdemleri üstüne kurulabilir, ancak o zaman sağlam bir temele sahip olabilir. Dünya çapında Barış ve Kardeşliğin güvencesi olan HALKLAR ARASINDAKİ DOSTLUK...

*

Ankara'dan, Kayhan Okan'dan gelen bir telefon bana, bizim TAMAMA diye bildiğimiz, Espiyeli Papa-yiannis'in kızı, cici annesi Raife'nin seksen dört yaşında bu fani dünyaya veda ettiğini bildirdi.

Tamama'nın ölüm haberi bir yıldırım gibi tüm Avrupa, Amerika ve Avustralya'ya yayıldı. Dünyanın her yanından yürek burkan mesajlar geldi.

Tamama, Ankara'da İslami kurallara uygun olarak gömülürken, Yunan Makedonya'sındaki Yeni Sumela Manastırının rahibi Pavlos da aynı sıralarda bir ayin düzenlemişti. Hristiyan cenazelerinde adet olduğu üzere bir toprak parçasına şarap döküp kutsadı ve benden ilk fırsatta bunu, onun Ankara'daki mezarına koymamı istedi. Bu sembolik cenaze törenine katılanlar, Espiyeli Tamama'nın trajik öyküsünü dinlediklerinde son derece etkilenmişlerdi. Onu her zaman hatırlayalım. Hiç unutmayalım. Âmin.

EPILOG

Gerçekten yaşanmış olan bu trajik öykü, dinleyen herkesi derinden etkiledi ve ben bunu her fırsatta, ezbere anlatmayı bir görev bildim. Anlattıklarımı dinleyenler bana hep bu öyküyü neden bir kitap haline getirmediğimi sordular.

Tam yirmi yıl sonra, 1991’de hepsini bir kitaba döküp yazmaya karar verdim. Bu öykünün daha çok özüyle ve insani yanıyla ilgilendim. Amacım, anlattıklarımın bir mesaj çıkmasını sağlamaktı. Ama aradan uzun yıllar geçtiği için bazı isimleri ve ayrıntıları unutmuştum. İnsanlar “TAMAMA”nın öyküsünü kitap olarak çok sıcak karşıladılar, bugüne değin Yunanca üç kez basıldı, İngilizce ve Almanca çevirileri yayınlandı. Kitap 1993 yılında İstanbul’da *Abdi İpekçi Edebiyat Ödülü* aldı ve bu öykünün tüm yaşayan insanları ile yeniden bağ kurma olanağına sahip oldum.

Her şeyi bir kez daha gözden geçirdim ve anlatılarımda bazı yanlışlar yakaladım. Ama bunlar Tamama’nın öyküsünün özünü herhangi biçimde etkilemeyen hatalardı. Yine de tarihsel gerçekliğe bağlı kalma kaygısıyla bütün bu hataları düzeltiyorum.

Ankara'yı ilk ziyaret ve temasa geçişim, yazıldığı gibi 1972'de değil, 1973'te meydana gelmişti. Olaya Tirebolu'dan katılan kişinin adı Ali Akdeniz değil, Temel Akdeniz'di. Tamama'ya ilişkin bilgileri Yunanistan'a getiren öğretmenin adı da Anastasiadis değil, Yannis Tsepidis'ti. Tamama'yı Sivas'ta yanına alan Kayhan'ın annesinin adı da Ayşe değil, Mahire idi. Babasının adı da Binbaşı Mustafa değil, Ali Rıza'ydı. Damadının, yani Kayhan'ın babasının adı Erol değil, Zübeyir'di. Kayhan'ın karısının adı Mine, kızının ki ise Aslı. Gerçeğe bağlı kalmak için yaptığım düzeltmeler bunlardır.

Yorgo Andreadis

BİBLİYOGRAFYA

Anlatılan öykünün tümü, kitapta adları geçen Tamama, Symela, Ayşe, Okay ailesi, Ali Akdeniz ile Selanik ve Ankara'da kişisel olarak tanıştığım tüm insanların tanıklıklarına dayanıyor.

Özgül olayların sunumunda, ek bir tarihsel kaynak olarak Pontus Parlamentosunun üyesi olan babam Kyniakos Andreadis'in anlattıklarından yararlandım

Genel olarak Pontus tarihine ilişkin olarak aşağıdaki kaynakları kullandım:

- *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Tac. Ph. Fallmerayer, Landshut, Eylül 1827.

- *Pondiki Diyalekti*, Pericles Triantafyllidis, Atina 1866.

- *Trabzon Tarihi ve İstatistikleri*, Sav. Ioannidis, İstanbul/Konstantinopolis 1870.

- *Pondiaki Estia*, Selanik'te yayınlanan gazete.

- *Sönmeyen bir Alevin Çevresinde*, Th. K. Theofylaktos, Selanik 1958.

- *Tirebolulu Rumlar'ın Pontus'taki Tarihi*, G. I. Sakas, Atina-Nikea, 1979.

- *Her şeye Karşın Sağ Kalmak*, Everett ve Mary Stephens, New York 1986.

- *Trabzon Kültür Yıllığı 1987*, J. Gündoğ Kayaoglu, Dr. Mustafa Duman, Alaettin Bahçekapılı, İstanbul 1987.

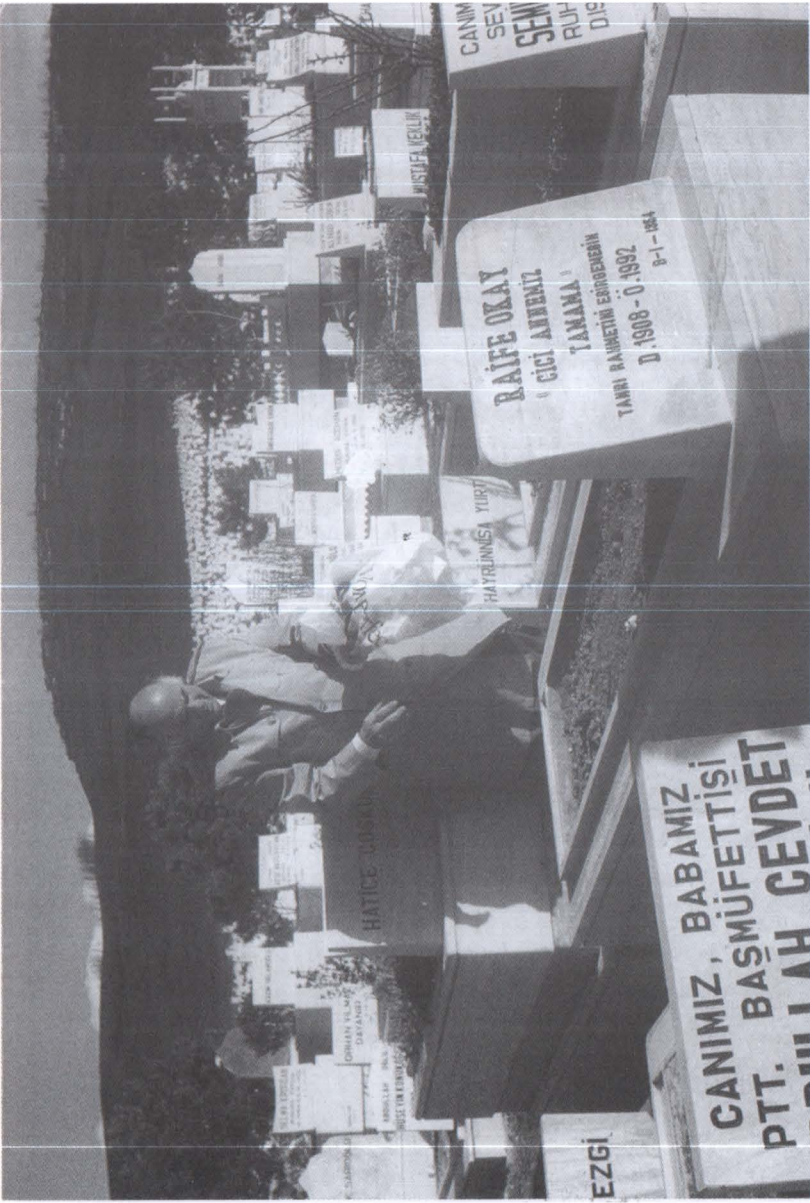
Tamama'nın çocukluđu

Kayhan, annesi ve cici annesiyle birlikte

Nina, Tamama, Ayşe ve yazar 1973'te Ankara'da

1994 yılında yazar Tamama'nın mezarına toprak koyuyor

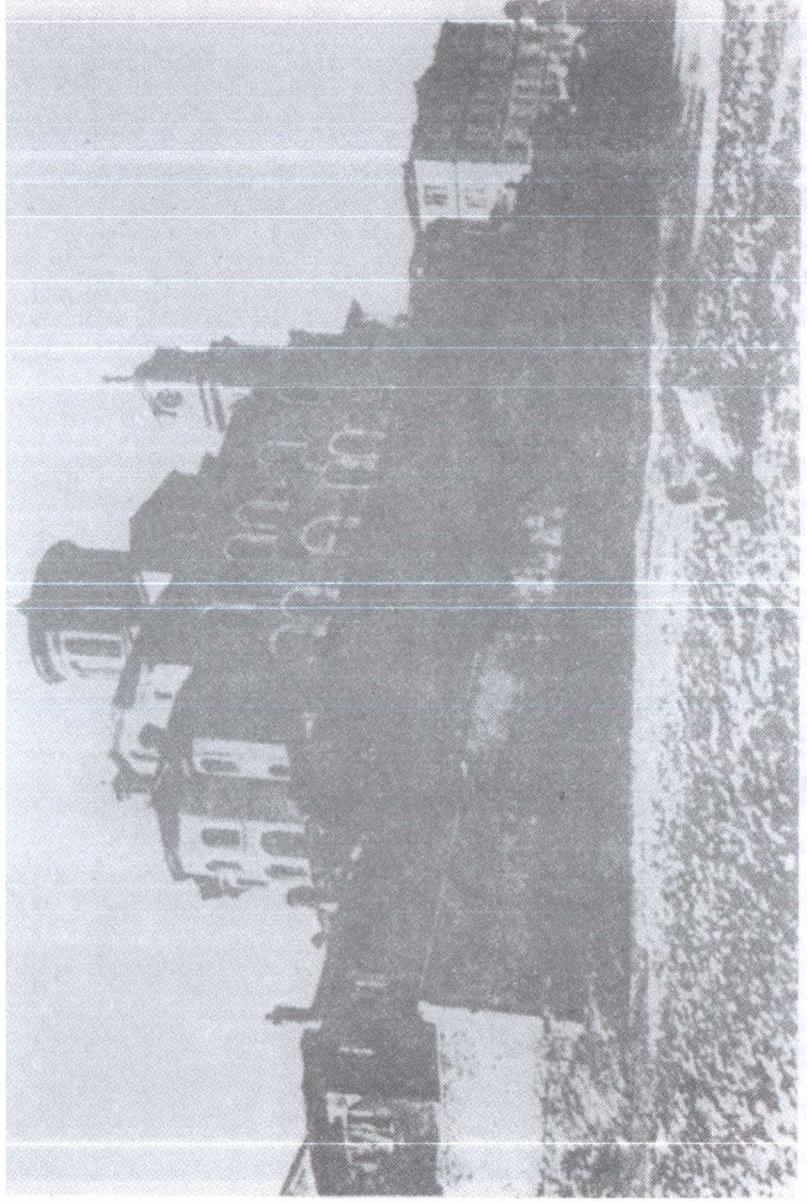
Kapagiannidis Villası, bugünkü Atatürk Köşkü

sümela manastırı

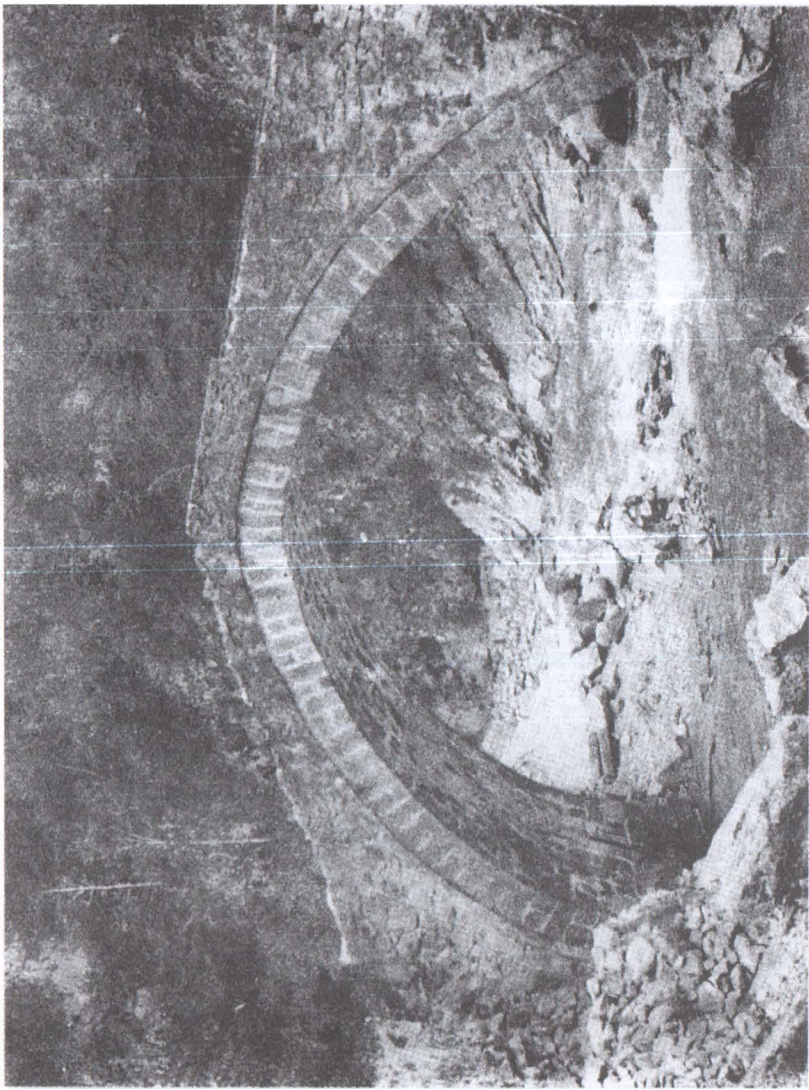
Sümela Manastırının freskleri

Trabzon'da 1924 yılında yıkılan Aya Grigori Kilisesi

Karadenizli Rum Talebeleri, 1908 Eğitim Anayasasını kutluyor

Triha Köprüsü

Trabzon'un son Metropolitani Krisanthos

Pontus Parlamentosu, Batum 1916-1921

Tamama gençliğinde Türk ailesi ile birlikte

Nina kocası Dimitri ile Yunanistan'da evlendiğinde

Tamama ailesiyle birlikte

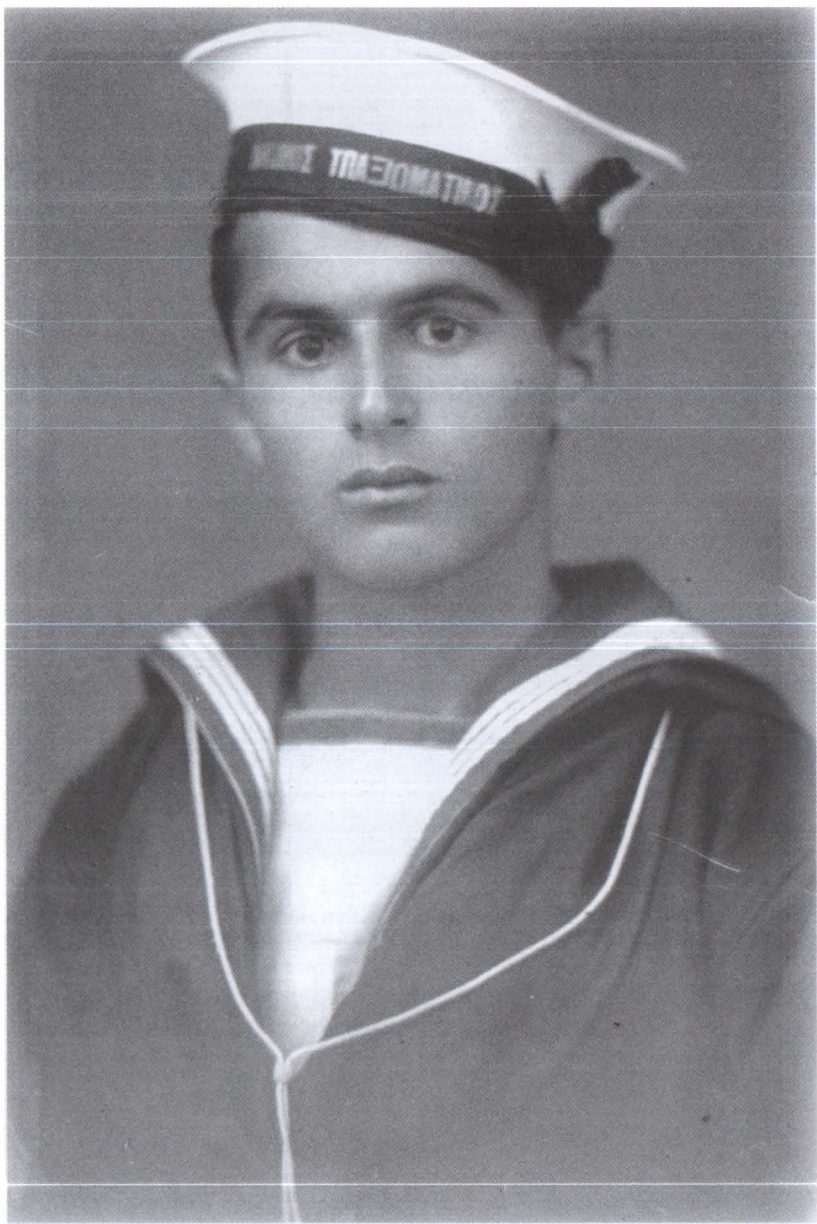
Tamama ailesiyle birlikte

Ayşe, Kayhan, Tamama

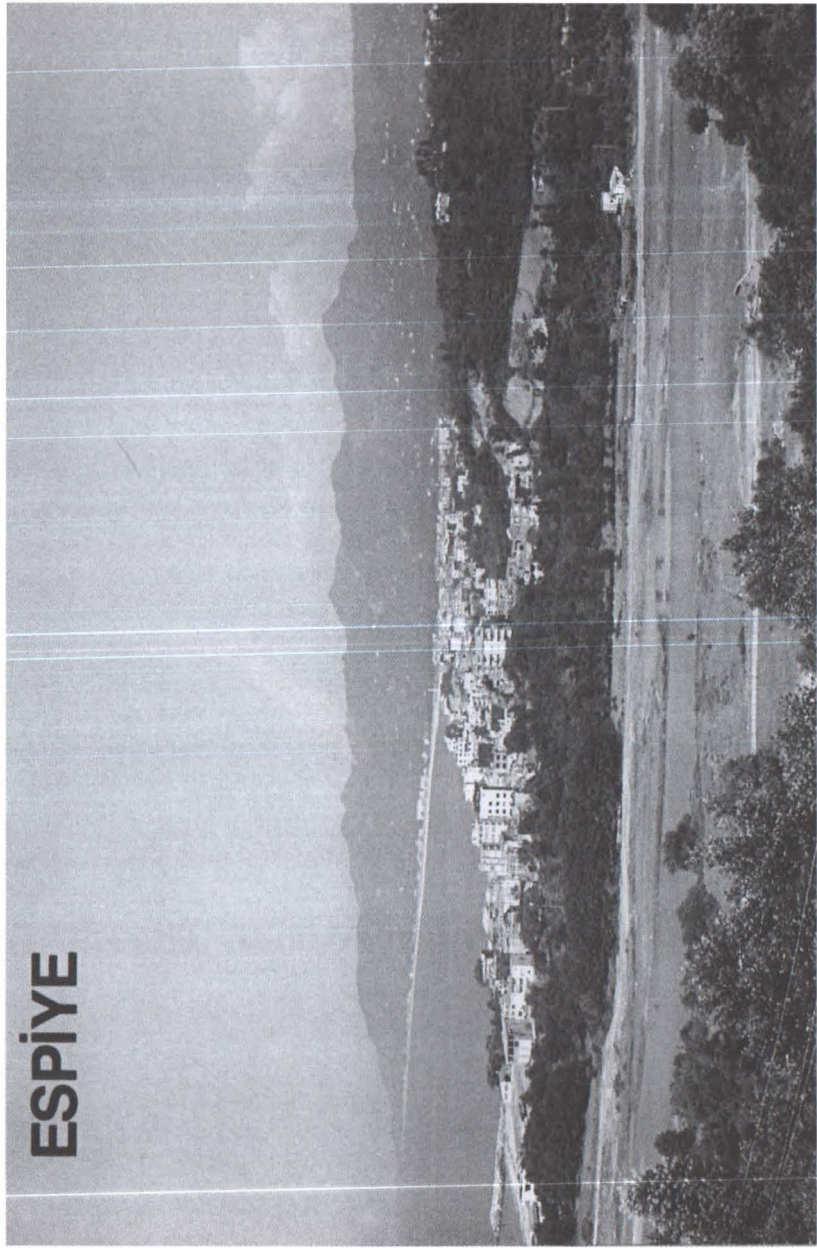

Dr. Ktenidis

İliyadis

ESPIYE

RAİFE OKAY
CICI AYTENİZ
TAMAMA
TAMAMI RANKEZİN EĞİTİMİSİN
D.1908 - Ö.1992
B-1-084

CANIM AN
SEVGİLİ
SEMIHA ÖZ
RUHUNA
D.1933:Ö.29

1994 yılında yazar Tamama'nın mezarına toprak koyuyor

Tamama 1974 yılında Selanik'te

MARENOSTRUM

"Savaşın güzeli, adili olmaz. Bütün savaşlar gaddarcadır ve katılanları kötüleştirir, onun ardında yatan ne olursa olsun..."

Din savaşları, ulusal ve ırk adına yapılan savaşlar, kardeş kavgaları, insanların içinde sakladığı en kötü özellikleri gün ışığına çıkarır...

Tamama'nın gerçeklere dayalı öyküsünü anlatan bu çalışmada, bir yandan sadece savaşın kötü bir şey olduğunu vurgularken, öte yandan savaşın bütün gazabına rağmen, hâlâ insan olarak kalmayı başarabilen kişileri, tüm insanlığa göstermeyi amaçladık...

Halklar arasındaki dostluk, böylesi insanların büyüklüğü ve erdemleri üstüne kurulabilir, ancak o zaman sağlam bir temele sahip olabilir.

Dünya çapında barış ve kardeşliğin güvencesi olan
HALKLAR ARASINDAKİ DOSTLUK..."

1993
ABDİ
İPEKÇİ
ÖDÜLÜ

